ธรรมคู่แข่งขัน

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

ธรรมคู่แข่งขัน

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ธรรมคู่แข่งขัน

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

ภาพปก :

บัวสวรรค์

ภาพเขียนสีน้ำฝีมือ :

พันธุ์ศักดิ์ จักกะพาก

เจ้าของภาพ :

พันธุ์ศักดิ์ จักกะพาก

สงวนลิขสิทธิ์

พิมพ์เป็นธรรมทานเพื่อถวายเป็นอาจาริยบูชา

จำนวน ๔๕,๐๐๐ เล่ม

สมทบพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา
ธรรมบูชา สังฆบูชา แด่องค์หลวงตามหาบัว ฯ
ร้านวริฐา โดย นายภาดล ตรีคันธา
นายวัฒน ตรีคันธา นางสมใจ ตรีคันธา
นางรัชนิศ ตรีคันธา นางสาวเปี่ยมบุญ ตรีคันธา

ดำเนินการพิมพ์โดย **บริษัท พรีมา พับบลิชชิง จำกัด**

• โทรศัพท์ ๐-๒๗๑๗-๕๑๑๑ • www.primapublishing.co.th

คำนำ
ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

“ธรรมคู่แข่งขัน” เป็นหนังสือเรื่องแรกที่ท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ได้เขียนขึ้นนับแต่ท่านอาจารย์บวชมาได้ ๒๔ พรรษาในปี ๒๕๐๑

เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๑๙ คณะศิษย์ได้ขออนุญาตท่านอาจารย์พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ โดยกราบเรียนให้ท่านทราบขณะที่ท่านได้ลงมากรุงเทพฯ ท่านอาจารย์ไม่ขัดข้อง และได้บอกว่าในการพิมพ์ครั้งแรกนั้น ท่านทำรีบด่วน ตอนนั้นท่านเองพิมพ์ดีดไม่เป็น ให้พระองค์อื่นท่านช่วยพิมพ์ วรรคตอนไม่ดีติดกันเป็นพืด ท่านอาจารย์ขอให้ทั้งผู้จะเรียงพิมพ์ใหม่และผู้อ่าน ได้โปรดสังเกตวรรคตอนเอาเอง

อนึ่ง ท่านอาจารย์ได้ปรารภว่า แนวทางที่ท่านอาจารย์เขียนครั้งแรกเป็นแบบพระบาลีที่ปฏิบัติกันมา เนื้อเรื่องกลับไปกลับมาไม่เหมือนพระธรรมเทศนา หรือเรื่องที่ท่านอาจารย์เขียนตอนหลัง ๆ แต่ท่านอาจารย์ก็บอกว่า ท่านพอใจที่จะให้เป็นอย่างนั้น

คำนำครั้งที่ ๒ นี้ ผมได้บันทึกจากการที่คณะศิษย์ได้กราบเรียนขออนุญาตจากท่านอาจารย์ และได้ทบทวนให้ท่านฟังแล้ว

นายแพทย์ เจริญ วัฒนสุชาติ

ผู้บันทึก

คำนำ

ก่อนหนังสือนี้จะปรากฏขึ้นเป็นเล่มใหม่ เพื่อสุภาพชนได้อ่านอยู่เวลานี้ เนื่องจากหมอเจริญและหมอบุญเลี่ยมซึ่งเป็นศิษย์ของข้าพเจ้า ทั้งสองท่านได้มีจดหมายไปขอให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องธรรมปฏิบัติทางด้านจิตใจ เพื่อจะได้เป็นธรรมบรรณาการในงานทำฌาปนกิจศพของนางลูกอินทน์ซึ่งเป็นมารดา และเป็นทักขิเณยยของท่านผู้เป็นบุตร

แต่เพราะหมอทั้งสองนี้เป็นศิษย์ที่รักใคร่ใกล้ชิดและสนิทของข้าพเจ้า ทั้งมารดาของหมอทั้งสองก็เป็นน้าของข้าพเจ้าด้วย ซึ่งข้าพเจ้าถือเป็นดุจมารดาจริง ๆ เมื่อความจำเป็นทั้งสองนี้มีอยู่จึงได้เริ่มความคิดแต่งหนังสือเรื่องธรรม โดยให้นามของหนังสือว่า "หนังสือธรรมคู่แข่งขัน" แต่ความหมายในนามของหนังสือมีว่า "ธรรมฝ่ายซักฟอกกับกิเลสฝ่ายมัวหมอง" ทั้งสองฝ่ายนี้ทางศาสนาธรรมจัดว่าเป็นข้าศึกแห่งกันและกัน คอยจะแย่งบังลังก์กันเสมอจึงได้ให้นามอย่างนั้น คงไม่ขัดต่อสังคมนิยม

อนึ่ง ในระหว่างแต่งหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้ามีเวลาน้อยไม่ค่อยได้ทบทวนให้ถี่ถ้วนคงมีบกพร่องอยู่ไม่น้อย และข้าพเจ้าเป็นพระบ้านนอกอยู่แต่ในป่าโดยมากจึงไม่ค่อยมีความรู้และสำนวนโวหารอันไพเราะเพราะพริ้ง เพราะไม่ค่อยมีโอกาสได้ศึกษาในอรรถธรรมอันลึกซึ้งและขนบธรรมเนียมที่สังคมนิยมและรับรองกัน ทั้งไม่เคยแต่งหนังสือนับ

แต่วันอุปสมบทมา แม้จะเป็นมหาก็สักแต่ชื่อไม่มีภูมิ แต่เพราะความจำเป็นดังกล่าวแล้ว หากว่าท่านสุภาพบัณฑิตอ่าน ได้พบปะสิ่งบกพร่องก็โปรดให้อภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยจะขอบคุณล้นเกล้าฯ

อนึ่ง ในการแต่งหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลทั้งนี้แก่คุณน้าลูกอินทน์ผู้ล่วงลับไปแล้ว เมื่อดวงวิญญาณได้สถิตอยู่ ณ ที่ใด ขอได้ทราบข่าวด้วยญาณวิถีแล้วมารับอนุโมทนาส่วนกุศลครั้งนี้ และด้วยอำนาจกุศลสมบัติที่ข้าพเจ้าในนามญาติได้พร้อมกันอุทิศครั้งนี้ จงมีฤทธานุภาพสามารถยังคุณน้าลูกอินทน์ให้พ้นจากอุปสรรคเครื่องกีดขวางและนำไปสู่สุคติภพ ประสบแต่ความสำราญ ตลอดกาลนานเทอญฯ

พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

๑๓ มกราคม ๒๕๐๑

บันทึกของผู้รวบรวม

หนังสือ "ธรรมคู่แข่งขัน" ของท่านอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ เป็นการพิมพ์ครั้งแรกและเป็นเรื่องแรกที่ท่านอาจารย์เขียน นับตั้งแต่วันที่ท่านได้อุปสมบทมา ๒๔ พรรษา ทั้งนี้ท่านคงทราบเหตุผลของการเขียน และความมุ่งหมายของท่านอาจารย์จากคำนำของท่านแล้ว

ท่านอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน เป็นศิษย์ผู้ใหญ่องค์หนึ่งของท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ท่านอาจารย์เป็นพระธุดงค์ ที่ปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัด ไม่มีข้อด่างพร้อยตลอดมา เป็นที่เคารพบูชาของบรรดาผู้ที่ได้พบเห็นทั่วไป ทั้งได้เป็นอาจารย์สอนธรรมข้อปฏิบัติให้แก่คุณแม่ลูกอินทน์ วัฒนสุชาติเป็นอันมาก แม้ขณะที่คุณแม่มาพักรักษาตัวครั้งสุดท้ายที่กรุงเทพฯ ท่านก็ได้มีโอกาสมาสั่งสอนอีก นับได้ว่าเป็นอาจารย์ทางฝ่ายปฏิบัติธรรมที่สำคัญองค์หนึ่งในชีวิตของคุณแม่

พระคุณของท่านอาจารย์ก็ยากจะหาที่เปรียบได้ แม้แต่การส่งต้นฉบับหนังสือเล่มนี้ ท่านยังอุตส่าห์พิมพ์ดีดอย่างเรียบร้อยถึง ๔๐ หน้า แล้วนำมาส่งด้วยตัวท่านเองถึงพระนคร ทั้งได้กรุณาสอบทานทบทวนหลายเที่ยวก่อนจะพิมพ์เป็นเล่ม เมื่อกระผมได้อ่านข้อความทั้งหมดแล้ว ก็เกิดความคิดที่จะค้านคำนำของท่านอาจารย์ที่ออกตัวว่า... "เป็นพระบ้านนอกอยู่ตามป่า..." บ้าง "เป็นแม่ครัวที่ปรุงอาหาร

อาจไม่ถูกใจคนหมู่มาก...” บ้าง ว่าไม่จริงโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะธรรมปฏิบัติทุกข้อที่ท่านอาจารย์ได้อธิบาย ตลอดจนตัวอย่างที่ท่านยกมาประกอบได้ความชัดเจน แจ่มแจ้ง ลึกซึ้ง สำนวนก็ไพเราะหาที่เปรียบยาก กระผมเองบังเกิดความรู้สึกว่าได้พบ “สิ่งมหัศจรรย์” อันหนึ่งแท้ทีเดียว

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้จะสำเร็จขึ้นมา ก็ด้วยความร่วมมือร่วมใจจากญาติมิตรสหายหลายท่านด้วยกัน ตลอดจนคุณอำพัน ฉายางกูร แห่งโรงพิมพ์ไทยเขษม ได้กรุณาช่วยเหลือเป็นพิเศษ กระผมขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่าน ในโอกาสนี้ด้วย

กระผมในนามญาติมิตรทั้งปวง มีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้หนังสือเล่มนี้เป็นธรรมบรรณาการ แด่ท่านสาธุชนทั้งหลาย ที่มาในงานฌาปนกิจศพของคุณแม่ครั้งนี้ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นและบุญกุศลใดที่พึงได้รับจากการนี้ ขอน้อมอุทิศแด่คุณแม่ผู้วายชนม์ไปแล้วโดยสิ้นเทอญฯ

นายแพทย์ เจริญ วัฒนสุชาติ

๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑

คำนำ
ในการพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๔

หนังสือ "ธรรมคู่แข่งขัน" นี้เป็นหนังสือเล่มสำคัญ ซึ่งรวบรวมธรรมะสำคัญ ๆ ทั้งหมดไว้แล้วอย่างครบถ้วน อีกทั้งยังเป็นหนังสือเล่มแรกที่องค์หลวงตาเมตตาเขียนด้วยองค์เอง

คณะศิษย์จึงเห็นความสำคัญในการจัดพิมพ์หนังสือ "ธรรมคู่แข่งขัน" นี้ เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทาน อันจักยังประโยชน์ให้กับพุทธศาสนิกชนจำนวนมากในการปฏิบัติภาวนาเพื่อความพ้นทุกข์ต่อไป

กุศลใดที่พึงเกิดขึ้นจากการจัดพิมพ์หนังสือ "ธรรมคู่แข่งขัน" ในครั้งนี้ ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และอาจาริยบูชาแด่องค์หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ด้วยเศียรเกล้า

คณะผู้จัดพิมพ์

ตุลาคม ๒๕๕๔

หนังสือธรรมคู่แข่งขัน

ก่อนอื่นขอกล่าวเรื่อง “เจ้า” (ประธาน) ของโลกและธรรมพอเป็นแนวทางของการอธิบายธรรมในแง่ต่าง ๆ

คำว่า “เจ้า” คือเป็นใหญ่เป็นประธานของสิ่งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ และเป็นเจ้าแห่งสมบัติทั้งทางโลกและทางธรรม ถ้าเป็นเทวดาก็เป็นหัวหน้าแห่งเทวดาทั้งหลาย ถ้าเป็นมนุษย์ก็เป็นหัวหน้าคือเจ้าใหญ่นายโตของประชาราษฎร เรียกว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นองค์ประมุขของประเทศนั้น ๆ บ้าง ของอำเภอนั้น ๆ บ้าง ของตำบลหมู่บ้าน และครอบครัวนั้น ๆ บ้าง

ถ้าเป็นฝ่ายศาสนาก็เป็นเจ้าแห่งสงฆ์ คือเป็นศาสดาของสงฆ์บ้าง เป็นสังฆราชแห่งสงฆ์บ้าง เป็นสังฆนายก สังฆมนตรี เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด อำเภอ ตำบล และเจ้าอาวาส และยังมีรองเจ้าคณะนั้น ๆ ตามลำดับชั้นลงมา

นี้จัดเป็นฝ่ายโลกฝ่ายธรรม และผู้เป็นประธานแผนกหนึ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ จัดเป็นโลก เป็นธรรม และผู้เป็นประธานอีกแผนกหนึ่ง

คำว่าโลก โดยย่อมี ๓ คือ กามโลก เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ที่

ยังไม่ปราศจากกามารมณ์ นับแต่สวรรค์ชั้นฉกามาวจร ลงมาถึงมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทุกประเภท ซึ่งมีกามเป็นเจ้าครองใจ จัดว่ากามภพ กามภูมิทั้งนั้น

รูปโลก ได้แก่พรหมโลก ซึ่งเป็นโลกปราศจากกามารมณ์ด้วยอำนาจแห่งฌานมีพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นเครื่องอยู่ กับมีฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้นประจำใจ ฌานเหล่านี้มีความละเอียดกว่ากันเป็นชั้นตามลำดับ

และอรูปโลก โลกนี้ก็ให้ชื่อว่าพรหมเหมือนกัน แต่ชั้นนี้เบื่อรูปโลกด้วยมีฌาน ๔ เรียกว่า อรูปฌาน คือ อากาสานัญจายตนะ เป็นต้น มีความละเอียดกว่ากันเป็นชั้น ๆ และจะละเอียดกว่ารูปฌานเบื้องต้นด้วย ทั้ง ๓ โลกรวมเข้าด้วยกัน เรียกว่า ไตรโลกหรือไตรภพเป็นที่อยู่ของสัตว์ผู้มีกิเลสเป็นเจ้าครองใจ

ธรรมแยกโดยย่อยมี ๓ คือ กุศลธรรม ธรรมฝ่ายดี อกุศลธรรม ธรรมฝ่ายชั่ว และอัพยากตาธรรม ธรรมกลาง ๆ ปราศจากดีชั่ว โลกกับธรรมทั้งสองนี้ ถ้าเป็นสมบัติก็เรียกว่ายังเรี่ยราด ปราศจากเจ้าของผู้รับผิดชอบชั่วดี

ฉะนั้นเพื่อให้โลกกับธรรมทั้งสองมีความหมายเด่นชัดขึ้นเต็มที่ จึงต้องยกตัวประธานมากำกับ ไม่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นสมบัติลอยลมไปเสีย ตัวประธานในที่นี้หมายถึงใจ ใจนี้เป็นธรรมอันหนึ่งซึ่งมองด้วยตาเนื้อและตากล้องไม่เห็น แต่เป็นสิ่งที่สิงอยู่ในกายมนุษย์และสัตว์ทุกประเภท มีความรู้สึกนึกคิดอยู่ภายในกาย จัดเป็นธาตุรู้อันหนึ่งจากกายมนุษย์และสัตว์ แม้จะไม่ได้รับความกระทบกระเทือนจาก

สัมผัสทางอายตนะภายนอกก็ตาม ธาตุรู้อันนี้จะทรงความรู้ไว้เสมอตลอดเวลาทั้งหลับและตื่น ไม่ละความรู้แม้แต่ขณะเดียวตลอด ๒๔ ชั่วโมงของวัน เดือน ปีที่ผ่านไป แต่ธาตุรู้อันนี้เป็นธาตุรู้ธรรมดาเฉย ๆ ไม่มีอะไรปรุงก็รู้ เมื่อมีเครื่องปรุงธาตุรู้อันนี้ก็เปลี่ยนสภาพไปตามอารมณ์ทันทีที่มากระทบ ตามแต่อารมณ์จะมีความหมายไปอย่างไร เช่นอายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้น มากระทบอายตนะภายในมีตาเป็นต้น ธาตุรู้นั้นจะกระเพื่อมขึ้นเป็นความรู้ประเภทหนึ่งจากความรู้เดิมทันที คือเป็นความรู้ซ้อน ๆ กันขึ้นมาเป็นพัก ๆ มีลักษณะให้รักบ้างชังบ้าง เพลินบ้างโศกบ้าง แฝงขึ้นมาทันที ความจริงแล้วไม่ใช่ธาตุรู้เดิม แต่อาศัยธาตุเดิมเกิดขึ้น ฉะนั้นสิ่งทั้งนี้จึงเกิดได้ดับได้ไม่แน่นอน ตกอยู่ในไตรลักษณ์สาม คือ อนิจจังไม่เที่ยง ทุกขังเมื่อหลงตามก็ลำบาก อนัตตาเป็นไปตามสภาพของสภาวะทั้งหลาย ลักษณะทั้งนี้แล้วแต่สิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เป็นไป

เราจะทราบความรู้เดิมกับความรู้แทรกได้ชัด ในเวลาหลับกับเวลาตื่น เวลากระทบอารมณ์กับเวลาปกติจิต คนมีสติธรรมดากับคนที่ได้รับการอบรมทางด้านจิตใจจนได้รับความสงบ และคนที่มีภูมิธรรมอันละเอียด กับท่านผู้มีสติวินัย คือพระอรหันต์ ทั้ง ๆ ที่ธาตุความรู้เดิมมีอยู่ในบุคคลทั่วไปไม่แปลกต่างกัน แต่อาการของความรู้เดิมจะค่อยเปลี่ยนสภาพในตัวเอง จากการอบรมธรรมเป็นขั้น ๆ จากขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด ในที่สุดจะไม่ปรากฏอาการรักชังเป็นต้นเหลืออยู่ในธาตุรู้เดิมของผู้ปฏิบัติอบรมใจด้วยธรรมนั้นเลย อาการทั้งนี้จะพึงทราบจากบุคคลซึ่งได้รับการอบรมมาเป็นลำดับ และนักสังเกตจิต

ธาตุรู้ซึ่งให้นามว่า "จิต" นี้ ทรงไว้ซึ่งความรู้คือหลับก็รู้ หลับสนิทก็รู้ ตื่นก็รู้ และฝันเรื่องอะไรก็รู้ กระทบอารมณ์ซึ่งจะเป็นเหตุให้ดีใจเสียใจก็รู้ รับรู้ไว้หมดไม่ลำเอียง กิริยาที่ลำเอียงเป็นธาตุแทรกหรือความรู้ที่แทรก ความรู้สึกเดิมนี้ถ้าเปรียบเทียบเหมือนเหล็กหรือเงินทองทั้งดุ้นซึ่งยังไม่ได้ถลุงหรือเจียระไน ให้เป็นของควรแก่เครื่องประดับที่จะพึงซื้อขาย หรือใช้ประโยชน์ได้ตามความนิยม จะยังใช้ประโยชน์ไม่ได้เต็มที่ เพราะยังไม่ได้รับการอบรมให้ควรแก่เหตุ เหมือนทารกซึ่งยังไม่รู้เดียงสา แม้จะถูกน้ำร้อนหรือไฟไหม้ก็จะรู้สึกแต่ความเจ็บปวดเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่รู้วิธีจะหาทางออกจากอันตรายให้พ้นภัยไปได้

ความรู้เดิมนี้เป็นธรรมชาติที่ไม่รู้จักดับ แต่สิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า กิเลสยังมีอยู่ตราบใด ก็เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปตามกระแสของวัฏฏะตราบนั้น หมุนไปเวียนมา ออกจากร่างนี้ เข้าสู่ร่างนั้น ซึ่งให้นามว่า เกิด ตาย จะเป็นกำเนิดหรือฐานะต่ำต้อยเลวทรามอย่างไรก็ไม่อาจจะพึงเลือกได้ สิ่งแวดล้อมที่มีกำลังเหนือกว่าจะขับไล่ไสส่งไปไหนก็ต้องไปทั้งนั้น เหมือนทารกปราศจากพี่เลี้ยงย่อมเป็นไปตามยถากรรม จะตกน้ำเข้าไฟ ตกเหวตกบ่อแล้วแต่ขาพาไป ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี ฉะนั้น เมื่อกายแตก จิตออกจากร่างไปถือปฏิสนธิก่อรูปร่างขึ้นใหม่ สวยงามบ้างไม่สวยงามบ้าง กำเนิดสูงบ้างต่ำบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาอินทร์พรหมบ้าง เป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เป็นต้น ทั้งนี้แล้วแต่จะคว้าถูกมือ เหมือนคนตกน้ำคว้าหาที่พึ่งเพราะกลัวความตาย ฉะนั้น

แม้ขณะที่จะเข้าสู่ปฏิสนธิในกำเนิดต่าง ๆ ก็หารู้ไม่ว่าเป็นกำเนิดประเภทใด ถ้าเป็นกำเนิดมนุษย์ก็ต้องรู้ภาวะเดียงสาแล้ว กาลใดจึงจะรู้ว่าตนเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลนั้น ๆ ถ้าเป็นสัตว์ก็ไม่รู้เลยว่าเป็นอย่างไร เมื่อปรากฏเป็นตัวผลขึ้นมาแล้วจะแก้ไขก็ไม่ได้ เป็นของเหลือวิสัยเพราะสายไปเสียแล้ว แม้จะสูงหรือต่ำโดยกำเนิด โดยชาติหรือตระกูลก็จำเป็นให้ยินดีในภพชาติและตระกูลของตน จะมีจะจน จะสุข จะทุกข์ ก็แล้วแต่กรรมพาให้นิยม ตลอดอาหารในภพนั้น ๆ ก็พึงยินดีและบริโภคตามฐานะแห่งกำเนิดของตน ๆ ต่างกำเนิดต่างก็ยินดีในกรรมและวิบากแห่งกรรมของตนเอง ซึ่งพอที่จะอำนวยชีวิตให้เป็นไปตามภพนั้น ๆ เนื่องจากจิตที่ไม่รู้จักเกิดตายเป็นตัวเหตุให้สังสารจักรหมุนไม่หยุด จึงเป็นเหตุให้มนุษย์และสัตว์ได้รับความลำบากทั่วหน้ากัน ในเมื่อไม่รู้จักวิธีแก้ไขที่พอเหมาะพอดีแก่การหักห้ามวัฏจักรให้หยุดในการท่องเที่ยวหมุนเวียน ทั้ง ๆ ที่ธรรมชาติอันนี้จะเป็นเจ้าโลกธรรมอยู่นั่นเอง แต่ก็ยังฟุบตัวลงเป็นเขียงเท้าของสิ่งแวดล้อมอย่างโงหัวขึ้นไม่ได้ เหตุทั้งนี้ก็เพราะปล่อยใจให้เป็นไปตามยถากรรมเกินไป เมื่อใจได้รับความยับยั้งหรืออบรมด้วยธรรมซึ่งเป็นสวากขาตธรรมแล้ว จิตจะเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ แต่สิ่งอื่นที่จะสามารถบังคับยับยั้งจิตไม่มี นอกจากจิตจะยับยั้งตนเองด้วยธรรม

คำว่า "ธรรม" ก็คือจิตซึ่งประดิษฐ์อุบายที่ชอบขึ้นจากใจ เมื่อเจียระไนออกก็เป็นมัชฌิมา คือมรรค ๘ สำเร็จรูปขึ้นมาก็เรียกว่า "ธรรม" บางทีอาจมีข้อสงสัยว่าอะไรก็อยู่ที่ใจหมดแล้ว จำเป็นอะไรจะต้องไปแสวงหาธรรมอันจะพึงขวนขวายด้วยกายวาจาอีกเล่า จริง

อยู่เมื่อนักสังเกตเหตุผลได้ปฏิบัติบำเพ็ญจิตตนปรากฏธรรมในจิต จิตในธรรมอะไรก็เห็นว่าเป็นธรรมด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องแสวงหาธรรมด้วยกายวาจาใจเพื่ออะไรอีก นอกจากประพฤติทำนองเสือไม่ทิ้งลาย นักปราชญ์ไม่ประมาทในธรรมเท่านั้น และอาจสำคัญว่าเมื่อธรรมอยู่ที่ใจแล้ว อาจจะงอมืองอเท้าไม่อยากแสวงหาความดีด้วยกายวาจา คอยเฝ้ารู้ธรรมอยู่ที่จิตอย่างเดียวก็พอแล้ว

อย่างนี้พึงระลึกถึงข้าวสุกมาจากข้าวสาร ๆ มาจากข้าวเปลือก ๆ มิได้มาจากความอิ่มหนำสำราญอย่างเดียว ซึ่งจะคอยเฝ้าเฉพาะความอิ่มอยู่เท่านั้น ที่ถูกข้าวเปลือกลำเลียงมาจากทุ่งนา และเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการทำนามีมาก และยังต้องอาศัยคนและสัตว์เป็นแรงงานในการทำนาอีก ตลอดพันธุ์ที่ดี ๆ ประกอบกันเข้าหลายอย่างจึงจะเป็นผลสะท้อนมาถึงข้าวเปลือกข้าวสารข้าวสุก และการรับประทานจึงจะเป็นผลมาถึงความเอร็ดอร่อยและความอิ่มสำราญ ธาตุขันธ์จึงจะมีกำลังต้านทานโรคและควรแก่การงาน ตลอดความเป็นอยู่สิ้นอายุขัยได้ คำที่ว่าธรรมอยู่ที่ใจพึงทราบโดยนัยนี้ ฉะนั้นนักปราชญ์ท่านจึงสอนให้ผู้สนใจในทางบุญกุศลบำเพ็ญตนด้วยกายวาจาใจ เพื่อความดีซึ่งจะเกิดจากผลงานต่าง ๆ และเป็นทางดีอย่างเดียวกัน คำว่า "ธรรม" อยู่ที่ใจหรือว่าธรรมคือใจนั้น ท่านกล่าวว่าถึงธรรมส่วนผลซึ่งเกิดจากการค้นพบของบัณฑิต ธรรมส่วนเหตุต้องมีการขวนขวายต้องมีนอกมีใน มีไกลมีใกล้เป็นธรรมดา หรือมีหยาบมีละเอียดเป็นต้น แม้แต่เหล็กหรือแร่ธาตุต่าง ๆ กว่าจะรวมกันเป็นแท่งขึ้นได้ เหล็กหรือธาตุบางอย่างต้องแสวงหามาจากชิ้นเล็กชิ้นน้อยเป็นสำคัญ

"ธรรม" กว่าจะรวมเป็นแท่งธรรมอันเดียวคือใจได้ ก็ต้องค้นคว้ามาจากสภาวะต่าง ๆ ซึ่งเหลือที่จะคณานับ มาเป็นธรรมส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด เทียบได้ว่าแก่นธรรมคือใจ ดวงใจคือดวงธรรมเช่นเดียวกัน

การถือศาสนา ๆ เป็นธรรมชาติที่เต็มไปด้วยเหตุผล ผู้ถือศาสนาพึงใคร่ครวญเหตุผลเป็นสำคัญกว่าการปฏิบัติไปเลยโดยปราศจากเหตุผล ไม่เช่นนั้นจะเป็นเถรส่องบาตรหรือกระต่ายตื่นตูม ตามนิทานมีว่ากระต่ายนอนหลับอยู่ใต้ต้นลาน ขณะนั้นมีลมพัด มะตูมถูกลมพัดได้หล่นลงถูกก้านลานแล้วตกลงใกล้ชิดกระต่ายซึ่งกำลังนอนหลับอย่างสนิท ตื่นขึ้นทั้งหลับยังมิทันคิดว่าอะไร เข้าใจว่าฟ้าถล่มก็กระโดดวิ่งหนีเต็มกำลังเพราะกลัวตาย ไปพบสัตว์ต่าง ๆ ตามเส้นทางที่วิ่งไป เมื่อถูกสัตว์ต่าง ๆ ถามก็พูดได้คำเดียวว่า "ฟ้าถล่ม" สัตว์เหล่านั้นก็สำคัญเป็นความจริง ก็วิ่งตามกระต่ายไป ฟ้าถล่มครั้งนั้นสัตว์ได้รับอันตรายและถึงแก่ความตายก็มีจำนวนมาก

จนไปถึงพระยาราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ฉลาดก็สั่งให้หยุดเพื่อรู้ความเท็จจริง ส่วนกระต่ายทั้งวิ่งทั้งตะโกนบอกว่า "ฟ้าถล่ม ๆ" เมื่อถูกราชสีห์ขู่ขวัญให้หยุดกระต่ายจึงหยุด แล้วไต่ถามได้ความว่า "ฟ้าถล่ม" และทำท่าจะวิ่งต่อไปอีก ได้ถูกราชสีห์บังคับให้หยุดและให้พาไปดูตรงที่ว่าฟ้าถล่ม เมื่อถึงแล้วก็เห็นแต่มะตูมหล่นตกอยู่ใต้ต้นลาน ไม่มีอะไรแปลกต่าง เมื่อราชสีห์ชันสูตรดูรู้ความเท็จจริงว่า มะตูมถูกลมพัดหล่นลงถูกก้านลาน มิใช่ฟ้าถล่มตามคำกล่าวหาของกระต่าย ก็สั่งสอนกระต่ายให้ตระหนักในเหตุผล คำว่ากระต่ายกับสัตว์ทั้งหลายผู้หลง

ตามกันโดยมิได้มีเหตุผลและพระยาราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ฉลาดให้เหตุผล น้อมเข้ามาในพุทธศาสนากับการปฏิบัติคงจะเป็นคติอันดีไม่น้อย เพราะเกี่ยวกับเหตุผลไปในตัวเสร็จ

การถือธรรมทั้งดุ้นอาจกลายเป็นขรัวตาโค้ง

ยิ่งทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาต้องการเหตุผลด้วยแล้ว เพียงแต่ได้ยินคัมภีร์กล่าวไว้ว่า ธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ บางแห่งว่ามีเพียง ศีล สมาธิ ปัญญา และบางแห่งว่า พระธรรมมีอันเดียว คือใจ เท่านั้นก็หมดศรัทธาไปตาม ๆ กัน หรือมิฉะนั้นก็จะเป็นท่านองขรัวตาโค้ง ซึ่งถูกนิมนต์ไปฉัน ณ ที่ต่าง ๆ ในวันและเวลาเดียวกัน ๆ เมื่อรับนิมนต์และได้เวลาแล้ว ขรัวตาก็เตรียมตัว เตรียมบาตร ๑ ใบ ย่าม ๓ ย่าม ปิ่นโต ๒ เถา ล้วนแต่ใบเบ้อเร่อ สำหรับใส่อาหารและจิปาถะในงานเขาทำบุญ ออกเดินทาง จังหันยังไม่ได้ฉันเพราะเตรียมการรับงาน แม้ใครจะนำอาหารมาถวายก็โบกมือว่าไม่ฉัน เพราะได้ตั้งเลขบวกคูณไว้ในใจแล้วว่า กว่าจะเสร็จทั้ง ๒ งานนี้หลวงพ่อคงเอาเต็มที่กับอะไรต่อมิอะไร ซึ่งเขาเตรียมรอรับไว้อย่างเต็มที่ตั้งเรียงรายทั้ง ๒ งาน

พอขรัวตาโค้งไปถึงตรงหนทางสองแพร่ง ก็เกิดลังเลในใจว่าจะไปตัดสินงานไหนก่อนให้รู้แล้วรู้รอดไป ก็ยืนถ่างขาทั้งสองเหยียบยันเส้นทางทั้งสองแพร่งที่จะไปบ้านงานแต่ละงาน มือจับสายย่ามถามว่า ย่ามคู่ชีวิตของเราเอ๋ย ช่วยเราบ้างซิ ทั้ง ๒ บ้าน ๒ งานนี้

บ้านไหนงานไหนเล่าจะพอบรรจุ... เสมอปากย่ามทั้ง ๓ ใบกับปิ่นโต ๒ เถา ซึ่งเราสะพายและจับถามอยู่เวลานี้ ก็ไม่ได้รับตอบจากย่ามแม้แต่ใบเดียวคำเดียว ทั้งสายบาตรที่สะพายอยู่บนบ่าก็มิได้วาง จะไปทางไหนก็ตัดสินใจลงไม่ได้ กลัวจะไม่เหมาะสมกับที่รับงานไว้มาก

ระหว่างขรัวตาโค้งกับย่ามกำลังเกิดอธิกรณ์กันอยู่ เวลาได้ผ่านไปจวนเที่ยงวันยังไม่ได้ตัดสินกันลงได้ สักประเดี๋ยวใจก็ได้ยินเสียงกลองให้สัญญาณตีเพลงทั้ง ๒ บ้าน ๒ งาน กว่าจะไปถึงก็ต้องเลยเวลา ขรัวตาโค้งก็เสียใจมาก ทั้งหิวข้าว ทั้งจังหันก็ยังไม่ได้ฉัน ทั้ง ๒ บ้าน ๒ งานที่เขานิมนต์ก็เลยเวลา จึงโซเซเข้าไปนอนผ่อนกายชราอยู่ข้างทางพร่ำบ่นพึมพำว่า เราไปงานไหนก่อนก็คงตกอยู่ในเงื้อมมือเราแน่ ทั้งไม่ขาดทุนสูญกำลังไปเปล่า ๆ อย่างนี้ อ้ายย่าม ๓ ย่าม บาตร ๑ ใบ ปิ่นโต ๒ เถา ซึ่งเคยเป็นคู่ชีวิตเรามาแต่วันบวช มาวันนี้เกิดขวางไปหมดแล้ว ออกเดินทางไปวัดด้วยความอ่อนใจ พอถึงหน้าวัดลูกศิษย์หลายคนดีใจ เห็นหลวงพ่อของเขาค่อยเดินงุ่มง่ามต้วมเตี้ยมมา นึกว่าเอาการกับขนมเต็มที่ ศิษย์ยิ่งยินดีวิ่งแซงหน้ากันออกต้อนรับหลวงพ่อ พอจวนถึงท่าน ๆ ทำหน้าเคร่งขรึมพร้อมทั้งโบกมือว่า รีบเอาบาตร ปิ่นโต และย่ามเหล่านี้ไปทิ้งลงส้วมให้หมด ขืนเอาไว้ต่อไปวัดจะร้างหลวงตาจะตาย จะเกิดฉิบหายป่นปี้

ทั้งนี้เพราะ “โลภนักมักลาภหาย” ความเข้าใจผิดเกิดจากหลวงตาผู้เดียว แต่กลับโยนความผิดไปให้บาตรย่ามและปิ่นโตเป็นผู้รับเคราะห์ร้ายแทน ตามเรื่องนิทานนี้จะเห็นได้ว่า การเรียนธรรมมากมาย แต่ปราศจากเหตุผลและความหมายของธรรมย่อมลำบาก เดี๋ยว

ไปคว้าเอาพระสูตร ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์มาตรวจค้นและปฏิบัติดูบ้างเห็นว่าไม่ได้ผลก็ทิ้ง แล้วไปคว้าเอาพระวินัย ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์มาตรวจค้นและปฏิบัติดูบ้าง เห็นว่าไม่ได้ผลก็ทิ้ง แล้วไปคว้าเอาพระอภิธรรม ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์มาตรวจค้นและปฏิบัติดูบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ เห็นว่าไม่ได้ผลก็ทิ้งไปโดยลำดับ ไม่ได้ประโยชน์จากธรรมซึ่งมีคุณภาพมากแม้แต่น้อย นอกจากไม่ได้ประโยชน์อะไรจากธรรมแล้ว ยังเป็นเหตุให้เกิดลังเลสงสัยในธรรมไม่สิ้นสุด และอาจจะเข้าใจไปว่าเนื้อธรรมที่จะพึงได้รับไม่มี ศาสนธรรมสักแต่ประกาศสอนไว้ไม่มีประโยชน์เท่าที่ควร ก็จะเกิดความประมาทในธรรมว่าไม่เป็นนิยานิกธรรม ไม่ยังผู้ปฏิบัติตามให้พ้นจากกองทุกข์ไปได้ มีความเห็นไปใหญ่โตว่า มรรคผลนิพพานฯไม่มี แม้ผู้จะปฏิบัติตามธรรมก็ลำบากเปล่า ๆ เรียนธรรม ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมโดยวิธีคว้าเอาธรรมหมดทั้งดุ้น เป็นการลำบากมากไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ทั้งนี้จะตำหนิย่าม ๓ ย่าม ปิ่นโต ๒ เถาและบาตร ๑ ใบ หรือจะตำหนิขรัวตาโค้ง ถ้าเป็นขรัวตาโค้งแล้วจะต้องตำหนิย่ามเป็นต้น ถ้าเป็นเมธีชนจะตำหนิขรัวตาโค้ง เพราะท่านเข้าใจผิดเอง จึงให้เสียทั้งลาภ เสียทั้งงาน ทั้งย่าม ปิ่นโต และบาตรก็ถูกให้นำไปทิ้งลงในส้วมหมด ไม่เช่นนั้นจะเกิดเคราะห์ร้ายฉิบหายใหญ่หมดทั้งวัด ตลอดตัวอย่างของท่านเอง นี้ถ้าเพ่งถึงอรรถแล้ว เครื่องบริขารมีบาตรเป็นต้นเป็นเครื่องประดับสมณะให้งามในเพศนักบวชได้ทุกอย่าง ในบรรดาบริขารที่ถูกแช่งและถูกให้นำไปทิ้งลงในสถานที่ไม่บังควร แต่กลับเป็นมหามงคลความเจริญรุ่งเรืองอย่างใหญ่หลวงแก่ขรัวตาโค้งเสียอีก

ในเมื่อบริขารฉิบหายไปจากตัวหมดแล้ว ต่อไปไตรจีวรที่เป็นบริขารจำเป็นซึ่งครองประจำตัว ก็อาจจะเกิดเสนียดจัญไรขึ้นแก่ขรัวตาโค้ง ก็จะถูกขว้างทิ้งไปหมด บทที่แล้วสิ่งที่จะเหลือประจำตัว ก็คือทองคำธรรมชาติ มงคลอันยิ่งใหญ่ที่ท่านจะได้รับครั้งสุดท้าย ก็คือนิมนต์ไปในงานสมเด็จเจ้าพระยา (ปากคลองสานธนบุรี) ให้รู้แล้วไปเสียที

ศาสนธรรมเป็นสมบัติประจำใจของท่านผู้เป็นพุทธเวไนยที่ดี การคว้าธรรมทั้งดุ้น แม้ธรรมจะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกประเภทก็จริง แต่ก็กำจัดกิเลสเป็นอย่าง ๆ ไปตามจริตนิสัยที่ถูกกับบทธรรมนั้น ๆ ท่านจึงกล่าวไว้ในจริต ๖ ซึ่งมีคติประจำใจของเวไนยสัตว์มีศรัทธาจริตเป็นต้น พร้อมทั้งธรรมแก้จริตนั้น ๆ เป็นอย่าง ๆ ไป มีอสุภกรรมฐาน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อถือเอาประโยชน์จากธรรมของพระองค์ได้เท่าที่ควรแก่ข้อปฏิบัติและจริตนิสัยของเวไนยทั่วไป ถ้าจะปฏิบัติทำนองที่ว่า ขึ้นชื่อว่าธรรม ๆ แล้วต้องปฏิบัติและถือเอาประโยชน์ให้ได้หมด ก็ถูกในฐานะที่จะควรเป็นไปได้ หากไม่เป็นฐานะแล้วก็จะเสียกำลังและเวลาไปเปล่า เท่ากับคนไข้ปวดศีรษะแต่นำยาที่เป็นปฏิกิริยาต่อกัน (ยาเป็นข้าศึกกัน) มาวางลงไป แทนที่คนป่วยจะหายจากโรค โรคกลับทวีรุนแรงมากขึ้นดังนี้เป็นต้น

แม้ธรรมซึ่งมีหน้าที่กำจัดกิเลส แต่ผู้ฉลาดก็ควรพิจารณาค้นดูสมุฏฐานของกิเลสว่า จะควรแก้ด้วยธรรมบทใดก่อน เช่นผู้หนักในราคจริต (หนักในกาม) เป็นต้น เราไม่พิจารณาว่าควรนำธรรมบทใดมาแก้ กลับไปคว้าสุภกรรมฐาน (ความงาม) มาเจริญและเคล้าคลึงเพื่อให้รูปที่ตนรักชอบนั้นสวยงามเด่นขึ้น ไม่นานจิตก็จะแหวกแนว

ไปเลย ที่ถูกควรนำอสุภกรรมฐานมาแก้โดยอาการเจริญคลี่คลายดูรูปที่เข้าใจว่าสวยงามนั้นให้เห็นทั้งภายนอกภายใน พิจารณาน้อมเข้าไปในไตรลักษณญาณ คือ อนิจฺจํ ทุกขํ อนตฺตา ด้วยปัญญาจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดได้โดยลำดับ นับว่าได้ผลสมกับเหตุที่ทำถูกต้องตามธรรมเป็นเครื่องแก้ เมื่อปรากฏผลเห็นว่าถูกก็เร่งยาคือข้อปฏิบัติเข้าให้มากก็จะยิ่งได้ผลเป็นทวีคูณนี้แล ธรรมเมื่อใช้ถูกทางก็เป็นนิยานิกธรรมนำผู้ปฏิบัติให้พ้นจากความขัดข้องไปโดยลำดับนับแต่ขั้นต่ำถึงขั้นสูงสุด

กิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งขันกัน

การปฏิบัติธรรมให้ได้ผลเท่าที่ควร พึงทราบจริตนิสัยของตนก่อนว่า หนักไปในทางใด เพราะกิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งขันกันเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดก่อนวางยาคนไข้ก็ตรวจดูสมุฏฐานพร้อมทั้งอาการของโรค แล้วค่อยวางยาให้ตรงกับสมุฏฐานของโรค ฉะนั้นเช่น จริตหนักไปในทางเบียดเบียนโหดร้ายต่อผู้อื่น ควรเจริญเมตตาสงสารเพื่อเป็นเครื่องลบล้างกัน ความเบียดเบียนโหดร้ายเมื่อถูกอบรมด้วยธรรมคือความเมตตาแล้ว จะกำเริบรุนแรงไปไม่ได้นับวันที่จะอ่อนโยนสงสารต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ด้วยกันโดยถ่ายเดียว

อนึ่ง สิ่งใดเป็นเพื่อความขัดขวางตัดรอนความดี และขัดขวางจิตใจไม่ให้ความสะดวกเพื่อประพฤติความดี เมื่ออนุโลมตามแล้วยิ่งกำเริบรังควานใหญ่ เหมือนคนไข้ชอบอาหารแสลงแก่โรค เมื่อ

รับประทานลงไปยิ่งยังโรคให้กำเริบรุนแรงฉะนั้น สิ่งนั้นเรียกว่ามาร มารนี้ท่านจำแนกไว้มี ๕ คือ กิเลสมาร ขันธมาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร และอภิสังขารมาร มารเหล่านี้ท่านก็ให้นามว่าธรรมเหมือนกัน แต่เป็นธรรมฝ่ายชั่ว และเป็นคู่แข่งขันกันกับธรรมฝ่ายดี ผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมฝ่ายดี จึงต้องรบกับศัตรูเหล่านี้ให้ได้ชัยชนะ

การปฏิบัติธรรมเพื่อชัยชนะกับศัตรูคู่แข่งขัน

ศาสนธรรมคือความดีเป็นเครื่องรับรองผู้ปฏิบัติดีอยู่ทุกขณะ ไม่อ้างกาลอ้างสมัยว่า ชาตินี้ชาติหน้า เดือนนี้ ปีหน้า จึงจะให้ผลธรรมโดยให้ผลในลำดับเหตุ คือการบำเพ็ญของผู้ปฏิบัติธรรม แต่จะน้อยมากต่ำสูงถือเหตุเป็นประมาณ เพราะผลเกิดจากเหตุ คุณธรรมที่เรียกว่าอภิธรรมซึ่งมีประจำในศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า นับโดยมรรคมี ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค นับโดยผลก็มี ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนา-คามิผล และอรหัตตผล คุณธรรมทั้งนี้ถ้าเป็นสมบัติของธรรม เรียกว่าอริยธรรม ธรรมอันประเสริฐ ถ้าเป็นคุณสมบัติของผู้ได้บรรลุเรียกว่าอริยบุคคลผู้ประเสริฐ นับโดยลำดับคุณธรรมของผู้ได้บรรลุดังนี้ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล ฯลฯ พระอรหัตตมรรค พระอรหัต-ตผล นับโดยคู่มี ๔ โดยบุคคลมี ๘ คุณธรรมเหล่านี้มีประจำอยู่กับศาสนธรรมตลอดอนันตกาล มิได้พรากจากศาสนธรรมไปแรมวันค้างคืนที่ไหน และไม่ได้ไปรอคอยผู้ปฏิบัติดีซึ่งควรได้บรรลุคุณธรรมเหล่า

นี้อยู่ในชั้นสวรรค์วิมานพรหมที่ไหนด้วย

ผู้ปฏิบัติธรรมก็มีธรรมในใจ และอาศัยการปฏิบัติไม่ถอยหลัง ก็สามารถยังธรรมเหล่านี้ ให้แจ่มแจ้งขึ้นในจิตใจได้ ในบทธรรมคุณมีอยู่ว่า สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก ผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่เลือกกาลเวลาเหมือนทำงานในศาล แต่พึงทราบบทธรรมให้ตรงตามความจริงของธรรมก่อน ความจริงแห่งธรรมทั้งนี้มีอยู่ว่า รู้เอง เห็นเองตามนัยแห่งธรรม มีอยู่ทุกเมื่อ เมื่อเข้าใจความจริงของธรรมแล้ว การปฏิบัติก็พึงอนุโลมตามธรรมโดยปฏิบัติเอง และไม่อ้างกาลเวลาทุกอิริยาบถที่จะบำเพ็ญธรรมให้สมบูรณ์ เท่าที่ธรรมจะพึงรู้ ณ ภายใน

ธรรมกับผู้ปฏิบัติธรรม

ครั้งพุทธกาลกับสมัยทุกวันนี้ ศาสนธรรมกับผู้ควรปฏิบัติธรรมไม่แตกต่างกัน คือธรรมเป็นเครื่องมือแก้กิเลส ผู้ปฏิบัติธรรมก็เพื่อกำจัดกิเลสออกจากใจ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความหมายให้ตรงกับความจริงของธรรมซึ่งมีหน้าที่กำจัดกิเลสแล้ว ด้วยเหตุเป็นเครื่องส่งถึงผลที่จะพึงบรรลุจากการปฏิบัติธรรมมีอยู่ คำว่าธรรม เป็นเครื่องแก้หรือกำจัดกิเลสก็จะพึงแสดงความจริงใจให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมเป็นขั้น ๆ ตามกำลังแห่งข้อปฏิบัติที่ตนจะบำเพ็ญได้แต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด เรียกว่าผู้ปฏิบัติถูกตามความหมายของธรรม ย่อมมีสิทธิที่จะพึงได้รับผลตอบแทน คือมรรคผลนิพพานจากธรรมเท่าเทียมกันกับสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่เช่นนั้น คำที่ว่า สวาก-

ขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก ก็เป็นโมฆธรรมเท่านั้น เหมือนยาสำหรับแก้โรค ผู้เป็นโรคก็รับประทานยาเพื่อแก้โรคให้หาย ถ้าเป็นโรคฟังยาไม่ใช่โรคฟืนโรคไฟไม่มองดูหน้าหมอแล้วประกอบยาลงไป เมื่อถูกกับโรค โรคก็หายวันหายคืน ในที่สุดก็หายเป็นปกติได้ ถ้าเป็นโรคไม่ฟังยาแล้ว โรคชนิดนั้นก็จะกลายเป็นโลงเก็บศพไปเท่านั้น ทั้งโรคฟังยาและโรคไม่ฟังยาเคยมีประจำแผ่นดิน

ส่วนโรคประจำใจมนุษย์และสัตว์ คือโรคกิเลสก็แบ่งเป็น ๒ โรคเหมือนกัน คือโรคฟังธรรมโอสถกับโรคไม่ฟังอะไรทั้งนั้น โรคประเภทนี้แม้พระพุทธเจ้าก็รักษาไม่หายไม่ต้องกล่าวถึงสมัยปัจจุบันนี้เลย ผลที่สุดต้องปล่อยให้นิรยบาลรักษาเอง โรคประเภทใดก็ตามจะเป็นโรคโหดร้ายทารุณก็ตาม เมื่อปล่อยให้นายนิรยบาลรักษาแล้วได้การทั้งนั้น หมอนิรยบาลสำคัญอยู่มากจึงได้สมญาว่าจ่านรก

การกล่าวศาสนธรรมกับผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับผลตอบแทนอย่างงาม ๆ นั้น ก็หมายถึงมนุษยธรรม เมื่อได้รับการอบรมจากธรรมและโรคก็จะพอเยียวยาหรือแก้ไขได้โดยด้วยธรรมโอสถ ทั้งเป็นโรคไม่รุนแรงซึ่งไม่พอจะปล่อยทิ้งให้เสื่อมเสียอุปนิสัยที่เคยสั่งสมมา จึงควรได้รับการอบรมให้ถูกทางก็จะเกิดความสว่างไสวไปเบื้องหน้าเท่าที่ควร ส่วนโรคไม่ฟังเสียงนั้น สมัยพุทธกาลกับสมัยนี้ ผู้สั่งสอนก็ไร้ผลเท่าเทียมกันจะไม่กล่าวถึง

การปฏิบัติธรรมเพื่อให้ปรากฏผลประจักษ์ใจ และเป็นอยัมภทันตา ตามชั้นภูมิแห่งธรรมและอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติควรมีหลักธรรมกำกับปฏิปทา เป็นเครื่องดำเนินให้พอเหมาะกับอุปนิสัยของท่านที่

สนใจในด้านการอบรมทางจิต

หลักธรรมมีมากแต่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกเพื่อให้พิจารณาในครั้งนั้น มีดาษดื่นและเป็นคู่เคียงพระอุปัชฌาย์มาจนทุกวันนี้ ก็คือตจปัญจกรรมฐานปริยายออกไปก็อสุภะ ๑๐ สติปัฏฐาน ๔ และอานาปานัสสติ เป็นต้น แต่พึงทราบว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงวางไว้มาก มีคุณภาพเท่าเทียมกันหมดในการแก้กิเลสตามประเภท ส่วนที่ปรากฏย่อ ๆ นี้ ก็เพื่อกันความฟั่นเฝือ และเห็นว่าพอดีกับจริตนิสัย และสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นไปอยู่โดยมาก

การปฏิบัติดุจเป็นนายธรรม

การปฏิบัติธรรม ถ้าทำอาการดุจจะทิ้งเสีย หรือทำดุจเราเป็นนายธรรม ทำธรรมให้เป็นดุจคนใช้เรา คือปฏิบัติธรรมโดยความไม่เต็มใจ สักแต่ว่าทำไปพอเป็นประเพณี ชอบทำตามความชอบใจ ไม่เคารพธรรม ศึกษาหรือสดับรู้ความหมายของธรรมแต่ไม่เอื้อเฟื้อในธรรม ถือความอยากทำ อยากพูด และอยากคิดอยู่เหนือธรรม ไม่น้อมธรรมมาเป็นเครื่องบังคับตน แต่ตนชอบบังคับธรรม ธรรมมีความหมายให้ละชั่วทำดีเป็นต้น แต่คนกลับละดีทำชั่ว ไม่ตรงต่อความหมายของธรรม การทำความดีด้วย กาย วาจา ใจ แล้วแต่ขาพาไป ใจจะคิดอยากทำจึงจะทำ ไม่ยอมนำธรรม คือความสัตย์มากำกับใจ เหยียบย่ำธรรม โดยวิธีฝ่าฝืนไม่ทำตาม อาการทั้งนี้เรียกว่า อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นดุจนายธรรมะธรรมาธิปไตย ถือเหตุผลเป็นสิ่ง

สำคัญกว่าความรู้ เพราะความรู้ที่ปราศจากธรรมเป็นเครื่องมือกำกับย่อมผิดพลาดมากกว่าถูก คำว่าธรรมะ ก็คือองค์ของเหตุผลนั่นเอง ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรคำนึงถึงเหตุผล ไม่ควรทำตามอำเภอใจเป็นประมาณ เมื่อทำตนให้เป็นอัตตาธิปไตยแล้ว ก็ยากที่จะยังธรรมสมบัติมาเป็นสมบัติส่วนตนได้

การปฏิบัติธรรมจากอัตตาธิปไตยสู่ธรรมาธิปไตย

เมื่อสิ่งแวดล้อมมีอยู่ ณ ภายใน มากน้อยหยาบละเอียดก็มีเรื่องเข้าข้างตัวเสมอเป็นธรรมดา ตามแต่สิ่งแวดล้อมซึ่งมีกำลังชักจูงให้เป็นไป ความนิยมทางศาสนาเรียกว่า กิเลส ผู้มีสิ่งเหล่านี้อยู่ภายในใจมากก็เห็นแก่ตัวมาก มีน้อยก็เห็นแก่ตัวน้อย แต่ผู้มีมากอาจเป็นความกระเทือนเดือดร้อนแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันตลอดสัตว์มาก ผู้มีน้อยไม่พอเสียความงามในสังคม แต่สิ่งแวดล้อมพึงทราบว่าเป็นข้าศึกแก่ใจ สามารถกั้นกางความสุขส่วนใหญ่ไม่ให้เกิดมีขึ้น ณ ภายในใจได้ ฉะนั้นการปฏิบัติอบรมด้วยธรรมในด้านจิตภาวนา จึงเป็นเหมือนยาแก้พิษสงอันวิเศษ

เบื้องต้นแห่งการอบรมใจซึ่งเรียกว่าภาวนา

บริกรรมภาวนาย่อมมีธรรมในบทใดบทหนึ่งเป็นเครื่องกล่อมใจ เพื่อหยั่งลงสู่ความสงบสุข ตามปกติจิตย่อมอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ จะมี

การปรุงการคิดถึงอารมณ์อดีตอนาคตเสมอ ไม่อยู่เป็นปกติ ลักษณะที่จิตปรุงถึงอารมณ์เช่นนี้ เรียกว่า ธัมมารมณ์ ฉะนั้นการที่จะให้จิตอยู่ด้วยความสงบจึงหาธรรมบทใด ๆ ก็ได้ ตามแต่จริตชอบมาเป็นเครื่องกล่อมใจ เรียกว่าบริกรรม การบริกรรมมิได้ออกเป็นคำพูดทำนองพูดกัน แต่ระลึกอยู่เฉพาะภายในจิต ถ้าเป็นบท ตโจ ก็ระลึกอยู่ภายในจิตว่า ตโจ ๆ ถ้าเป็นบท พุทโธ ก็บริกรรมว่า พุทโธ ๆ เป็นต้น จนกว่าจิตจะสงบ แต่ต้องทำโดยความมีสติสัมปชัญญะจริง ๆ ไม่เพียงแต่ว่าเฉย ๆ ทำนองว่าเล่นใช้ไม่ได้ ถ้าเป็นบทอื่น ๆ ก็พึงระลึกบริกรรมทำนองเดียวกันนั้น

บริกรรมภาวนานี้เป็นบุรพภาคเบื้องต้นแห่งการเริ่มฝึกหัดภาวนา ตั้งใจเอาจริงเอาจัง จึงจะเห็นอานิสงส์ปรากฏขึ้นเฉพาะใจแสดงขึ้นเป็นความสงบ มีอารมณ์เป็นอันเดียว เมื่อยังไม่สงบสนิทก็ปรากฏอารมณ์เป็นสองกับคำบริกรรม เมื่อจิตหยั่งลงสู่ความสงบเต็มที่แล้วจะปล่อยวางคำบริกรรมก็ได้ เมื่อจิตถอนขึ้นมาก็บริกรรมต่อไป ส่วนอารมณ์ของกรรมฐาน คือบทธรรมที่จะนำมาบริกรรมแล้วแต่จริตชอบ จะเป็นลมหายใจก็ตาม ผมก็ตาม ขน เล็บ ฟัน หนังก็ตาม หรืออาการ ๓๒ บทใดก็ตาม ได้ทั้งนั้น ข้อสำคัญอย่าคว้าธรรมทั้งดุ้นหลาย ๆ บทมาบริกรรมพร้อมกันในคราวเดียว จะกลายเป็นขรัวตาโค้งไปไม่รู้ตัว แต่เมื่อนำธรรมบทใดมาบริกรรม ได้รับผลคือความสงบแล้ว อย่าปล่อยวางไปคว้าบทอื่นมาบริกรรม จะกลายเป็นนิสัยจับจดไปอีก และจะเป็นนิสัยติดตัวจะไม่ได้อะไรเป็นผล จงบริกรรมเฉพาะบทนั้น ๆ ตลอดไป จนกว่าจะสมควรปล่อยวางได้

อนึ่ง เมื่อบริกรรมอยู่จิตหดตัวมาสู่ความสงบแล้ว ไม่ควรรบกวนจิตด้วยอารมณ์แห่งกรรมฐานใด ๆ และไม่ควรรบกวนจิตให้ถอนขึ้นมาเอาเฉย ๆ แม้จิตจะพักสงบอยู่กี่ชั่วโมง ก็พึงปล่อยไว้อย่างนั้นให้ถอนขึ้นมาเอง อาการที่จิตหยั่งเข้าสู่ความสงบมีลักษณะต่าง ๆ กัน คือรวมพับเข้าทีเดียวบ้าง ค่อย ๆ เข้าโดยลำดับบ้าง แต่เมื่อลงถึงที่แล้วเป็นความสงบมีอารมณ์เป็นหนึ่งเหมือนกันในอาการ ๓๒ อาการใดอาการหนึ่ง เมื่อผู้นำไปใช้เป็นคำบริกรรมมีปรากฏเห็นอาการนั้น ๆ ด้วยทั้งจิตกำลังบริกรรมของบทนั้น ๆ อยู่ เมื่อเห็นอาการนั้น ๆ ด้วยเช่นนี้จิตจะสงบได้เร็ว และจะเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว

แม้ผู้ที่ไม่เห็นอย่าพึงเสียใจ จะพึงหยั่งเข้าสู่ความสงบเหมือนกันเมื่อบริกรรมไม่ขาดระยะ จิตจะพึงสงบได้เร็วและจะเป็นจิตเชื่องต่ออารมณ์ที่เป็นข้าศึกไปโดยลำดับ และนับวันจะเป็นสมาธิมีความแน่วแน่ประจำใจ มีความผ่องใสละเอียดโดยลำดับ เมื่อปรากฏว่าจิตหยั่งลงสู่ความสงบมีอารมณ์เดียวตามใจหวังด้วย เมื่อถอนออกมาจากความสงบแล้ว แม้จะมีการคิดนึกตามธรรมดาของจิต แต่ก็ไม่ฟุ้งซ่านวุ่นวายและเชื่องต่ออารมณ์ด้วย ทั้งเป็นไปในความสงบทุกอิริยาบถด้วยกำหนดเวลาใด มีจุดผู้รู้เป็นความสงบสบายอยู่โดยเฉพาะด้วยต่อจากลำดับนี้ไปเราจะบริกรรมเพื่อความรื่นเริงของจิตในขณะจะหลับนอนก็ได้ หรือจะพึงปล่อยวางเสียเหลือแต่ผู้รู้อันสงบนั้นก็ได้ แต่พึงสังเกตจิตที่สงบในขณะจิตรวมลงพัก กับจิตสงบในเวลาถอนขึ้นมาแล้วเป็นจิตธรรมดาต่างกัน จิตสงบในขณะรวมพักอยู่ไม่คิดปรุงอะไร จิตสงบธรรมดามีความคิดนึกปรุงแต่งเป็นธรรมดาแต่ไม่

วุ่นวายกับอารมณ์ใด ๆ นี้เรียกว่าจิตสงบ เหมือนกัน

สมาธิเป็นบาทแห่งวิปัสสนา

เมื่อจิตมีความสงบเป็นอารมณ์สืบต่อกันโดยลำดับ เรียกว่า จิตมีความตั้งมั่น ความตั้งมั่นของจิตเรียกว่าสมาธิ แต่จะเป็นสมาธิประเภทใดนั้น แล้วแต่ความสงบของจิตเป็นประมาณ สมาธิทั้ง ๓ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ในสมาธิทั้ง ๓ นี้เป็นบทบาทแห่งวิปัสสนาได้ตามขั้นแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดเหมือนกันกับสมาธิ จิตรวมได้ชั่วครู่ชั่วขณะ เรียกว่า ขณิกสมาธิ รวมได้นานกว่านั้นเรียกว่า อุปจารสมาธิ รวมได้อย่างละเอียดแนบแน่น และอยู่ได้นาน ๆ เรียกว่า อัปปนาสมาธิ การพิจารณารูปกายซึ่งเป็นส่วนหยาบยังไม่ชำนาญ ได้บ้างเสียบ้าง จัดเป็นปัญญาหรือวิปัสสนาขั้นหยาบ

การพิจารณากายส่วนหยาบด้วยปัญญาปานกลางโดยวิธีทำเป็นปฏิภาคแยกขยายส่วนแห่งกายได้ตามต้องการ ทุกเวลาและรวดเร็วจนเกิดความเบื่อหน่ายในรูปกายด้วยปัญญาพร้อมทั้งความรู้เท่ากายทุกส่วน ทั้งเป็นไปในทางอสุภะ คือความเห็นว่าไม่งามแห่งกาย ทั้งเป็นไปในทางสุภะ คือความงามแห่งกาย เพราะมาเห็นชัดด้วยปัญญาว่า ความเห็นว่ากายเป็นของงามก็ดี และความเห็นว่ากายเป็นของไม่งามก็ดี ทั้งสองนี้เป็นอาการของจิตเห็นรูปด้วยจักษุเป็นเหตุ แล้วปรุงขึ้นหลอกตนให้หลงรักหลงชังไปตามเงาเจ้ามายา ความพิจารณา

อย่างนี้เรียกว่าปัญญาปานกลาง

การพิจารณานามธรรม ๔ อย่างคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดหรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นโดยความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปแห่งขันธ์ ๔ นี้ แม้แต่อย่างเดียว ก็หยั่งทราบในความจริงของขันธ์อื่น ๆ ว่าเป็นลักษณะอย่างเดียวกัน สรุปความเห็นรวมลงในไตรลักษณญาณอย่างชัดเจน พร้อมทั้งการพิจารณาจิตซึ่งเป็นที่อาศัยของขันธ์เหล่านี้ ให้เห็นว่าขันธ์ทั้ง ๔ นี้ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พร้อมทั้งจิตซึ่งเป็นรังไข่ของอวิชชา ตัณหา เป็นต้นว่าเป็นความจริงแต่ละอย่างตั้งแต่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตลอดถึงจิตว่าเป็นสภาพแห่งความจริงเสมอกัน ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันโดยความจริง ตลอดหน้าที่การงานของขันธ์และจิตว่าเป็นธรรม มีสิทธิ์เสมอกัน ไม่ยกยอใครว่าเป็นใหญ่กว่าใคร และไม่เหยียบย่ำใครว่าเป็นน้อยกว่าใคร เห็นเสมอภาคกันไปหมด ทั้งธรรมภายนอกทั้งธรรมภายใน ทั้งใจผู้รู้ธรรมทั้งหลาย ผู้เป็นองค์ของธรรมทั้งหลายด้วย

มรรค ๘ รวมลง ศีล สมาธิ ปัญญาก็ดี อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคก็ดี เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาเสมอกันหมด มิได้กดทุกข์สมุทัยลงเบื้องต่ำ และมิได้ยกยอนิโรธมรรคขึ้นเบื้องบน เห็นเป็นความจริงตามหน้าที่ของอริยสัจเสมอกัน แม้ศีลสมาธิปัญญาซึ่งเป็นองค์ของมรรค ๘ แท้ ก็เห็นตามเป็นจริงเสมอกันกับธรรมอื่น ๆ มิได้ติและชมในธรรมทั้งหลาย และมิได้ถือมั่นใจธรรมทั้งปวง จะเป็นธรรมฝ่ายเหตุแห่งทุกข์ก็ดี ธรรมฝ่ายเหตุแห่งสุขก็ดี พร้อมทั้ง

ไม่ถือมั่นในจิตด้วย นี้แลเรียกว่าวิปัสสนาอันละเอียด วิปัสสนาหรือปัญญาทั้ง ๓ มีความหยาบละเอียดต่างกันอย่างนี้

ย้อนกลับคืนกล่าวปฏิปทาการดำเนินจิตต่อไปอีก เมื่อจิตมีความสงบแล้ว ลำดับนี้ควรปล่อยวางคำบริกรรม เพราะเป็นขั้นกล่อมจิตเหมือนแม่กล่อมลูกด้วยบทเพลงต่าง ๆ เพื่อให้ทารกหยุดร้องไห้และนอนหลับ ตอนต้นจิตกำลังคะนองฟุ้งซ่าน ต้องกล่อมให้สงบด้วยบทบริกรรมภาวนา เมื่อจิตสงบแล้วเป็นคราวจะฝึกหัดจิตให้ทำงานคือการค้นคิดด้วยปัญญาเหมือนแม่สั่งสอนลูก ในเวลาโตพอทำงานช่วยให้เบามือได้แล้ว ก็สั่งให้ทำงานหารายได้เท่าที่ลูกจะสามารถฉะนั้น ในขั้นนี้เมื่อจิตสงบแล้วก็ปรากฏเป็นความสุขชนิดหนึ่งซึ่งมีประจำใจ ปราศจากความฟุ้งซ่านวุ่นวายในอารมณ์ภายนอกมีความสุขเป็นอารมณ์

เมื่อจิตมาประสบความสุขชนิดนี้เป็นอารมณ์แล้วจะเพลินติดสุข ไม่อยากจะออกค้นคว้าพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยปัญญาเพื่อความปลดเปลื้องตนต่อไป ด้วยมาสำคัญใจว่า ตนได้รับความสุขสมประสงค์แล้ว เพลินแต่จะเพ่งผู้รู้อันสงบสุขนั้นตลอดไป เลยไม่อยากเกี่ยวข้องขวนขวายหาทางอื่นนอกจากความสงบสุขนั้นเสีย ซึ่งเหมือนคนเข็ญใจไม่เคยมีเงินถึง ๑ บาท เมื่อไปรับจ้างเขาทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้เงิน ๑ บาทมาถึงมือเลยกำไว้ไม่ปล่อยวางและไม่คิดหาหนทางที่จะได้เงินมาเพิ่มของที่มีอยู่แล้วให้มากมูน อาศัยการจับจ่ายฝ่ายเดียวไม่กี่วันเงินก็หมดไปเท่านั้น ลักษณะของผู้เสวยสุขอยู่ในสมาธิอันสงบก็เช่นกัน แทนที่ความสงบนั้นจะควรเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะไหล

มาแห่งความสุขอันยิ่งใหญ่ก็เลยพลอยให้เสื่อมเสียทั้งทุน คือความสงบที่มีอยู่แล้ว ทั้งกำไรคือบรมสุขอันจะพึงได้รับจากวิปัสสนา

ฉะนั้นเพื่อการสั่งสมความสุขอันมีประมาณน้อย เพื่อเป็นต้นทุนแห่งความสุขอันยิ่งใหญ่ จึงไม่ควรเพลิดเพลินในความสงบของจิตจนเกินไป เมื่อจิตติดอยู่ในความสงบ ท่านเรียกว่าจิตติดสมาธิจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม ที่ถูกเมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้วต้องฝึกซ้อมปัญญาโดยอุบายต่าง ๆ เพื่อให้ได้จิตได้อุบายแก้กิเลสซึ่งนอนเนื่องอยู่ภายในเป็นลำดับไป เพราะการกำจัดกิเลสทุกประเภทให้ขาดกระเด็นออกจากใจโดยสิ้นเชิงนั้น จะพึงกำจัดได้ด้วยปัญญาเท่านั้น ส่วนศีลและสมาธิ เป็นแต่เพียงธรรมเครื่องขู่ขวัญกิเลสอย่างหยาบและอย่างกลางให้ย่อตัวลงเป็นความสงบเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อไม่มีอาวุธนำสมัย คือปัญญาเครื่องประหารแล้ว กิเลสก็จะโงหัวขึ้นมาอีก และแผ่พังพานเต็มที่ คราวนี้ต้องกลับยอมแพ้เป็นทาสเขาอีกตลอดกาล

อนึ่ง ปฏิปทาเครื่องดำเนินจิต จะเพลินแต่ในคำบริกรรมอย่างเดียว เพราะเห็นว่าจิตสงบด้วยคำบริกรรมเท่านั้นก็ไม่ถูก เมื่อสมควรจะปล่อยวางได้ แต่จะถือไว้แบบแกะมือไม่ออกก็แย่ จะเพลินติดแต่ความสงบอันเกิดจากสมาธิอย่างเดียวก็ไม่ถูก จะเพลินในการค้นคว้าพิจารณาในสภาวธรรมทั้งหลายด้วยปัญญาอย่างเดียว เพราะเห็นว่าแก้กิเลสต้องแก้ด้วยปัญญาเท่านั้นก็ไม่ถูกอีกเหมือนกัน ความจริงการบริกรรมภาวนา เป็นบุรพภาคแห่งการดำเนินจิตเบื้องต้น เมื่อจิตก้าวเข้าสู่ความสงบ คือสมาธิแล้ว ถ้าควรจะปล่อยวางคำบริกรรมก็ได้ เพราะคำบริกรรมเปรียบเหมือนปลากินเบ็ด เมื่อจิตสงบได้แล้ว อย่า

พึงติดความสงบ คือติดสมาธิ จะกลายเป็นทำนองว่า สกฺกาโร ปุริสํ หนฺติ ปลาย่อมตายเพราะเหยื่อ (ปลาติดเบ็ดเพราะเหยื่อล่อ)

เมื่อพิจารณาในธรรมทั้งหลายอย่าให้เกินกว่าเหตุ ให้มีเวลาเข้าพักสงบได้บ้าง เพื่อเป็นกำลังหนุนปัญญาให้คมกล้าควรแก่การตัดฟันกิเลส ซึ่งเป็นเหมือนยางเหนียว เมื่อสมถะกับวิปัสสนาดำเนินเป็นคู่เคียงกันไปโดยความสม่ำเสมอ ไม่ให้ยิ่งหย่อนข้างใดข้างหนึ่ง จะพึงถึงฝั่งแห่งสันติธรรมโดยปราศจากอุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น

ฉะนั้นพึงฝึกหัดจิตที่สงบนั้นค้นคิดให้เบญจขันธ์ คือ กาย ตามธรรมดาของจิตต้องติดกายว่าสวยงาม จึงควรพิจารณากายให้เป็นปฏิกูลโสโครกเปื่อยเน่าผุพัง แตกทำลายจะเป็นกายของมนุษย์และสัตว์เหมือนกันหมด แยกส่วนแบ่งส่วนของกายออกเป็นชิ้นเป็นอันกำหนดตั้งขึ้น แตกไปโดยวิธีต่าง ๆ จนจิตชำนาญคล่องแคล่วแกล้วกล้า ในการพิจารณากายได้ทุกส่วนและทุกเวลาที่ต้องการ จะกำหนดให้เล็กหรือใหญ่แตกทำลายหรือตั้งขึ้นเป็นความแยบคายของปัญญาที่ฉลาดหาอุบายสอนจิต พึงทำอย่างนี้ทุกอิริยาบถไม่มีประมาณจนกว่าจะชำนาญ อย่าพึงเกียจคร้านในการค้นจิต เพราะขั้นต้นเปรียบเหมือนงานของเด็ก มาขั้นนี้เปรียบเหมือนงานของคนหนุ่ม ขั้นต่อไปจะเปรียบเหมือนงานของคนแก่ ซึ่งละเอียดและแยบคายกว่า ๒ ขั้นต้นนี้ ขั้นนี้พึงพิจารณากายให้มากจะเป็นกายนอกกายในได้ทั้งนั้นให้ประสานกันไปเปรียบเหมือนงานนอกบ้านงานในบ้านได้ผลเท่ากัน การพิจารณาเป็นเรื่องของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัดหรือแก้กิเลส สมาธิเปรียบเหมือนอาหารนอนห้อง

สมาธิมีหน้าที่เก็บและรักษาทรัพย์ที่ปัญญาหามาได้ ปัญญามีหน้าที่ขวนขวายหาทรัพย์ เมื่อปัญญาเพลินในรายได้ คืออุบายต่าง ๆ จะพึงเกิดขึ้นเสมอในเวลาค้นคิด ก็พึงยับยั้งจิตให้เข้าพักในเรือน คือสมาธิเสียบ้าง เผื่อว่าบำรุงกำลังใจให้แน่นหนา คือมีความสงบมากขึ้น การเข้าพักจิตในเรือนคือสมาธิก็ดี การออกพิจารณากายหรือสภาวธรรมอื่นก็ดีจะพึงทำควบกันไป แต่มิใช่ทำในขณะเดียวกัน ต่างเวลากัน ข้อสำคัญที่ควรทราบ คือเมื่อปัญญาเพลินพิจารณาไม่ยับยั้ง ปัญญาก็ไม่เฉียบแหลม เหมือนมีดมีแต่ใช้ทำงานมิได้ลับหินก็ไม่คม ตัดอะไรก็ไม่ค่อยขาดเสียกำลัง เพื่อเข้าพักจิตให้ได้กำลังแล้ว ออกทำการค้นคิดหรือพิจารณาก็เฉียบขาดและคล่องแคล่วดี ถ้าจะให้พักจิตโดยถ่ายเดียวไม่เกี่ยวกับปัญญาก็จะกลายเป็นจิตเกียจคร้าน ไม่ทำงานก็ขาดรายได้ คืออุบายแก้จิตและก็จะติดในสมาธิความสงบไปเสีย

ฉะนั้นจึงต้องมีทั้งการพิจารณามีทั้งการพักจิตประสานกันไป การพิจารณากายกับอาการของจิตคือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พร้อมทั้งจิต ๓ อย่างประสานกันไปจะเป็นความรอบคอบดีไม่น้อย ไม่เช่นนั้นจะเพลินหลงในอาการของจิตก็จะเป็นบ่อเกิดแห่งอัตตานุทิฏฐิ ความเห็นว่าอาการของจิตที่คิดนึกอยู่ภายในจิตพร้อมทั้งการถือจิตซึ่งยังเป็นตัวอวิชชาอยู่ว่าเป็นตัวตนขึ้น ณ ภายในจิตจะเป็นพิษร้ายยิ่งกว่าเสือโคร่งตัวหนึ่ง จึงต้องพิจารณาอาการของจิตและจิตประสานกันกับกายพร้อม ๆ กันไปเพื่อความชำนาญของปัญญา

เมื่อปัญญาชำนาญแล้วจิตจะไม่ค่อยพักจะเพลินในการค้นเรื่อยไป ได้ยินเสียงร้องไห้ ความปนทุกข์ก็จะน้อมเข้ามาเป็นทุกขสัจ

มองเห็นความทุกข์ ความจน ความวิโยคจากสัตว์และสังขารก็จะน้อมเข้ามาเป็นเครื่องสอนใจ มิได้ประมาทแม้แต่เวลาเดียว มีสติปัญญาเป็นธรรมจักรหมุนรอบโลกโดยความไตร่ตรองเพื่อให้เห็นคุณทั้งโทษซึ่งเป็นของมีปะปนกันอยู่ เหมือนรับประทานข้าวทั้งแกลบทั้งรำ

ฉะนั้นการพิจารณากายเราก็ดี กายคนอื่นก็ดี หรือสภาวธรรมความแปรปรวนทั้งหลายซึ่งมีอยู่ประจำสัตว์และสังขารก็ดี ในวันหนึ่งคืนหนึ่งจะได้สักกี่ครั้งกี่หนไม่มีประมาณ การพิจารณาจะกว้างแคบมีจุดรวมลงสู่ไตรลักษณญาณ คือให้เห็นสภาวธรรมทั้งหลาย เป็นอนิจฺจํ ไม่เที่ยง ทุกฺขํ ความลำบาก อนตฺตา เป็นสมบัติกลางของธาตุเดิมจริง ๆ อย่าทำเป็นคร่าว ๆ เพียงสักแต่ว่าคาดคะเน และให้เป็นไปด้วยสติปัญญาทุกอิริยาบถเหมือนขั้นบริกรรม

เมื่อปัญญาได้เคลื่อนย้ายจากสถานีสมาธิแล้วจะนับวันเร่งเครื่อง คืออุบายต่าง ๆ ไหวตัวอยู่ตลอดเวลากับอารมณ์ที่มากระทบไม่มีระยะ ตอนนี้จะได้เห็นว่ากิเลสพุ่งตัวขึ้นเต็มที่ ซึ่งแต่ก่อนมาไม่เคยปรากฏ แต่ในระยะตอนนี้จะได้เห็นเสนาศัตรูหมู่ปัจจามิตร ประหนึ่งยกมาเป็นกองร้อย กองพัน กองพล และกองผสม ทั้งนางสนมประจำวังหน้า (อนาคต) วังหลัง (อดีต) แห่ล้อมกันมาเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งมือถืออาวุธ จะมาต่อยุทธกันระหว่างกายกับจิต พร้อมทั้งอาการของจิต ซึ่งเป็นสมรภูมิในสงคราม และขณะเดียวกันก็จะได้เห็นกำลังใจที่กล้าหาญ และกำลังสติปัญญา ความพากเพียรตลอดความอดทนต่อข้าศึก คือกิเลสที่ยกพลมาปะทะ ทั้งจะได้เห็นอุบายของปัญญาอันแกล้วกล้าต่อสงคราม คืออารมณ์เครื่องยั่วยวนในใจให้ลุ่มหลง

เมื่อปลงตกด้วยปัญญาแล้วจะได้ชัยชนะไปเป็นพัก ๆ ระยะการต่อสู้กับอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งหยาบ ปานกลาง และละเอียด ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการพิจารณากายทุกส่วนและอาการของจิตมากอาการ พร้อมทั้งจิตเป็นไปอยู่ก็จะมีอาการทั้งวุ่นวาย ทั้งหวั่นไหว ทั้งเสียใจ ทั้งดีใจ และอาการอื่น ๆ เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน จิตจะลืมสำนึกตัวในการพักผ่อน เพราะสิ่งแวดล้อมทั้งหลายซึ่งมีจำนวนมากเกิดขึ้น ในขณะเดียวกันอาการดีกับชั่วเกิดขึ้นเป็นคู่แข่งขันกันทั้งนี้ เรียกว่าสงครามธรรม เมื่อฝ่ายกิเลสมีกำลังมากกว่า ก็กำเอาชัยชนะครองวัฏฏะ บังคับให้จิตซึ่งอยู่ใต้อำนาจของเขาให้เสวยวิบากกรรมต่อไป เมื่อฝ่ายธรรมมีกำลังมากกว่า ก็กำเอาชัยชนะหักกงกรรมวัฏฏะให้แตกสลายไปจากจิต ครองตำแหน่งธรรมมิกราชต่อไป

ตอนนี้กล่าวเลยปฏิปทาการเรียงลำดับจิตไปบ้าง อย่างไรจะชำนาญในการพิจารณาสภาวธรรมด้วยปัญญาเป็นหน้าที่ของเราแต่ผู้เดียว ไม่พึงส่งใจไปหมายพึ่งวันคืนปีเดือนและคนอื่น จะมาช่วยแก้กิเลสให้เรา พึงทำความมั่นใจไว้ว่า สงครามระหว่างกิเลสกับจิต เป็นสงครามล้างโลกย่อมถือว่าเป็นประโยชน์ใหญ่หลวง เมื่อชนะแล้วเรียกว่าล้างโลกออกจากใจได้ จะหมดความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ซึ่งเคยเป็นนิสัยของจิตผู้ลุ่มหลงต่ออารมณ์ที่มาย้ำยวน เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิได้แล้ว ผู้ใดขยันต่อการค้นคิดด้วยปัญญา ไม่ท้อถอย ผู้นั้นจะแก้กิเลสออกจากจิตด้วยปัญญาได้เป็นลำดับ ไม่เนิ่นช้า

แต่ผู้มาติดในสมาธิ ความสงบ จะถอนตัวไม่ขึ้น และอาจจะเสื่อมไปได้เพราะไม่มีอุบาย ปัญญาเป็นเครื่องแก้จิตให้เลื่อนระดับภูมิ

ขึ้นไป เนื่องจากจ่ายไปเสมอไม่หาใหม่มาเพิ่ม การค้นคิดด้วยปัญญาจัดว่าหาทรัพย์มาเพิ่ม แต่การพักสงบในลำดับแห่งการพิจารณาได้กล่าวไว้ชัดแล้ว เป็นธรรมดาคนทำงานเมื่อเหนื่อยต้องพัก เมื่อจิตเห็นคุณหรือผลประโยชน์ในการค้นคิดแล้ว เรื่องของปัญญาจะพึงไหวตัวอยู่ตลอดเวลา ในอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน จะมีความรำพึงไตร่ตรองในสภาวธรรมเสมอทุกขณะที่มาสัมผัส ไม่ปล่อยวางให้ผ่านไปโดยมิได้ไตร่ตรอง คำว่าพิจารณาธรรม พึงทราบว่าพิจารณาอริยสัจ ๔ ได้แก่ พิจารณาทุกข์ สมุทัย ด้วยปัญญา จนแคล่วคล่องว่องไวมีไหวพริบทันกลมายาของกิเลส

อนึ่ง ปัญญาจะไหวตัวเบื้องต้นต้องอาศัยการให้ค้นคิด ซึ่งเป็นการฝึกหัดปัญญาขั้นหยาบ ต่อมาเห็นอานิสงส์แล้วก็ค้นคิดไปเองจนเพลินไปในการพิจารณาเหมือนเศรษฐีเพลินในรายได้ ช่างดอกไม้เพลินในพวงมาลา ปัญญาที่ชำนาญในการค้นคิดแล้วไม่มีใครบังคับก็เป็นไปเอง จนสามารถค้นคิดประดิษฐ์ธรรมขึ้นจากธรรมชาติที่มีอยู่น้อมเข้ามาเป็นอุบายแก้ใจได้เป็นลำดับ

อนึ่ง การฟังธรรมโดยธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติใช้ปัญญาด้วยดีแล้วจะได้ฟังธรรมทั้งกลางวัน กลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ซึ่งประกาศกึกก้องกังวานไปทั่วสากลพิภพ ไม่มีเวลาจบสิ้น ทั้งภายนอกกายนอกใจ ทั้งภายในกายในใจ พระธรรมคืออริยสัจ ๔ มีอยู่ทั่วไปทุกทิศทุกทาง เบื้องบน เบื้องล่าง ด้านขวาง สถานกลาง พึงน้อมเข้าในกายในจิตของเรา จะปรากฏอริยสัจ ๔ มีอยู่นี้เต็มไปหมดทุกทิศทุกทางเหมือนกัน การที่จิตตั้งกล้องถ่ายภาพคือปัญญา หันหน้ากล้องเข้า

มาในกายในจิตและหันหน้ากล้องออกสภาวธรรมภายนอก ถ่ายภาพอยู่ทุกเวลาจะไม่เห็นภาพ คือ อริยสัจ ทั้งภายนอกภายในติดฟิล์มของกล้องคือปัญญา ชัดเจนอย่างไรเล่า

ปัญญานี้แลเปรียบเหมือนกล้องถ่ายภาพอย่างเอกของพระพุทธเจ้า ประจำพุทธศาสนา กล้องประเภทนี้ถ่ายหมดเว้นหมดคืนก็ได้เพราะไม่รบกวนใคร ผู้ต้องการภาพอริยสัจ ๔ ไปชมเพื่อแก้กลุ้ม ก็พึงศึกษาปฏิบัติดูตามบ้านเรือน ตามสวน ตามป่ารก ร่มไม้ เรือนว่าง ในถ้ำ ในเขา ในวัด นอกวัด หรือในที่ไหน ๆ ก็ได้ทั้งนั้น แต่การถ่ายภาพประเภทนี้จะให้ติดดีแจ่มชัดแท้ พระองค์สอนให้ถ่ายในที่สงัด เพราะที่เช่นนั้นอากาศดี ภาพอริยสัจก็กระจ่าง มองเห็นทั้งสิวไฝ ตลอดทั้งภายในภายนอก ตามที่อริยสัจปรากฏอยู่ และเวลาถ่ายติดแล้ว ไม่มีวันลบเลือนตลอดเวลา คงแจ่มชัดประจักษ์ใจตลอดกาล

เมื่อพิจารณาอริยสัจทั้ง ๔ นี้อยู่ ก็เป็นอันว่าพิจารณากายจิตพร้อมทั้งอาการของจิตไปด้วย เมื่อจิตเพลินเดินไปพึงนำบทธรรมนั้น ๆ บทใดก็ได้ มาบริกรรมเพื่อเป็นเครื่องกล่อมจิตใจให้พักรวมวางภารกิจที่ตนได้ประกอบมาเป็นเวลานาน และเพื่อรวมกำลังความสงบไว้เป็นทุนในการพิจารณาต่อไป จนกว่าจะพอแก่ความต้องการของจิตแล้วกาลใด กาลนั้นจิตจะพึงรู้เท่ากายหมด พร้อมด้วยอาการของจิตทุกส่วนด้วยจิตเอง

เมื่อจิตรู้เท่ากายทุกส่วนแล้ว ก็จะพึงปล่อยวางในการพิจารณากาย พร้อมด้วยความกังวลในการอยากรู้กายทุกส่วน อันเป็นปกตินิสัยของจิต ซึ่งเคยลุ่มหลงกายมาเป็นเวลาหลายกัปนับไม่ถ้วน ไม่ว่ากาย

จะเป็นไตรลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ว่ากายจะเป็น สุภะ (ความงาม) ไม่ว่ากายจะเป็นอสุภะ อสุภัง (ความไม่งาม) เพราะมารู้แจ้งด้วยปัญญาว่า "ความเห็นว่ากายเป็นของงามก็ดี เห็นว่ากายเป็นของไม่งามก็ดี และเห็นว่ากายเป็นไตรลักษณะก็ดี ความเห็นทั้งนี้เป็นอาการของจิต เห็นรูปด้วยจักษุเป็นเหตุแล้วปรุงขึ้นหลอกจิตให้หลงรักหลงชังไปตาม" (การให้นำบทธรรมมาบริกรรมในขั้นนี้นั้น เพียงชั่วคราว)

เหตุใดปล่อยวางกายจะไม่เป็นพุทธบริษัทปลอมหรือ

อาหารเป็นยาสำคัญในชีวิตของมนุษย์ และสัตว์ทุกประเภทจะพึงบริโภค เว้นเสียไม่ได้ และเภสัชคือยาแก้โรค ก็จัดเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์เหมือนกัน จำต้องแสวงหามารักษา ในเมื่อเกิดโรค สิ่งทั้งนี้จำเป็นในเวลาธาตุขันธ์ต้องการและเกิดโรคในกาย แต่ก็ไม่จำเป็นตลอดเวลา เช่น เวลารับทานอิ่มแล้วโรคหายแล้วอย่างนี้ไม่จำเป็น แล้วแต่เหตุบังคับให้อาหารและยาเกิดเป็นของจำเป็นขึ้นมาก็แก้ไขไปตามควรแก่เหตุซึ่งเกิดขึ้นมากหรือน้อยในรายบุคคลและสัตว์ฉันใด ธรรมทั้งหลายที่นำมากล่าวเฉพาะบ้าง มากบ้าง และเฉพาะอย่างยิ่งคืออารมณ์แห่งกรรมฐาน ก็เป็นโอสถสำคัญของจิต ฉันนั้นเหมือนกัน แต่ก็จำเป็นในเวลาโรคจิตมีประเภทต่าง ๆ กัน ต้องการยาคือธรรมโอสถบทใดหมวดใดซึ่งจะพอเหมาะกับโรคของผู้นั้น ๆ ธรรมหมวดนั้น บทนั้นก็เกิดเป็นของจำเป็นขึ้นมา เมื่อโรคจิตเปลี่ยน

สภาพไป ธรรมโอสถที่จะนำมารักษาก็เปลี่ยนไปตาม เปลี่ยนไปตามโรคจิตตามลำดับ จนกว่าโรคประจำจิตคือกิเลสจะหมดไปจากจิตเสียเมื่อใด ก็จะพึงหยุดในการรักษาด้วยธรรมโอสถเมื่อนั้น

การพิจารณากายให้เป็นอารมณ์แห่งจิต ก็เนื่องมาจากจิตหลงรักหลงชังในกาย และเป็นกังวลในการประคองรักษาด้วยความสงวนและรักสวยรักงามในกายจริง ๆ มิใช่ทำไปด้วยความจำเป็นอย่างอื่นซึ่งนอกไปจากโรครักกาย

ฉะนั้นจึงต้องหาธรรมโอสถที่จะพอเหมาะแก่โรครักกายมาแก้กัน จนกว่าโรคประเภทนี้จะเปลี่ยนสภาพไปหรือหายจากโรคพรรค์นี้ธรรมโอสถก็พึงจะเปลี่ยนไปตามจนกว่าจะได้หยุดจากการรักษาด้วยธรรมโอสถ อาการของจิต เมื่อได้รับอบรมจากธรรมแล้ว จะแปรสภาพสู่ความละเอียดเสมอไป อาการรักษาด้วยธรรมจะพึงเป็นไปในทำนองเดียวกัน (คำว่า "เปลี่ยน" ก็พึงทราบว่าวางหรือปล่อยของเดิม)

การรับประทานอาหารในเมื่อธาตุต้องการ และมีรสชาติเอร็ดอร่อยอยู่ อาหารยังจำเป็นตลอดไป เมื่ออิ่มแล้ว แม้อาหารในภาชนะจะคงยังรสชาติอยู่ก็ตาม แต่ผู้รับประทานอิ่มแล้ว ก็หยุดรับประทานทันที โดยไม่มีใครบังคับให้หยุด แม้จะบังคับตัวเอง หรือผู้อื่นบังคับก็รับอีกไม่ได้ เรียกว่าความพอของธาตุซึ่งมีจากอาหารการภาวนาในทางจิตก็พอเทียบเป็นมิตรกันได้ เพราะเรื่องเท่าเทียมเสมอกัน มิใช่จะปล่อยวางเอาดื้อ ๆ ต้องมีความพอเป็นเหตุบังคับให้รู้ในตัวเอง สมด้วยคุณธรรมบทว่า ปจฺจตฺตํ รู้จำเพาะตนตามลำดับภูมิซึ่งมีประจำจิต

ลำดับต้นการภาวนามีบทธรรมเป็นเครื่องบริกรรมตามแต่จริตนิสัยชอบ ในบทธรรมบทใดซึ่งได้มีจำนวนมากเรียกว่า บริกรรมภาวนา ความมุ่งหมายก็เพื่อจะให้จิตใจได้รับความสงบ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ต้องการทั่วโลก ลำดับที่ ๒ เมื่อจิตได้รับความสงบแล้วความสุขไม่มีเพียงเท่านี้ ยังจะมีเป็นลำดับ เทียบเป็นใจความว่า ความสุขเกิดจากการผูกมัดกิเลสไว้ด้วยบริกรรม ๑ ความสุขเกิดจากเชือดเฉือนกิเลสทั้งเป็นด้วยดาบคือปัญญา ๑ ความสุขเกิดจากเชือดเฉือนกิเลสให้ตายจากจิตด้วยดาบคือปัญญาญาณ ๑ เมื่อกิเลสซึ่งเปรียบเสมือนเสือโคร่งตายแล้วด้วยดาบ คือปัญญา จึงจะมีความสุขอย่างสมบูรณ์

เมื่อจิตพิจารณาแยบคายในรูปด้วยปัญญา พร้อมทั้งความรู้เท่ารูปกายทุกส่วนแล้ว จิตจะพึงสนใจในนามธรรม คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมากเข้าคือพิจารณานามธรรมล้วน ๆ ตามที่ตนชอบและสนใจที่จะถือเอาเป็นอารมณ์ ในบรรดานามธรรมส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะนามธรรมเหล่านี้อาศัยจิตเกิดขึ้นโดยเฉพาะ จะพึงทราบได้ เช่น คนหรือสัตว์ตายแล้ว แม้อวัยวะจะยังเหลืออยู่อย่างสมบูรณ์ก็หาได้รู้สึกสุขทุกข์ หรือเย็นร้อนอะไรไม่ จะทำอะไรไม่มีการต้านทานขัดขวางเหมือนท่อนไม้ท่อนฟืน แต่ธรรมดาสามัญเราจะพึงสำคัญว่า ขันธ์ทั้ง ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนี้ว่าเป็นตนโดยปกตินิสัย แม้จะพึงพูดว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้ไม่ใช่ตน แต่ก็คงจะยึดถือขันธ์เหล่านี้โดยไม่รู้สึกตัว อยู่ ณ ภายในจิต เพราะขันธ์ ๕ ขันธ์ ๔ นี้เป็นของละเอียดมาก ยากที่จะแยกออกจากจิตได้ด้วยสัญญาความคาดหมายเฉย ๆ ฉะนั้น จึงต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญา

เป็นเครื่องพิสูจน์ความเท็จจริงของขันธ์นั้น ๆ

เมื่อวิปัสสนาปัญญาทำการพิสูจน์อย่างไม่หยุดยั้ง ทั้งกลางวันกลางคืน โดยกำหนดความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งขันธ์นั้น ๆ อยู่ทุกขณะประสานกันกับจิต ซึ่งเป็นเจ้าตัวการใหญ่อย่างชุลมุนวุ่นวาย โดยกำหนดขันธ์ทั้ง ๕ นี้ให้เป็นที่ตั้งแห่งสมรภูมิไม่โยกย้ายไปไหน ก็จะคว้าเอาความเท็จจริงจากระหว่างขันธ์กับจิตขึ้นมาได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา ว่าไม่ใช่รูป ไม่ใช่เวทนา ไม่ใช่สัญญา ไม่ใช่สังขาร และไม่ใช่วิญญาณ เป็นเพียงสมมติไว้ตามอาการ ซึ่งเป็นกระแสของจิตแต่ละอย่าง ๆ เท่านั้น หาใช่สัตว์บุคคลที่ไหนไม่

เมื่อทราบความเท็จจริงระหว่างจิตกับขันธ์ พร้อมด้วยสภาวธรรม ทั้งปวงได้ปรากฏขึ้นแล้วแก่โยคาวจรเพียงขณะเดียวเท่านั้น ท่านก็หมดปัญหาในธรรมทั้งปวงแม้มีมาก เมื่อเข้าใจธรรมคืออะไรแล้ว จะลุ่มหลงในธรรมแม้มีมากได้อย่างไร เหมือนบุคคลรู้ว่าควายเป็นควาย รู้ว่ารถเป็นรถแล้ว จะลุ่มหลงขาควาย เขาควาย หูควาย หางควาย และเครื่องต่าง ๆ ของรถ ซึ่งเป็นอาการของมันไปทำไม

เมื่อพระโยคาวจรได้ดำเนินจิตจนหมดความสงสัยในโลกในธรรมแล้ว จะปฏิบัติเพื่อความรื่นเริงในธรรม ทำนองที่ว่า นักปราชญ์มีความยินดีในธรรม อยู่ด้วยธรรมแต่ไม่ติดธรรมแล้ว เพื่อความปฏิบัติพอดีระหว่างจิตกับขันธ์ แม้จะย้อนจิตกลับคืนพิจารณารูปธรรมนามธรรม คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือสภาวธรรมอื่น ๆ กว้างแคบได้ตามต้องการ เพื่อเป็นวิหารธรรม ความผาสุกในทิฏฐธรรม ก็ไม่เห็นมีความขัดข้องที่ตรงไหน ย่อมจะพิจารณาประสาน

กันไปได้หมด จะมีกฎเกณฑ์สำคัญอยู่ก็เวลากำลังมีการรบเพื่อแย่งชัยชนะกันระหว่างสงคราม ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่เท่านั้น พ้นเขตสงครามแล้ว ก็ไปมาหาสู่กันได้ตามธรรมดาของสภาวธรรมกับจิต ซึ่งได้ผูกมิตรกันแล้วด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ คือความรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรม ทุกส่วนมิได้ถือธรรมทั้งนี้ว่าเป็นศัตรูคู่อริแม้แต่น้อย ส่วนจิตเองก็มิได้ถือว่าตนมีอำนาจราชศักดิ์สูงต่ำเหนือธรรมใด ๆ กลับเห็นไปเสียว่าจิตกับธรรมมีสภาพความจริงเสมอกัน

พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายเมื่อท่านบำเพ็ญทางใจให้ถึงจุดหมายปลายทางแล้ว ความพอดีพองามที่ท่านจะพึงประพฤติต่อวิบากขันธ์ของท่าน ท่านก็ดำเนินไปตามปกติสามัญธรรมดา เช่น การบิณฑบาตมาเสวยหรือฉัน การยืน การเดิน การนั่ง การนอน หรือการประกอบกิจทุกอย่าง ก็คงดำเนินไปตามปกติธรรมดา แม้การบำเพ็ญทางใจก็มิได้ลดละ คงบำเพ็ญไปตามปกติเพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรมปัจจุบันของท่านในวันหนึ่ง ๆ พอถึงกาลแห่งอายุขัย แต่ท่านก็มิได้มุ่งไปเพื่อความแตกต่างดับแห่งสังขาร ความเป็นอยู่หรือความจะแตกไปแห่งขันธ์ ท่านมอบไว้กับคติธรรมดาของสภาวธรรมทุกอย่าง ซึ่งจะหนีจากความเป็นอย่างนั้นไม่พ้น มิได้ถือเป็นความหนักใจเบาใจในการที่สภาวธรรมทั้งหลาย ทั้งภายนอกภายในจะแตกไปหรือจะตั้งอยู่ ฉะนั้นการปฏิบัติธรรมเพื่อความเป็นพุทธบริษัทที่ดีต่อพระพุทธเจ้า จะพึงเป็นผู้หนักในธรรม ซึ่งเรียกว่า ธรรมาธิปไตย

การปฏิบัติธรรมเพื่ออะไร และได้อะไรจากธรรม

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าจะเทียบทางโลกแล้ว สมบัติมีเต็มแผ่นดินและสมบัตินั้น ๆ ก็มิได้เป็นทาสเป็นนายของผู้ใดแล้วแต่ผู้สนใจในสมบัตินั้น ๆ จะพึงหวังประโยชน์สำหรับตนแล้วขวนขวายหามาเป็นกรรมสิทธิ์ และเป็นประโยชน์ในคราวจำเป็นหรือต้องการสมบัตินั้น ๆ ก็จะพึงสนองความจำเป็นหรือความต้องการของบุคคลเท่าที่มีอยู่ และคุณภาพซึ่งมีประจำในสมบัตินั้น ๆ ทั้งนี้สมบัตินั้น ๆ มิได้เป็นทาสเป็นนายของผู้ใด พอที่จะรับใช้หรือให้บำเหน็จบำนาญแก่ผู้นั้น ๆ ธรรมก็มีลักษณะเหมือนกันเช่นนั้น ธรรมเป็นสมบัติประจำศาสนา ซึ่งไม่เป็นทาสเป็นนายของผู้ใด แล้วแต่ผู้สนใจในศาสนสมบัติจะพึงหวังประโยชน์สำหรับตน แล้วอุตส่าห์บำเพ็ญในทางความดี ด้วยกาย วาจา ใจ ก็จะพึงประสบความดีตาม

กำลังแห่งข้อปฏิบัติที่ตนพึงทำได้มากน้อย ทั้งนี้ก็มิได้หมายความว่าคุณธรรมที่ผู้บำเพ็ญพึงได้รับนั้น เป็นทาสเป็นนายของผู้ใดเหมือนกัน เพราะธรรมไม่ใช่เป็นผู้รับใช้หรือเป็นผู้ให้บำเหน็จบำนาญแก่ผู้นั้น ๆ ฉะนั้นการปฏิบัติจึงเพื่อความดีสำหรับตน ความดีที่จะเด่นขึ้นในตนได้ต้องอาศัยการบำรุงลำต้นเป็นสำคัญ เช่นต้นไม้ที่มีมนุษย์ทั่วโลกปลูกขึ้นเพื่อหวังประโยชน์ ก็ต้องมีการบำรุงรักษาลำต้นไว้ด้วยดี มิให้อะไรกัดหรือทำลาย และยังมีรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย ถากถางหญ้า หรือสิ่งที่แย่งอาหารและอากาศ ไม่มองดูแต่ดอกผลบนต้นโดยถ่ายเดียวโดยปราศจากการบำรุง

ลำต้นของธรรมที่จะให้คุณธรรมคือความดีเกิดขึ้นได้เด่นชัดก็คือ การรักษากาย วาจา ใจเป็นสิ่งสำคัญ รวมความแล้วก็คือใจเป็นบ่อเกิดแหล่งธรรมทั้งหลาย เมื่อใจซึ่งเป็นนายบริสุทธิ์ดีแล้ว กาย วาจา ซึ่งเป็นบริวารของใจหรือเครื่องมือของใจก็ทำตาม การบำรุงใจด้วยธรรม ซึ่งเป็นโอชารสที่ดีจึงจะมีความสุข และคำว่า ธรรม ๆ นั้นเป็นความหมายกว้างขวาง จะอธิบายพอเป็นคร่าว ๆ ตามความมีอยู่ของธรรมและลักษณะของธรรมที่ปรากฏแก่ความรู้สึกของมนุษย์ทั่วไป

พระธรรมประกาศความเจริญอยู่ตลอดเวลา และมีอยู่ตลอดกาล

พระธรรมซึ่งเป็นเครื่องสัมผัสใจ มีอยู่ตลอดเวลามิได้ขาดศูนย์ไปไหน เมื่อใจได้รับการอบรมด้วยธรรมจนเชื่องชินแล้ว ใจจะได้รับสัมผัส คือความสำนึกจากธรรมที่ประกาศความจริงอยู่ตลอดเวลา ทุกอิริยาบถจะปรากฏชัดว่า ธรรมกับใจสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตลอดเวลาไม่มีว่างเว้น เหมือนน้ำซับ น้ำซึม ซึ่งไหลอยู่ทั้งหน้าแล้งและหน้าฝนฉะนั้น

คำว่า "ธรรม" คือสิ่งที่มีความเกิดดับและตั้งอยู่ตามสภาพของตน ตลอดเวลาอันจะพึงสัมผัสให้รู้ทางใจ เรียกว่าธรรม จะเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรมก็ตาม จะแสดงขึ้นจากภายนอก หรือจะแสดงออกจากภายในก็ตาม เรียกว่าธรรมทั้งนั้น สิ่ง

ที่ไม่เกิดไม่ดับ คือใจ ใจนี้เรียกว่าธรรม แต่เป็นธรรมพิเศษ เรียกว่าองค์แห่งธรรมทั้งหลาย เพราะธรรมทุกประเภทจะมีความหมายว่าดีว่าชั่ว ว่าหยาบ และละเอียด เป็นต้น ต้องเกิดขึ้นที่ใจและสัมผัสรับรู้ที่ใจ เมื่อไม่มีใจรับรู้และให้ความหมายตามคุณและโทษที่มีอยู่ในธรรมนั้นแล้ว ธรรมนั้น ๆ จะเกิดความหมาย คือสมมตินิยมขึ้นเองไม่ได้ แม้ธรรมจะมีอยู่ทั่วไปก็ไร้ค่า ไม่มีผล การจะถือเอาประโยชน์จากธรรมนั้น ๆ ได้ ธรรมนั้น ๆ ต้องอาศัยสัมผัสรับรู้ที่ใจ

เหมือนเพชรพลอยและแร่ธาตุต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในแผ่นดิน หากไม่มีใครรับรู้และสมมตินิยมนำมาใช้ประโยชน์แล้ว สิ่งเหล่านั้นก็ไร้ความหมายและไม่มีคุณค่าอะไรที่สิ่งเหล่านั้นจะมีความหมายและมีคุณค่าตามคุณภาพเท่าที่ควร ก็อาศัยมีผู้สัมผัสรับรู้และสมมตินิยมแล้วนำมาทำประโยชน์ตามคุณค่าของมันเท่าที่ควรนั่นเอง ฉะนั้นเพชรพลอยและแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งถูกประดิษฐ์ขึ้น จึงมีดาษดื่น ทั้งปรากฏแก่สายตาโลกอย่างเด่นชัด จนเป็นข้าศึกแก่กระเป๋าเงินของผู้ต้องการ ยิ่งกว่ามหาโจรเสียอีก ทั้งนี้เพราะความหมายและคุณค่า ย่อมเกิดจากผู้สนใจนั่นเอง ฉะนั้นธรรมจึงต้องอาศัยความหมายสมมตินิยมจากใจซึ่งเป็นองค์ของธรรมแท้ แม้อริยสัจ ๔ ก็เป็นอาการของใจ แสดงเหตุให้ใจเป็นผู้รับรู้เรื่องของตัว เพื่อจะได้เห็นโทษเห็นคุณในตัวเอง เมื่อใจได้เห็นโทษเห็นคุณในตัวเองแล้ว ใจจะได้เห็นอริยสัจ ๔ ว่าเป็นของจริงแต่ละอย่าง ๆ ด้วยปัญญาอันชอบ พร้อมทั้งเห็นใจตัวเองว่าเป็นของจริงแท้อย่างหนึ่งจากอริยสัจ ไม่ถือมั่นในอริยสัจทั้ง ๔ แต่อย่างหนึ่งอย่างใด พร้อมทั้งไม่ถือมั่นในจิตโดยประการทั้งปวงด้วย

การปฏิบัติธรรมก็เพื่อกำจัดกิเลส หรือสิ่งแวดล้อมของจิต สิ่งทั้งนี้มีประเภทต่าง ๆ ซึ่งเหลือที่จะพรรณนาชื่อ ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องรู้ชื่อของกิเลสทั้งหมด เพราะคำว่ากิเลสหรือบาปธรรมนี้มีความหมายกว้างขวาง เหมือนอาหารซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายของมนุษย์และสัตว์ ย่อมจะมีแปลก ๆ และมีชื่อไม่ซ้ำกัน แต่ประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากอาหารนั้น ๆ ก็เพื่อบำรุงร่างกาย ให้มีกำลังและความสุขเท่าที่ธาตุต้องการ การปฏิบัติธรรมก็พึงเพ่งถึงความผิด ถูก ชั่ว ดี ในสิ่งที่จะพึงหลีกเว้นให้ห่างไกล และสิ่งที่จะควรบำเพ็ญให้เจริญในใจ ให้มากกว่าการเพ่งชื่อของกิเลสและบาปธรรม

ข้อให้คิดดูเราเดินทางไปต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ คงจะเคยประสบเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น หวาดเสียว น่าสยดสยอง น่าสลดสังเวช น่าเพลิดเพลิน และน่าดีใจ เสียใจ เป็นต้น เหตุการณ์ที่เราประสบทั้งนี้ คงจำชื่อและเรื่องราวไม่ได้หมดและทั่วถึง แต่ความสำนึกและรู้สึกในเหตุการณ์นั้นว่า น่ารัก น่าชัง เป็นต้น คงเป็นเรื่องประทับใจของเราได้ทุกอย่าง และทุกขณะที่ได้ประสบ ทั้งยังถือเอาความหมายจากเหตุการณ์นั้น ๆ มาปลุกประสาทของเราให้ไหวไปตามได้ ทั้ง ๆ ที่เราไม่รู้เรื่องนั้นเลยว่าอะไรและชื่อว่าอย่างไรด้วย

การปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจจำชื่อของกิเลสได้หมดตลอด ปู่ ย่า ตา ยาย ลูกหลานของกิเลสและบาปกรรมเหมือนกัน แต่เมื่อสิ่งเหล่านั้นมาปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเราแล้ว เราย่อมจะเกิดความรู้สึกสำนึก และถือเอาความหมายจากสิ่งเหล่านั้น มาปลุกประสาทให้ไหวตามได้ ทั้ง ๆ ที่เราไม่รู้เลยว่าอะไร และชื่อว่าอย่างไร

ด้วย อนึ่งเด็ก ๆ และคนไม่สนใจในพุทธศาสนา และไม่สนใจในกิเลส และชื่อของกิเลสเลย และคนที่รู้จักชื่อของกิเลสได้ดีตลอด ปู่ ย่า ตา ยายของกิเลส แต่คนทั้งนี้ยังมีธรรมชาติที่เราเรียกว่า กิเลสอยู่ภายในใจของเขาเหมือนกัน จะถือเอาข้างไหนเป็นประมาณก็ไม่ได้

สิ่งที่จะยกมาเทียบอุปมา คือมีต้นไม้เกิดอยู่ในที่กีดขวาง ไม่ได้รับความสะดวกในการประกอบธุรกิจ ต้องการโค่นทิ้งเสีย มีคนจำนวนมากซึ่งไม่ได้รับความสะดวกจากต้นไม้นั้น ในคนเหล่านั้น ผู้รู้จักชื่อต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี ในคนทั้งนี้ผู้รู้จักวิธีโค่นต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักวิธีก็มี ความรู้หรือไม่รู้ทั้งนี้จะไม่สามารถยังต้นไม้นั้นให้ไหวตัวได้เลย คงตั้งโด่อยู่ตามปกติของตน เมื่อต้องการความสะดวกจากการกีดขวางของต้นไม้นั้นจริง ๆ ในคนจำนวนมากนั้น คนรู้จักชื่อต้นไม้นั้นก็มีไม่รู้จักชื่อก็มี ในคนทั้งนี้ผู้รู้จักวิธีโค่นต้นไม้ก็มี ไม่รู้จักวิธีโค่นก็มีนั้น ผู้รู้จักวิธีโค่นนำขวานหรือเลื่อยมาแล้ว โค่นหรือตัดต้นไม้นั้น ด้วยกำลังกายและกำลังปัญญาที่มีอยู่ ด้วยความเพียรและความอดทนไม่หยุดยั้ง คนทั้งนี้จะสามารถยังต้นไม้นั้นให้ล้มลงและนำออกจากที่กีดขวางได้ ทั้งจะยังความสะดวกมาสู่ตนและส่วนรวมได้ ฉันใด แต่ผู้ที่ไม่รู้จักวิธีโค่นนั้น ก็เหลือวิสัยที่จะยังต้นไม้ให้ไหวตัวได้ นอกจากจะศึกษาวิธีโค่น พร้อมทั้งนำมาใช้ ก็จะเป็นประโยชน์

กิเลสและบาปธรรมเป็นเครื่องกีดขวางใจของมนุษย์และสัตว์มิให้บรรลุความเจริญได้ตามประสงค์ คนจำนวนมากต้องการแก้กิเลสและบาปธรรมออกจากใจ เพราะไม่ได้รับความสะดวก ในคนจำนวนมากนั้น คนที่รู้จักชื่อกิเลสและบาปธรรมก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี คนทั้งนี้ผู้

รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปธรรมก็มี ไม่รู้จักวิธีแก้ก็มี ความรู้หรือไม่รู้ทั้งนี้จะไม่สามารถยังกิเลสหรือบาปธรรมให้ไหวตัวได้เลย กิเลสและบาปธรรมนั้น ๆ คงมีอยู่ในใจตามปกติของตน เมื่อต้องการความสะดวกจากการกีดขวางของกิเลสนั้น ๆ แล้วในคนจำนวนมากนั้น คนที่รู้จักชื่อของกิเลสและบาปธรรมก็มี ไม่รู้จักชื่อก็มี ในคนทั้งนี้ผู้รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปธรรมก็มี ไม่รู้จักวิธีแก้ก็มี ผู้ที่รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปธรรมตามคำสอนของธรรมที่ชี้บอกไว้ ดำเนินข้อปฏิบัติด้วย ศีล สมาธิ ปัญญาไม่หยุดยั้ง มีความเพียรและอดทนต่อความลำบาก ซึ่งจะเกิดจากความเพียร ก็สามารถแก้กิเลสและบาปธรรมที่มีอยู่ ณ ภายในใจให้เบาบางไปโดยลำดับ ผลที่สุด จนถึงวิมุตติ พระนิพพานได้ด้วยกำลัง ศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งยังความสะดวกมาสู่ตนและส่วนรวม ฉันนั้น ส่วนผู้ที่ไม่รู้จักวิธีแก้กิเลสและไม่สนใจในการศึกษาวิธีแก้ทั้งการดำเนินในข้อปฏิบัติแล้ว ก็เป็นเรื่องหมดวิสัยทั้งเป็น (ทั้ง ๆ ยังมีชีวิตอยู่)

ฉะนั้นการจำชื่อของกิเลสและบาปธรรมจึงไม่เป็นของจำเป็นมากนัก เมื่อรู้จักวิธีแก้กิเลสตามคำสอน และลงมือปฏิบัติตาม ทั้งสามารถแก้กิเลสและบาปธรรมออกจากใจได้แล้ว ชื่อของกิเลสนั้น ๆ ซึ่งเรายังจำได้อยู่หรือไม่ก็ตาม กิเลสนั้น ๆ ก็ไม่สามารถจะทำใจของเราให้หวั่นไหวไปตามได้ ความมุ่งประสงค์ของพระองค์ซึ่งมีแก่เวไนยสัตว์โดยมาก ทรงมุ่งสั่งสอนในข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสมากกว่าการสอนให้จำชื่อของกิเลสนั้น ๆ เราจะพึงเห็นได้ในหมวดธรรมทั่วไป ส่วนใหญ่ของกิเลส คือ ราคะ โมหะ เราคงจำได้ทุกคน

การกล่าวเรื่องกิเลสและชื่อของมันก็พอสมควร คราวนี้ย้อนกล่าวถึงธรรมเป็นเครื่องแก้กิเลส ธรรมเครื่องแก้กิเลสได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ควรจำชื่อและวิธีปฏิบัติไว้ให้ดี เพราะเป็นธรรมส่วนใหญ่ กล่าวแยกจากกันเรียกว่า ศีลธรรม มีทั้งดีมีทั้งชั่ว รวมอยู่ในคำว่าศีลธรรมหมด และทรงคุณและโทษไว้ในตัวเสร็จ เหมือนอาหารอันเป็นคุณและโทษแก่ร่างกาย แม้จะไม่รู้ชื่ออาหารก็ตาม เมื่อรับประทานลงไปต้องปรากฏรสชาติแก่ชิวหาประสาทเสมอ ส่วนที่เป็นคุณก็สามารถส่งไปหล่อเลี้ยงร่างกายให้มีกำลังและความสุข ทั้งเป็นปัจจัยหนุนร่างกายให้เจริญเติบโตได้เท่ากันกับคนรู้จักชื่ออาหาร ส่วนที่เป็นโทษเมื่อรับลงไป ก็สามารถจะทำลายร่างกายให้ได้รับความเจ็บปวด เดือดร้อนหรือถึงแก่ความตายเท่ากันกับคนรู้จักชื่ออาหารหรือไม่รู้ คนที่ทำถูกกับโทษที่ทำผิดต่อศาสนา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับรสอาหารฉะนั้น

การกล่าวธรรมในแง่ต่าง ๆ ในทัศนะของแต่ละท่านมีนัยต่างกัน ถ้าต่างท่านทั้งผู้แต่งและผู้อ่าน ต่างมีวิจัยธรรมกำกับใจอยู่แล้ว ก็ไม่เห็นเป็นปัญหาซึ่งพอที่จะเกิดการขัดแย้งกันขึ้นที่ตรงไหน คงได้ความในทำนอง ตาดีเห็นช้าง นักปราชญ์เห็นธรรม แม้จะกล่าวเรื่องช้างหรือเรื่องธรรมโดยปริยายต่าง ๆ กันมากมาย ก็ไม่เป็นการขัดใจของท่านที่เห็นช้างและเห็นธรรมด้วยกัน ข้อสำคัญที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ ก็ทำนองตาบอดคลำช้าง ต่างคลำถูกอวัยวะต่าง ๆ ของช้างไม่ตรงกัน ต่างมีความเห็นไปตามความสำนึกของตน ๆ เวลามาสนทนากันเพื่อเอาความเท็จจริง ในเรื่องคลำช้างแล้ว ความเห็นเลยไม่ลงกันได้ จนเกิดทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้นในวงสังคมแห่งคนตาบอด ณ ใต้ร่ม

มะกอก ขณะสงครามคนตาบอดเหล่านั้นกำลังเป็นไปอยู่ ก็เกิดมีลมพัดมา มะกอกถูกลมพัดได้หล่นลงมาถูกศีรษะเจ้าตาบอดคนหนึ่ง ซึ่งกำลังทุ่มเทความรู้ตู้พระไตรปิฎกจากการคลำช้าง ต่อนักตาบอดด้วยกันอยู่ เลยมิทันคิดว่าอะไรเป็นอะไร ก็สำคัญใจอย่างเดียวว่า เจ้าตาบอดทั้งหลายถวายค้อนบูชาธรรมบนศีรษะ ก็เลยกำเริบตบต่อยทุบตีกันใหญ่ในวงตาบอดเดียวกัน อย่างชุลมุนวุ่นวายไปพักใหญ่หนึ่ง กว่าจะลงเอยได้ว่าเรื่องมะกอกถูกลมพัดหล่นลงถูกศีรษะต่างหาก มิใช่กัณฑ์เทศน์กัณฑ์เถียงอะไร ก็เลยสายไปเสียแล้ว

เรื่องตาบอดถูกมะกอกยั่วโทสะให้เป็นสงครามกัน ก็เลยได้เรื่องเป็นนิทานต่อมาถึงสมัยนี้ เรื่องตาบอดคลำช้าง หากเป็นคนตาดีของเราแล้ว จะได้มีการถกเถียงกันที่ตรงไหน เพราะอวัยวะของช้างตัวหนึ่งใคร ๆ ก็ทราบกันทั่วโลก ไม่จำเป็นพอที่จะเดือดร้อนถึงมะกอกอยู่บนต้นให้หล่นลงมาตัดสิน นี้ก็เนื่องจากตาไม่เห็น ทั้งเป็นคนเจ้าทิฐิด้วยกัน อาศัยสัมผัสความถูกต้องช้างเพียงเล็กน้อยก็เกิดความสำคัญตน ผลที่สุดตาบอดเหล่านั้นเลยแตกความสามัคคี หาทางติดต่อกันไม่ได้

การเรียนและปฏิบัติธรรมในครั้งพุทธกาล ก็เคยมีเรื่องทำนองนี้เกิดขึ้นเหมือนกัน เนื่องจากภิกษุ ๕ รูปเป็นเหตุ เบื้องต้นของเหตุจะเกิดความสำคัญผิดลุกขึ้นมาก็คือ พระองค์สอนภิกษุทั้ง ๕ รูปนั้นให้สำรวมในอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ พร้อมทั้งให้นำไปปฏิบัติคนละหน้าที่ไม่เหมือนกัน ในบรรดาภิกษุทั้ง ๕ องค์ ที่รักษาทางตาก็ว่ายาก องค์ใดรักษาอายตนะอันใดก็ว่าเป็นของยาก ต่างองค์ก็ว่าของใครยาก ไม่ลงรอยกันจนมีเรื่องเดือดร้อนถึงพระพุทธเจ้า

พระองค์ทรงตัดสินว่าเป็นของยากด้วยกันทั้งนั้น ภิกษุทั้ง ๕ รูปจึงลงรอยกันได้ ต่างก็ปฏิบัติตามหน้าที่ของตน ผลสุดท้ายก็ได้รับมรรคผลเป็นที่พอใจ

ผู้ที่ประพฤติธรรมเพื่อหวังความพ้นทุกข์จริง ๆ แม้จะมีการทะเลาะวิวาทกันบ้างด้วยความเห็นในทางดีซึ่งยังไม่ลงรอยกันได้ ยังดีกว่าผู้ประพฤติชั่วและชอบทะเลาะวิวาทด้วยความเห็นอันลามกของตนซึ่งไม่ยอมลงรอยกับใคร

อุปนิสัยและสิ่งแทรกซึม

ธรรมชาติที่แทรกซึมหรือสิ่งที่อยู่ในใจมนุษย์และสัตว์ และพยุงน้ำใจให้เป็นไปในทางเจริญตามลำดับแห่งการบำรุง ซึ่งมนุษย์และสัตว์จะพึงบำเพ็ญให้เป็นไป ณ ภายในใจเสมอนับแต่จำนวนน้อยถึงจำนวนมากที่สุด เรียกว่า "อุปนิสัย" อุปนิสัยนี้มนุษย์และสัตว์พึงได้จากการบำเพ็ญในทางที่ดี ซึ่งเรียกว่า การบำเพ็ญธรรมบ้าง บำเพ็ญกุศลธรรมบ้าง เป็นต้น เมื่อมนุษย์และสัตว์บำเพ็ญให้เป็นไปอยู่เสมอ ไม่ทอดทิ้งปล่อยวางแล้ว ธรรมชาติอันนี้ก็พร้อมที่จะเจริญขึ้น ณ ภายในใจ ส่วนจะให้เสื่อมหรือเจริญขึ้นมากน้อยนั้น มันแล้วแต่ผู้บังคับเครื่องจะพึงเร่งเครื่องของตนตามวันและเวลาที่ต้องการ

จิตเป็นตัวนามธรรม ธรรมชาติคืออุปนิสัยก็เป็นนามธรรม ไม่สามารถจะมองเห็นด้วยตาเนื้อหรือตากล้องเหมือนกัน แต่เป็นสิ่งที่อาศัยแทรกซึมอยู่กับจิต ถ้าเป็นภาษาของแพทย์เรียกว่าฟักตัวอยู่ภาย

ในจิต อุปนิสัยนี้ไม่เพียงอาศัย หรือแทรกซึมอยู่ในใจของมนุษย์และสัตว์เท่านั้น ยังเป็นเครื่องรบเร้าใจมนุษย์และสัตว์ให้มีความสงสารในหมู่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วย คอยพยุงผู้ตกทุกข์ลำบากให้เลื่อนฐานะจากความทรมานนั้น ๆ เสมอ

จะเห็นตัวอย่าง เช่น พระพุทธเจ้าครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ กำลังเร่งสร้างพระบารมีอยู่ แม้จะทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์ซึ่งจัดว่าเป็นฐานะที่ต่ำทราม ก็ยังรู้จักสงสารในหมู่สัตว์และบริวารของตน บางครั้งถึงกับยอมสละชีวิตเลือดเนื้อของพระองค์แทนเพื่อนสัตว์ด้วยกันที่เขาจะถึงวาระตายอยู่แล้ว ด้วยเหตุต่าง ๆ อันจะพึงมีแก่สัตว์ไม่เลือกกาลให้พ้นภัยไปได้ ด้วยอำนาจเมตตาธรรมอันแก่กล้า ทั้งยังสามารถนำหมู่สัตว์ทั้งหลายให้พ้นภัยที่จะมาถึงเฉพาะหน้าไปได้อีกด้วย เมื่อเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ ก็มีความสงสารในเพื่อนมนุษย์ด้วยกันตลอดสัตว์ดิรัจฉาน ไม่ทรงเบียดเบียนและเอารัดเอาเปรียบแก่ผู้ใด แม้เป็นกษัตริย์ทรงมีศักดานุภาพมาก จะพึงปกครองแผ่นดินตามประเพณีของกษัตริย์ก็ไม่ทรงใช้อำนาจในทางผิดธรรมดังนี้เป็นตัวอย่าง

อุปนิสัยธรรมนี้ นอกจากจะรบเร้าน้ำใจให้มีความสงสารในหมู่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายแล้วยังเป็นเครื่องพยุงน้ำใจของมนุษย์และสัตว์ให้รักชอบในทางกุศลธรรมประจำสันดานอีกด้วย

แต่เนื่องจากจิตเป็นเจ้ามายาสอพลอเป็นเจ้าเรือนจึงเดี๋ยวรักสิ่งโน้นชังสิ่งนี้ เป็นเหตุให้จิตมีชู้คู่ครองคืออารมณ์ทั้งหลาย ทั้งดีทั้งชั่วมากปะปนกันไม่สม่ำเสมอทั้งภายในในทั้งกิริยา คือความทำของกายวาจาใจเองก็ไม่สม่ำเสมอ สิ่งเป็นเหตุให้ใจได้เสวยอารมณ์ต่าง ๆ

ตลอดถึงภพชาติที่ใจจะพึงเข้าถึงก็ย่อมเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ เหมือนเรือเล่นในคลื่นทะเลฉะนั้น แม้แต่ความเป็นต่าง ๆ ที่ใจจะพึงเสวยวิบากกรรมอันตกอยู่ในภพนั้น ๆ ก็ตาม ส่วนอุปนิสัยที่แทรกซึมอยู่ภายในใจย่อมไม่สาบสูญ คงมีประจำสันดานไปตลอดภพนั้น ๆ แต่จะแปรสภาพไปบ้างตามเหตุการณ์ของจิตซึ่งมีคู่ครองมาก เหมือนเนื้อผ้าที่ขาวบริสุทธิ์ตามสภาพของตนได้รับความระคนจากสีที่มีชนิดต่าง ๆ จะปรากฏสีต่าง ๆ ไปตาม

ฉะนั้นการที่จะยังอุปนิสัยให้เจริญก้าวหน้าโดยลำดับไม่ให้เสื่อมทรามลงได้ นอกจากจะเร่งประกอบคุณงามความดีให้ยิ่งขึ้นจนชินใจแล้ว ไม่มีทางอื่นจะทำได้ อุปนิสัยนี้เมื่อยังอ่อนอยู่ผู้หวังความแก่กล้าจะพึงช่วยพยุงอีกที ในเมื่อแก่กล้าแล้วจะค่อยเป็นไปเองเหมือนสัตว์พาหนะที่เคยชินต่อภาระแล้ว เจ้าของเป็นแต่ขับขี่และให้สัญญาณในการหลบเลี้ยวตามเส้นทางที่ตนต้องการเท่านั้น

ส่วนการแบกเข็นเป็นเรื่องของสัตว์จะทำหน้าที่นำภาระไปเอง ฉะนั้นในธรรมบทกล่าวไว้ว่า ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ พระธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เป็นต้น การที่จะรอคอยให้พระธรรมรักษาเรา โดยที่เราไม่ได้รักษาธรรมนั้นไม่ชอบด้วยเหตุผล ความจริงซึ่งเป็นเครื่องรับรองกันทั่วโลกและแดนธรรมแท้ เราต้องรักษาพระธรรมก่อนพระพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบพระธรรมก็ดี พระธรรมซึ่งมีความหมายเต็มไปด้วยเหตุผลก็ดี ทั้ง ๓ รัตนะนี้ล้วนแต่บ่งความหมายเต็มตัวแล้วว่า ทรงและรักษาพระธรรมมาก่อนทั้งนั้น อาการที่พระองค์ทรงทรมานโดยวิธีต่าง ๆ บางครั้งถึงกับสลบไปก็มี พระสาวกมีความหวัง

อันแก่กล้าในการตรัสรู้ธรรม บางองค์ถึงเสียจักษุก็มี บางองค์ฝ่าเท้าแตกก็มี ความเพียรอันแก่กล้าและได้รับความลำบากอย่างสาหัส ทั้งนี้ล้วนแล้วแต่ท่านประพฤติหรือรักษาธรรมมาก่อนแล้วผลอันสะท้อนกลับจึงปรากฏแก่โลกว่า เป็นสรณะของสัตว์ทั้งหลายมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ หากว่าพระองค์ก็ดี พระธรรมก็ดี และพระสงฆ์ก็ดี มิได้วางรากฐานลึกด้วยความเพียรและเหตุผลถึงเพียงนี้แล้วต้นแก้วสารพัดนึกทั้ง ๓ พระองค์จะนี้โค่นจมปฐพีไปนานแล้ว ท่านสาธุชนผู้สนใจในดอกผลแห่งต้นธรรมอันล้ำค่าคงไม่ได้ดื่มรสลิ้มธรรมแน่

ฉะนั้นการรักษาธรรมซึ่งจะนำผลเป็นที่พึงใจมาสู่ตนเป็นหน้าที่ของสาธุชนผู้รักธรรมทั้งหลายจะพึงบำเพ็ญให้เป็นตัวเหตุเสียก่อน ส่วนผลเป็นเรื่องจะพึงผลิขึ้นในลำดับแห่งเหตุ โดยปราศจากการขู่เข็ญหรือบังคับใด ๆ ทั้งหมด ตรงกับพุทธภาษิตว่า พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว เหมือนบ้านเรือน เป็นต้น สิ่งทั้งนี้จะพึงเกิดเองตามธรรมชาติของตนไม่ได้ ต้องอาศัยคนปลูกสร้างขึ้นเป็นตัวเหตุสำคัญ จะด้วยกำลังกายก็ตาม ด้วยกำลังทรัพย์ก็ตาม ด้วยกำลังสติปัญญาก็ตาม หรือจะด้วยวิธีใด ๆ ก็ตาม จนกว่าบ้านเรือนนั้นจะเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยขึ้นมา ภาษานิยมทางโลกเรียกว่าปลูกบ้านสร้างเรือน ภาษานิยมทางศาสนาเรียกว่า ประพฤติหรือรักษาธรรม แต่ก็รวมลงในคำว่า กระทำอันเดียวกันบ้านเรือนนั้น ถ้าเราทำเสร็จแล้วก็จะพึงรักษาความปลอดภัยให้แก่เรา พร้อมทั้งทรัพย์สินซึ่งมีอยู่ในบ้านเรือนมิให้เสียหาย นับว่าอำนวยประโยชน์ให้แก่เรามาก

ฉะนั้นการสร้างอุปนิสัยก็พึงทำโดยทำนองเขาสร้างบ้านเรือนอยู่ เพราะธรรมชาติอันนี้ในเมื่อได้รับการบำรุงเสมอก็จะพึงเจริญโดยรวดเร็ว เมื่อขาดจากการบำรุงก็จะเสื่อมทรามลงไปได้เหมือนต้นข้าวในนา เมื่อได้รับการบำรุงจากเจ้าของก็นับวันเจริญ เมื่อขาดการบำรุงก็เหี่ยวแห้งไป ฉะนั้น

การฟังเทศน์อัตโนมัติคือธรรมชาติ

ได้เคยอธิบายแล้วว่า พระธรรมคือความจริง ประกาศตนตลอดเวลาไม่หยุดยั้ง คอยต้อนรับท่านผู้สนใจในธรรมอยู่ทุกสมัย ฉะนั้นการฟังเทศน์จากที่ต่าง ๆ ซึ่งพระหรือใคร ๆ เคยเทศน์ให้เราฟังบ่อยครั้งบางคราวจนถึงนั่งสัปหงกจากการฟังธรรม ถึงอย่างนั้นก็ยังจำไม่ได้การฟังทำนองนี้มักหลงลืมง่าย ดังนั้นต่อไปควรหัดฟังธรรมที่ประกาศอยู่ในกายในจิตของตนเสียบ้าง จะได้สนุกฟังทั้งกลางวันกลางคืน ยืนเดินนั่งนอน ทั้งจะได้ฟังพระธรรมกถึก คือนักเทศน์เอกด้วย ซึ่งขึ้นบนธรรมาสน์คือกายแลจิตแล้ว ใคร ๆ จะนิมนต์ให้ลงจากธรรมาสน์คือกายและจิตก็ไม่ยอมฟังเสียง เทศน์แต่เรื่องทุกขสัจ สมุทัยสัจวันยังค่ำคืนยังรุ่ง ธรรมเทศนาของพระธรรมกถึกคือนักเทศน์เอกองค์นี้ ประกาศกังวานไปทั่วสรรพางค์กายและจิต ชี้แต่เรื่องของความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความไม่เป็นแก่นสารในร่างกายอย่างไม่ปิดบัง และชี้เรื่องสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ลงที่จิตเสมออย่างไม่ปิดบังเหมือนกัน จนกว่าจะจบคัมภีร์ คือกายแตกเสียเมื่อใดพระธรรมกถึก

ก็ลงจากธรรมมาสน์ทันที โดยไม่ให้ใครนิมนต์ลง พระธรรมกถึกองค์นี้ไม่ยอมรับได้รับเสียและรับคำสรรเสริญนินทาจากใคร ทำงานตามหน้าที่ไม่ลำเอียง

พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายท่านได้สดับธรรมจากพระธรรมกถึกองค์นี้ ซึ่งชี้บอกสัจจะของจริงอยู่ที่กายและจิตของท่านโดยแยบคายด้วยปัญญา จึงปรากฏนามอันวิเศษขึ้นให้สัตว์โลกผู้มีตามีหูได้เห็นว่าได้ฟังว่า พุทโธบ้าง อรหันต์บ้าง วิสุทธิบุคคลผู้หมดจดผ่องใสบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะท่านได้สดับธรรมซึ่งประกาศอยู่ในกายและจิตด้วยความพินิจพิจารณานั้นเอง ส่วนการฟังจากท่านผู้อื่นแสดงเป็นบางครั้งบางคราว ท่านก็ฟังเพื่อน้อมเข้ามาในตน ไม่ยอมให้รั่วไหลไปที่อื่นตกลงการฟังภายนอกและฟังภายในก็เลยเป็นปัจจัยเครื่องหนุนปัญญาของท่านให้สมบูรณ์ ควรแก่การถอดถอนกิเลสเป็นลำดับ สัปบุรุษผู้ใคร่ธรรมก็ควรจะเอาอย่างท่านไว้พิจารณาบ้าง จะพึงเป็นผู้ไม่ขาดแคลนในธรรมอันตนจะพึงได้ยินได้ฟังจากกายและจิต ซึ่งประกาศความจริงอยู่ตลอดเวลา

ศาลากองทัพกองทุกข์

เมื่อปลูกศาลาขึ้นแล้วจะเป็นหลังเล็กหรือใหญ่ก็ตาม เราจะกั้นกางหวงห้ามไม่ให้แขกมาพักอาศัยก็ไม่ได้ บรรดาแขกที่มาจากที่ต่าง ๆ ทั้งที่ใกล้และที่ไกล ทั้งที่เป็นคนดีและคนชั่ว ต้องขึ้นพักบนศาลานั้นก่อนไปอื่น นี้เรียกว่าศาลารับแขก เมื่อตั้งรูปกายขึ้นปรากฏแล้วจะเป็น

สัตว์เป็นมนุษย์ก็ตาม จะเป็นรูปกายเล็กหรือใหญ่ก็ตาม ชื่อว่าเป็นเรือนอยู่แห่งสุขหรือทุกข์มีโรค เป็นต้น โรคทุกชนิดก่อนจะหายหรือไม่หายนั้น ต้องเกิดขึ้นที่กายก่อนอื่น ฉะนั้นจึงเรียกว่ากายเป็นเส้นทางเดินของโรค มีเจ็บไข้ เป็นต้น ทั้งที่เป็นโรคเกิดกับตัวทั้งที่เป็นโรคเกิดจากการกระทบดินฟ้าอากาศซึ่งเรียกว่าโรคจรมา นี้เรียกว่าศาลากองทุกข์

ส่วนจิตเล่า ก็เป็นเส้นทางเดินของกิเลสความเศร้าหมองทั้งหลายทั้งที่เป็นส่วนหยาบ ส่วนกลาง และเป็นส่วนละเอียด ต้องเกิดขึ้นที่จิต ซึ่งเป็นเส้นทางเดิน จะให้เกิดขึ้นที่อื่นไม่ได้ ท่านผู้พิจารณาโดยแยบคายด้วยปัญญา ก็สามารถทำกายและจิตใจให้เป็นเส้นทางเดินของคุณงามความดี มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้นได้อีกเหมือนกัน ดังพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง ท่านสร้างโพธิสมภารเพื่อเป็นศาสดาจารย์สอนโลก ท่านก็เอากาย ซึ่งเป็นเส้นทางเดินของโรค และเอาจิตซึ่งเป็นเส้นทางเดินของกิเลสทั้งหลายนั่นเองสร้างพระบารมี โรคก็เป็นไปในกาย กิเลสก็เป็นไปในจิต คุณงามความดีคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ไปในกายกับจิตอันเดียวกัน ต่างก็ทำหน้าที่ของตัว ในสถานที่อันเดียวกัน เช่นเดียวกับโรงงานโรงสี ซึ่งเต็มไปด้วยตัวจักรทั้งเล็กทั้งใหญ่ ซึ่งมีอยู่ในโรงงานเดียวกัน ต่างก็ทำหน้าที่ของตัว ผลรายได้ที่เกิดจากงานก็คือข้าวสารและแกลบรำ บดได้ที่แล้วข้าวสารตกไปทางหนึ่ง แกลบรำตกไปทางหนึ่งจากโรงงานอันเดียวกัน ฉะนั้น

เพราะฉะนั้นกายกับจิตจึงเป็นเหมือนธรรมสภา สถานที่ประกาศศาสนธรรมอยู่ในตัวพร้อมทั้งปุจฉาและวิสัชชนา ให้ผู้ไตร่ตรองถึงเหตุ

ผลที่ประกาศอยู่ทุกเวลา ซึ่งล้วนแล้วแต่อริยสัจอันยอดเยี่ยมให้ได้อุบายจากธรรมนั้น ๆ เพราะกิเลสเครื่องผูกมัดกับธรรมเครื่องกำจัดกิเลสย่อมเป็นคู่ประชันขันแข่งกันแต่ไหนแต่ไรมา จะหนีจากกายกับจิตไปไม่พ้น จะเป็นคนพาลก็ดีจะเป็นนักปราชญ์ก็ดี จะพึงนำวัตถุดิบคือกายกับจิตนี้เอง ไปถลุงให้สำเร็จรูปเป็นกิเลสและบาปธรรม เป็นศีล สมาธิ ปัญญา และเป็นองค์มรรคผลนิพพานขึ้นมา แม้สาธุชนที่สนใจและปฏิบัติจนเห็นผลธรรมอยู่ขณะนี้ ก็พึงทราบว่ามาจากกายกับจิตเป็นสำคัญ หาได้เหาะเหินและเดินมาแต่ที่ไหนไม่ ที่สำคัญไปว่า ศาสนาเจริญที่นั้นบ้างที่นี้บ้าง ก็เนื่องจากเรื่องจับปลานอกสุ่มตะครุบเงานอกจากตัวไป ซึ่งอาจจะเกิดความผิดหวังไปก็ได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากขาดความสนใจในธรรมซึ่งตีตราความหมายไว้โดยถูกต้องและขาดความสนใจในการค้นคิดในธรรม ซึ่งมีอยู่ภายในกายกับจิตของตน จึงเป็นเหตุกังวลสนใจไปภายนอกมากกว่าความจริงและสิ่งจำเป็นซึ่งมีอยู่ ณ ภายใน

วัตถุหรือแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในแผ่นดิน สิ่งทั้งนี้แม้จะเป็นของมีค่าอยู่ในตัวของมันเอง ก็ยังอาศัยผู้สนใจและมีความฉลาดสามารถค้นคิดและนำวัตถุนั้น ๆ มาตรวจสอบแยกธาตุทดลองและประกอบขึ้นเป็นสารประโยชน์แล้วนำออกมาสู่ท้องตลาดโลกเป็นสินค้าบนผืนแผ่นดินได้อย่างงาม ๆ สิ่งทั้งนี้เมื่อนักวิทยาศาสตร์นำมาผสมส่วนกันพอดีแล้วเลยกลายเป็นของจำเป็นและมีคุณค่าแก่มนุษย์ทั่วโลกซึ่งประจักษ์แก่สายตาอย่างแจ่มชัดอยู่เวลานี้ ทั้งนี้เพราะความฉลาดของมนุษย์จึงสามารถยังวัตถุหรือแร่ธาตุที่อยู่ตามปกติ ซึ่งขาด

ความสนใจจากมนุษย์นั้น ๆ ให้ไหวตัวขึ้นมาสู่ความเป็นของมีคุณค่ามากได้

ธรรมธาตุซึ่งเปรียบกันได้กับแร่ธาตุต่าง ๆ ก็มีอยู่ทั่วไปในพิภพเหมือนกัน ธรรมธาตุนี้แม้จะประเสริฐอยู่โดยธรรมชาติของธรรมก็จริง ก็ยังต้องอาศัยและมีผู้ฉลาดสามารถค้นคิดและนำธรรมธาตุนั้น ๆ มาตรวจสอบแยกธาตุเป็นส่วนดีส่วนชั่ว แล้วมาประกอบเป็นประโยชน์ จนสามารถรับรู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญา แล้วนำออกมาสู่ตลาดไตรพิภพ โดยแนะนำพร่ำสอน แก่ผู้สนใจในธรรมธาตุนั้น จะได้นำไปปฏิบัติและได้เห็นธรรมธาตุนั้นว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ทั้งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตนตลอดกาลด้วย

สิ่งคือธรรมธาตุอันนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า พระสมณโคดม ผู้เป็นนักธรรมศาสตร จิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ นำมาผสมส่วนกันพอดีแล้ว เลยกลายเป็นของจำเป็นและมีคุณค่าแก่บรรดาสัตว์ทั่วพิภพ ซึ่งประจักษ์แก่ญาณของสามีจิกบุคคล และสายตาของมนุษย์และเทวดาทั่วไตรโลกธาตุอยู่ ณ เวลานี้ ธรรมธาตุทั้งนี้ก็อาศัยความฉลาดของมนุษย์อัศจรรย์จึงสามารถค้นคิดประดิษฐ์สิ่งที่มีอยู่ตามปกติซึ่งขาดความสนใจจากมนุษย์และสัตว์ให้ไหวตัวขึ้นมาสู่ความเป็นของมีคุณค่ามากได้ เช่นเดียวกับวัตถุและแร่ธาตุต่าง ๆ ฉะนั้น

ธรรมธาตุซึ่งเรียกกันว่า “ธรรม” นี้พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและได้ดื่มรสเป็นคนแรกในศาสนาปัจจุบันนี้ ความเป็นผู้เลิศทั้งนี้ได้มาจากกายกับจิต ซึ่งเป็นสถานที่สถิตอยู่แห่งธรรมธาตุทั้งปวง และ

ธรรมธาตุอันนี้ก็อยู่ในมนุษย์และสัตว์ไม่เลือกหน้า แต่ยังเปื้อนด้วยมลทิน คือ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น จนกว่าจะได้เจียระไนด้วยข้อปฏิบัติให้หมดสิ้นไปจากใจเสียเมื่อใด เมื่อนั้นก็จะเป็นธรรมธาตุที่แท้จริงเกิดในสถานที่ธรรมธาตุมีอยู่นั้นเอง สรุปความนักปราชญ์ร่ำรวยคุณงามความดี มหาเศรษฐีร่ำรวยเงินทองด้วยประการฉะนี้ฯ

พระธรรมเกิดจากอะไรและจะสูญสิ้นไปเพราะเหตุไร

คำว่า "ธรรม" กับธรรมเป็นของมีอยู่ตลอดเวลาได้กล่าวแล้ว แต่คำว่า "พระธรรม" เกิดจากอะไรและจะสูญสิ้นไปเพราะเหตุไรนั้นจะกล่าวตามธรรมที่อาศัยสิ่งที่เกิดขึ้นและสิ่งที่ยังธรรมให้สูญสิ้นไปตามธรรมดาของธรรมย่อมมีอยู่ตามธรรมชาติ มิได้เป็นทาสเป็นนายของผู้ใด ใครจะตำหนิติชมว่าดีว่าชั่วก็ตาม ใครจะปฏิบัติธรรมก็ตาม ไม่ปฏิบัติก็ตาม หรือใครจะรู้หรือไม่รู้ว่าธรรมเป็นอะไรก็ตาม ธรรมก็มีอยู่อย่างนั้นมิได้ละฐานะ มีอยู่ของตนให้เคลื่อนที่หรือดับสูญไปไหน

ส่วนคำว่า "ธรรม" ที่จะเกิดขึ้นหรือสูญสิ้นไปนั้น หมายถึงเหตุการณ์ที่จะยังธรรมซึ่งมีอยู่นั้น ให้มาเป็นสิ่งปรากฏขึ้นและเป็นสิ่งที่สิ้นสูญไป ฉะนั้น จึงมีปัญหาเกิดขึ้นว่า "ธรรมเกิดธรรมดับ" ตามความสมมตินิยม

พระพุทธเจ้าในอดีตก็ดี ปัจจุบันก็ดี ในอนาคตก็ดี เป็นผู้สามารถค้นคิดประดิษฐ์ธรรมขึ้นมาให้ปรากฏเป็นความหมายขึ้นแก่

โลก เรียกว่าพระธรรมเกิดแล้วแก่โลก คำที่ว่าพระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลก มิได้หมายความว่า พระธรรมไม่เคยมีอยู่ในโลกก่อนพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ พระธรรมเป็นธรรมธาตุ ธรรมฐิติมีอยู่ก่อนแล้ว แต่ธรรมนิยมยังไม่มี เพราะยังไม่มีใครมีความรู้ สามารถค้นคิดธรรมขึ้นมาให้เป็นสิ่งที่ควรนิยมได้

ฉะนั้นแม้ธรรมธาตุ ธรรมฐิติจะมีอยู่ แต่ธรรมนิยมจึงยังไม่ปรากฏ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมซึ่งมีอยู่ประจำโลก พระธรรมที่อาศัยพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น จึงปรากฏในพระหฤทัยอย่างแจ่มชัด เรียกว่าพระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลก เป็นวาระที่ ๑ บรรดาพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์จะนิ่งดูดายไม่ได้ จะพึงวางศาสนธรรมไว้ประจำโลก ได้ทรงอุตส่าห์เที่ยวจาริกสั่งสอนบรรดาสัตว์ผู้ควรรับธรรมจากพระองค์ เมื่อบรรดาสัตว์ผู้มีอุปนิสัยได้รับธรรมจากพระองค์แล้วก็ได้ตรัสรู้ตามพระองค์โดยฉับพลันบ้าง โดยปฏิบัติเวลาพอประมาณบ้าง โดยช้าเป็นลำดับลงมาบ้าง จึงได้ปรากฏว่าพระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลกเป็นวาระที่ ๒ ในลำดับต่อ ๆ มา ใครบำเพ็ญเพียรได้ตรัสรู้ ณ ที่ใด ที่เรียกว่าพระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลก ณ ที่นั้น ในลำดับมาตกลงพระธรรมเกิดในโลกมิได้ขาดระยะ

เหตุที่ระยะพระธรรมจะเกิดขึ้นในโลกอย่างเด่นชัด ก็เนื่องจากข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา อย่างสมบูรณ์สามารถยังธรรมให้เกิดได้ โดยสมบูรณ์เท่าเทียมกัน มีข้อจะพึงสงสัยว่า ศีล สมาธิ ปัญญามิใช่ธรรมหรือ แล้วจะยังธรรมที่ไหนให้เกิดขึ้นอีกเล่า

พึงเฉลยว่าจริง แต่ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมฝ่ายเหตุ คือมรรค ส่วนธรรมที่จะพึงรู้ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมฝ่ายผล ฉะนั้น ธรรมเกิดขึ้นจากข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ธรรมจะสูญสิ้นไปเพราะขาดข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อีกประการหนึ่ง พระธรรมจะสูญสิ้นไปในรายบุคคล (แค่เป็นธรรมสังเวชในสังคมพุทธศาสนา) คือพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานไปเสีย พระธรรมก็หมดความหมายของสมมติการกล่าวมา ทั้งนี้หมายถึงปฏิเวธธรรมอันเกิดจากปฏิบัติธรรม ซึ่งจะเกิดและสูญสิ้นไปได้ในเมื่อข้อปฏิบัติหรือผู้ทรงธรรมสูญสิ้นไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าพระอรหันต์ตายแล้วสูญ เช่น พระยมกเคยกล่าวกับพระสารีบุตรอันเป็นการให้ร้ายต่อความจริง ซึ่งมีอยู่ประจำองค์แห่งความบริสุทธิ์

เหตุผลที่พระธรรมจะเป็นไปตามสมัย

คติธรรมดาย่อมหนีไม่พ้น ฉะนั้นธรรมจึงจัดว่าเป็นคติธรรมดา คือตรงไปตรงมา ไม่เข้าข้างโน่นเข้าข้างนี้ ทรงคุณภาพไว้ตามส่วนของธรรมซึ่งมีทั้งดีทั้งชั่วรวมกันอยู่เช่นเดียวกับห้างร้านใหญ่ ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยสินค้านานาชนิด มีทั้งของดีเยี่ยมราคาแพง ทั้งของปานกลางราคาพอประมาณ และทั้งของหยาบราคาต่ำ ซึ่งมีไว้ตามฐานะ และกำลังทรัพย์ของลูกค้าในที่นั้น ๆ ผู้ต้องการจะซื้อสินค้า ทั้งนี้จะพึงเลือกได้ตามกำลังทรัพย์และฉลาดของตน ถ้าขาดความพิจารณาก็จะ

ได้ของเก๊ทั้งราคาแพง ๆ ซึ่งไม่สมกับคุณค่าทุนทรัพย์ของตนมาใช้ หากว่าพิจารณาโดยถี่ถ้วนก็จะได้ของดีเยี่ยม และพอเหมาะกับคุณค่าทุนทรัพย์ของตนมาใช้ ฉะนั้น

คนฉลาดชอบของดีเยี่ยมจะพึงประพฤติแต่สิ่งที่ดีเพื่อความดี ผลตอบแทนที่จะพึงได้รับจากพระธรรมก็คือวิมุตติพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมอย่างยอดเยี่ยม คนฉลาดรองลำดับกันลงมา พร้อมทั้งความประพฤติดีเป็นไปในทำนองเดียวกัน ก็จะพึงได้รับผลตอบแทนจากพระธรรม คือมรรคผลเป็นขั้น ๆ รองลำดับกันลงมา และคนมีความฉลาดน้อย จะพึงประพฤติดีตามกำลังของตน ผลที่จะพึงได้รับจากพระธรรม ก็คืออุปนิสัยอันดี เป็นรากฐานของจิตไว้ในลำดับแห่งภพนั้น ๆ จนกว่าจะมีอุปนิสัยสามารถฉลาดรู้ทั่วถึงธรรมอันยอดเยี่ยมต่อไป ฉะนั้นพระธรรมจึงเปรียบเหมือนสินค้าซึ่งรอต้อนรับพุทธบริษัททุกประเภท ไม่นิยมว่าเป็นหญิงเป็นชาย เป็นนักบวชและฆราวาสจะพึงมีสิทธิได้รับผลที่ดีจากความประพฤติดีของตน ๆ แต่ผู้ชอบในทางชั่วทำลงไป เมื่อได้รับผลเป็นทุกข์เดือดร้อนจะกลับตำหนิพระธรรมก็ไม่ได้อยู่เอง

กาลใดที่พระธรรมไม่ได้รับเอาใจใส่และปฏิบัติจากประชาชนปล่อยทิ้งไว้ตามยถากรรมกาลนั้น พระธรรมก็ไร้ความหมายและไม่มีคุณค่าแก่ผู้ใด แต่กาลใดที่ได้รับความเอาใจใส่และปฏิบัติกาลนั้นพระธรรมก็มีความหมายและมีคุณค่าเท่าที่ควรแก่ผู้ปฏิบัติ เรียกว่าพระธรรมเป็นไปตามสมัยของความสมมตินิยม แต่คำว่าพระธรรมเป็นอกาลิโกนั้นเป็นสิทธิของพระธรรมเอง ไม่เกี่ยวกับผู้ปฏิบัติแต่อย่างใด

พระธรรมอยู่กับคนบางคนกลายเป็นธรรมปลอม

พระคุณเจ้าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ เคยเทศน์ในท่ามกลางสานุศิษย์บ่อยครั้งว่า ธรรมของพระพุทธเจ้าแม้จะเป็นของจริง แต่เมื่อสิงสถิตอยู่กับปุถุชน ธรรมนั้นก็กลายเป็นธรรมปลอม ครั้นสิงสถิตอยู่กับพระอริยเจ้า จึงเป็นของจริงตามส่วนแห่งธรรมและภูมิของผู้บรรลุ

ตามคติธรรมดา คู่วิวาทจะตัดสินคดีเอาเองตามชอบใจไม่ได้ เป็นหน้าที่ของผู้พิพากษา คือผู้รู้ธรรมจริงและธรรมปลอม ก็ความสงสัยในเรื่องธรรมทั้งนี้ เราทั้งหลายจะตัดสินเอาเองก็เกรงว่านักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่ทรงไว้พระทัยและรับรอง จึงขอน้อมถวายความสงสัยในธรรมทั้งนี้แด่นักปราชญ์ท่านเป็นใจความย่อว่า “คนที่รู้จักเพชรพองู ๆ ปลา ๆ กับคนไม่รู้จักเพชรเสียเลย คนทั้งนี้จะไม่สามารถรู้จักเพชรแท้และเพชรปลอมได้เลย แต่คนที่รู้จักเพชรแท้ พร้อมทั้งเจียระไนเพชรขึ้นเองได้อย่างคล่องแคล่ว ผู้นี้เองจะรู้จักเพชรแท้หรือเพชรปลอมได้อย่างชัดเจน คนที่รู้จักธรรมพองู ๆ ปลา ๆ กับคนที่ไม่รู้จักธรรมเสียเลย คนทั้งนี้จะไม่สามารถรู้ธรรมว่าเป็นของจริงหรือของปลอมได้เลย แต่คนที่รู้จักธรรมแท้พร้อมทั้งที่เกิดขึ้นแห่งธรรมและที่ดับแห่งธรรม โดยความรอบคอบด้วยปัญญา และพร้อมทั้งความไม่ถือมั่นในธรรม ผู้นี้เองจะสามารถรู้จักธรรมที่แท้จริงหรือธรรมปลอม ในเมื่อธรรมสิงสถิตอยู่กับบุคคลนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน”

เหตุผลที่พออยู่พอไป

การที่จิตจะพอใจอยู่ในโลก อยากหนีจากโลกบ้าง ไม่อยากหนีบ้างและไม่อยากหนีเลย ทั้งนี้เพราะแต่ละภพและภูมิ ซึ่งเป็นที่อาศัยของจิตเต็มไปด้วยเครื่องยั่วยวน อายตนะให้เพลิดเพลินและติดอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด อายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จิต ของสรรพสัตว์นั้น ๆ ยังไม่แตกสลายเสียเมื่อใด ก็จะพึงได้รับสัมผัสจากอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส และเครื่องสัมผัส ซึ่งมีอยู่ตลอดกาลและรอต้อนรับอยู่ตราบนั้น แม้จะได้รับความเศร้าสลดใจจากอารมณ์อันไม่ปรารถนานั้น ๆ เป็นบางคราว ก็ยังหวังได้รับความเพลิดเพลิน และความสุขจากอารมณ์อันน่าปรารถนาเป็นเครื่องยั่วและแก้กันไปในตัวซึ่งมีปะปนกันอยู่ สิ่งที่มีอยู่ในภพในภูมิซึ่งพอเหมาะสมกับจิตที่ยังมีความชอบรักเป็นนิจศีล ก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส และเครื่องสัมผัส แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่โดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกับสินค้าต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในท้องตลาดอันจะพึงเลือกชม และหาซื้อได้ตามต้องการทุกเวลาฉะนั้น

ดังนั้นเมื่อจิตมีอารมณ์ทิพย์เป็นเครื่องบำรุงบำเรออยู่ตลอดเวลาในภพในภูมินั้น ๆ จึงเป็นการยากที่จะฉุดลากออกหนีให้ห่างไกลได้ เหมือนเด็กยังไม่รู้จักเดียงสา ซึ่งกำลังมัวเมาในการเล่นตามภาวะของตน ๆ แม้ผู้ปกครองจะพึงว่ากล่าวหรือฉุดลากออกจากที่เล่นเพื่อประกอบการงานทางบ้านอันเป็นประโยชน์และความดีของเด็กในอนาคต ก็มิได้เอาใจใส่ในคำว่ากล่าวของผู้ปกครองฉะนั้น เมื่อจิตมี

ความผวนผันในอารมณ์หาเวลาอิ่มพอมิได้แม้แต่เวลาเดียวเช่นนี้ จึงเหมือนไฟไหม้เชื้อ ธรรมดาเชื้อไฟไม่ว่าจะเป็นเชื้อเล็ก ๆ หรือใหญ่โตมากน้อยเท่าไร และไม่ว่าจะเป็นเชื้อชนิดใด ๆ จะพึงเป็นสิ่งที่ยังไฟให้กำเริบลุกลามเป็นกองเพลิงอันใหญ่โตได้ทั้งนั้น ผลที่สุดในเมื่อไฟได้เชื้อพอแล้วจะมีกำลังสามารถเผาผลาญสิ่งต่าง ๆ ได้หมด ไม่ว่าสิ่งที่ตายแห้งหรือยังสดชื่นอยู่ จนกระทั่งตึกรามบ้านช่องหรือแร่ธาตุทุกชนิด ซึ่งมิได้เป็นเชื้อเพลิงเลย ก็จะต้องกลายเป็นกองเพลิงไปตาม ๆ กันหมด ไม่มีสิ่งใดยังเหลือค้างด้วยกำลังไฟกล้า ซึ่งได้จากเชื้อต่าง ๆ

เชื้อสำคัญที่ยังจิตให้กำเริบลุกลามก็คืออารมณ์เครื่องยวนใจ จะเป็นอารมณ์ที่ชอบหรือไม่ก็ตาม เพียงแต่จิตได้รับสัมผัสเข้าเท่านั้น ก็จะแสดงลวดลายพรายกระซิบขึ้นมาทันที จึงเป็นเหตุให้ทวีความดีใจเสียใจเกี่ยวพันกันไป ไม่มีวันและเวลาเป็นปกติ ทั้งนี้ไม่ว่าอารมณ์ที่น่าดีใจและน่าเสียใจ จะพึงเป็นสิ่งที่สามารถยังใจให้กำเริบในการครุ่นคิดที่จะหาทางหลีกเลี่ยงและปรารถนา ผลคือความสุขความทุกข์ก็จะพึงเกิดขึ้นในลำดับ เมื่อเชื้อคืออารมณ์เป็นเหยื่อป้อนจิตผู้ชอบแสวงหาอยู่ทุกขณะแล้ว ก็จะปรากฏผลคือความสุขความทุกข์สืบหน่อต่อแขนงเป็นลูกโซ่ต่อกันไป ตลอด วัน คืน ปี เดือน และตลอดภพชาติจะปรากฏในกำเนิดแห่งภพนั้น ๆ เป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ทั้งรูปกายทั้งความต่างแห่งภพนั้น ๆ จะพึงสับสนระคนกันไปตลอดกัปตลอดกัลป์ โดยทำนองนี้ไม่มีเวลาสิ้นสุดลงได้

ทางศาสนโวหารเรียกว่าความหมุนเวียน คือหมุนเวียนระหว่างเหตุคืออารมณ์กับจิต ระหว่างผลคือสุขทุกข์กับจิตและความหมุนเวียนระหว่างเหตุคือภพ ระหว่างผลคือชาติ และสุขทุกข์อันมีประจำในภพชาตินั้น ๆ ความหลงจิตเพียงดวงเดียวเท่านั้นก็เป็นเหตุให้หลงอารมณ์ แม้มีจำนวนมาก จากนี้ก็หลงภพหลงชาติ หลงสุขลืมทุกข์คล้ายกับว่า สิ่งทั้งนี้ตนมิได้เคยประสบมาก่อนเลย ซึ่งล้วนแล้วแต่บ้านเคยอยู่ อู่เคยนอน หมอนเคยเรียง เสบียงเคยกินทั้งนั้น เมื่อความเป็นไปของจิตปรากฏอยู่อย่างนี้ ไม่ยอมเปลี่ยนความประพฤติของตนเสียใหม่ พฤติการณ์ของจิตก็จะเป็นไปในทำนองของภาษิตที่กล่าวไว้ว่า สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ ปลาย่อมตายเพราะเหยื่อล่อ หรือจะพยายามสั่งสมอารมณ์และภพชาติไว้มาก ๆ ด้วยหวังว่าจะให้ร่ำรวยเกินโลกเขาก็อาจจะเป็นทำนองขรัวตาธัมมา ๆ เข้าบ้านก็ได้

เรื่องมีอยู่ว่าขรัวตาธัมมาอายุแก่ ความโลภในลาภสักการะก็แก่เท่าเทียมกัน ท่านอยู่วัดด้วยกัน ๒ องค์กับสามเณรน้อยผู้เป็นหลาน เธอเป็นคู่หูคู่ตาคอยดูแลฟังเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งอาจเกิดจากทางบ้านมากกว่าอื่น ตามปกติขรัวตาธัมมาสอบซ้อมกุสลาไว้เสมอจนคล่องปาก เพราะเป็นธรรมคู่ชีวิตของท่านในเวลาค่ำคืนหรือเวลาฉุกเฉินซึ่งอาจเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในเวลาคนตาย ท่านเองก็ชอบสนใจในทางนี้ด้วยมากกว่าทางอื่น ตามปกติเมื่อเวลาท่านจำวัด (เวลาพักนอน) จะเป็นเวลากลางคืนหรือกลางวันก็ตาม ท่านต้องใช้ให้เณรน้อยเป็นคนเฝ้ายามท่านเสมอ เผื่อเวลาคนตายเขานิมนต์ สามเณรจะได้รับทราบไว้แล้วบอกกับท่านเมื่อเวลาตื่นนอนหรือปลุกท่านเวลากะทันหัน

จะได้ทันกับเวลาต้องการของศรัทธาและอะไร ๆ ของท่าน นอกจากนั้นเวลาปกติได้ยินเสียงเด็กหรือใครร้องไห้ในบ้าน ขรัวตาสำคัญว่าคนตาย ต้องสั่งเณรให้เข้าไปดูทันทีว่า เณรน้อยไม่ใช่เรื่องนั่นหรือ ไปดูซิ ถ้าจริงรีบมาบอกเรา

ตามปกติเณรน้อยไม่ค่อยจะได้นอนเป็นหลับเป็นตื่น ถูกสั่งให้เข้าไปดูคนตายวันยังค่ำคืนยันรุ่ง เพราะเด็กและผู้ใหญ่ทั้งบ้านย่อมมีการหัวเราะร้องไห้เป็นธรรมดา แต่ขรัวตาสำคัญว่าเป็นเรื่องของคนตายทั้งนั้น ในเมื่อได้ยินเสียงร้องไห้เกิดขึ้น เณรน้อยเข้าไปดูเห็นว่าไม่ใช่คนตาย แล้วกลับออกมาโดยทำนองนี้เป็นเวลานาน ยิ่งเด็กมีมากก็ย่อมร้องไห้บ่อยตามภาวะของเด็ก เรื่องทั้งนี้ก็ยิ่งเป็นข้าศึกแก่สามเณรมากเข้าหนักเข้าเณรเกิดความรำคาญใจ เวลาขรัวตาสั่งให้เข้าไปดูคนตายในขณะเด็กร้องไห้ ก็เลยได้โอกาสคบคิดกับญาติโยมทางบ้าน ทำเป็นอุบายร้องไห้เหมือนคนตายจริง ๆ เณรได้เหตุสำคัญแล้วก็รีบออกมาบอกหลวงตา ฝ่ายทางบ้านก็ปรับปรุงความเข้าใจให้เป็นที่รู้กัน แล้วก็ทำเป็นทีท่าให้บุรุษชายฉกรรจ์คนหนึ่งตาย แล้วพร้อมกันทำโลงบรรจุศพ เสร็จแล้วเขียนหน้าบุรุษนั้นด้วยสีต่าง ๆ ด่าง ๆ ดำ ๆ น่ากลัวพิลึก เหมือนผีตายจริง ๆ เสร็จแล้วก็ให้บุรุษนั้นเข้าไปนอนอยู่ในโลงผี

พอตกตอนบ่ายเย็นหน่อย ซึ่งเป็นเวลาผีตกป่าช้าตามธรรมเนียมแล้ว ต่างก็จัดคนไปนิมนต์ขรัวตาธัมมา เมื่อไปถึงวัดยังไม่ได้นิมนต์ ขรัวตารีบรุดออกมาถามเสียก่อน ก็ได้รับคำตอบจากโยมว่าคนตายในบ้าน จะมานิมนต์ท่านไปโปรดสัตว์ พอทราบเท่านั้น ท่าน

ก็รีบเตรียมตัวเข้าไปในบ้านทันทีและสั่งเณรให้รักษากุฏิ พร้อมด้วยให้ปิดประตูใส่กลอน เพราะเกรงว่าขโมยจะมาลักเอาสิ่งของซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก พอขรัวตาไปพ้นเขตวัด สามเณรซึ่งได้รับการเสี้ยมสอนจากญาติโยมมาแล้วเป็นอย่างดี ก็รีบมาปิดประตูใส่กลอนอย่างแน่นหนา ความหวังใจก็เพื่อจะดัดเส้นหลวงพ่อ แล้วก็เข้าไปนอนขบขันผ้าคลุมหัวยันตีนอยู่ในห้องหัวเราะคนเดียว เวลานั้นความสนุกรื่นเริงของสามเณรน้อยได้เกิดขึ้นอย่างเต็มที่จากอุบายอันฉลาด และสามารถต้มหลวงพ่อได้สด ๆ ทั้งหัวเราะทั้งคอยฟังเหตุการณ์ของหลวงพ่ออยู่ภายในห้องคนเดียว

พอหลวงพ่อไปถึงบ้านแล้ว เขาก็นิมนต์จูงศพไปป่าช้า พอไปถึงป่าช้าแล้ว ต่างก็ทำท่าลืมไม้ขีดไฟ ขวาน เสียม บ่นเอ็ดกันไปพักหนึ่งแล้วทำท่ารีบกลับไปบ้าน เพื่อนำของที่ลืมกลับมา พอไปถึงครึ่งทางที่ไหนได้ ต่างก็พร้อมกันตัดหนามจุกทางเสียจนเต็มหมด หาช่องหลีกเว้นไม่ได้แม้แต่น้อย ปล่อยให้ขรัวตาสวดกุสลาธัมมาคอยท่าอยู่องค์เดียว โดยสำคัญว่าเขาจะกลับมา เมื่อสวดกุสลาไปถึงครึ่ง ผีทั้งเป็นซึ่งอยู่ในโลงก็เริ่มแสดงปาฏิหาริย์ และเริ่มปรากฏเสียงขึ้นในโลงตึงตัง ตึงตัง ขรัวตาชักยังไง ๆ ว่ากุสลาไปบ้าง หยุดฟังและตาจ้องบ้าง และว่าได้เพียงกุสลาธัมมาบ้าง เพียงกุ ๆ บ้าง เพียงธัมมาบ้างตามองทางเพื่อเอาตัวรอดบ้าง ผีในโลงก็เริ่มปาฏิหาริย์ ขรัวตาก็เริ่มตั้งท่าจะวิ่งหนี ทั้งมองผีในโลง ทั้งมองทางจะเผ่น กุสลาซึ่งเคยคล่องแคล่วก็ชักยังไง ๆ ชอบกล มือกำย่าม ตาทั้งมองทางจะหนี ทั้งมองผีจะวิ่งตาม ทั้งมองหาใครก็ไม่เห็น

พอดีผีก็โผล่หน้าขึ้นมามองดู ตาแดง คิ้วขมวด หนวดใต้คางดำปี๋ สีหน้าเหมือนยักษ์ พร้อมทั้งพยักหน้าทำท่าจะกัดกินจริงๆ ซึ่งนับแต่วันขรัวตาหากินทางนี้มา ก็นับเป็นเวลานานปี ไม่เคยมีเหมือนอย่างคราวนี้ ผู้เฒ่าก็ออกอุทาน “โธ่ตาย” เท่านี้ พร้อมทั้งกระโดดและออกเสียงกุสลาได้เพียงธัมมา กับ มา ๆๆๆ ไปตามทาง ไอ้ผีจัญไรก็กระโดดออกจากโลง แล้วก็วิ่งไล่ขรัวตา ทั้งกลัว ๆ จนตัวสั่นและมา ๆๆ กระเสือกกระสนไปตามทาง ทางก็เจ้ากรรมทำขรัวตา ผู้มาก่อนตัดหนามกั้นทางหมด จะวิ่งหลบหลีกปลีกไปไหนก็ไม่ได้ ต้องวิ่งฝ่าหนาม ผีก็วิ่งตามหลัง กุสลาออกหน้า ต่างก็วิ่งไม่หยุด จีวรหลุดอยู่กับหนาม ย่ามก็ตก สบงก็ขาด ไม่อินัง ขอแต่ชีวิตยังอยู่คู่ทองคำนำติดตัวไม่ขาดสูญ นับว่าเป็นบุญคุณของพ่อคราวนี้

เนื้อตัวของหลวงตาเต็มไปด้วยบาดแผลไม่มีเว้นเป็นเลือดหมดทั้งตัว จีวรสบงและย่ามฝากหนามไว้ไม่คำนึง เพราะดวงใจตกตะลึงพรึงเพริดวิ่งเตลิดเลยกุฏิ กว่าจะมีสติกลับมาได้วิ่งใส่บานประตูกระแทกบานประตูกี่ครั้งก็ไม่หลุด หลวงตาวิ่งทั่ววัดทั้งถลอกปอกเปิกหมดเนื้อตัว กว่าเณรน้อยจะเปิดประตูให้ขรัวตาเกิดเป็นลม ผีไม่รู้ว่าหยุดไล่แต่ที่ไหน พอได้สติขึ้นมา ก็เกิดอธิกรณ์กันกับเณร หาว่าเณรแกล้งปิดประตู เณรก็แก้ว่าหลวงพ่อสั่งให้ปิดและใส่กลอนให้แน่นหนา และแก้ว่านอนหลับ ขณะหลวงพ่อมาไม่รู้สึก ขรัวตาธัมมารักษาบาดแผลที่ฟกช้ำตามบริเวณร่างกายกว่าจะหายได้สนิทก็เกือบไปเกือบอยู่

นับแต่ขรัวตาไปซ้อมรบในโรงเรียนดัดสันดานจากผีทั้งเป็นมาแล้ว ได้มีการระวังตัวเข้มงวดดีนัก แม้ที่สุดจิ้งจกไล่กันตกลงมาถูกที่บริเวณใกล้ ๆ ท่านก็ตื่นและกระโดดทันที พร้อมกับยกธรรมมาวุธขึ้นรับว่า “มา ๆ” ทุกครั้งที่มีเหตุมาเผชิญได้ยินเสียงหนูและเณรเปิดปิดประตูก็ตกใจ เพราะสำคัญว่าผี เผลอตัวพูดขึ้นทั้งแรงว่า “ม่า ๆ” เอะอะก็ “ม่า ๆ” ทั้งนั้น เรื่องรอดตายเป็นประโยคใหญ่หลวง ได้ยินเสียงอะไรไม่ได้ เป็นต้อง “ม่า ๆ” ไปทั่วทั้งป่าทั้งบ้าน จนเขาได้ขนานนามให้ท่านว่า ขรัวตาธัมมามาจนบัดนี้

ต่อมาไม่นานถูกคนตายเข้าจริง ๆ เขามานิมนต์ขรัวตาก็ขู่เข็ญใหญ่ว่า พวกท่านจะต้มเราอีกหรือ มองดูตัวเราซิว่าเป็นไงบ้าง คราวที่แล้วเราก็เป็นเพียงสลบและบาดแผลเต็มตัว ผ้าจีวรสบงและย่ามขาดตกหายไปไหนไม่รู้ จนป่านนี้เราก็ยังไม่ได้มองหน้าไปทางป่าช้าเพราะความเข็ดหลาบ คราวนี้พวกท่านจะมาล่อเราไปฆ่าหรือ เราไม่ไปไม่ไปเป็นเด็ดขาด บาดแผลเรายังเต็มตัว ความกลัวเรายังไม่หายมีแต่กายเปล่า ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยแผล ไตรจีวรแม้ตัวเดียวก็มิได้ติดตัวเรามา เราจะเปลือยกายไปโดยปราศจากเครื่องนุ่มห่มปกปิดมีอย่างหรือ ? พวกท่านจะเอาเราไปต้มยำที่ไหนอีกเล่า ? พวกโยมก็วิงวอนขอร้องให้หลวงพ่อเมตตาครั้งแล้วครั้งเล่า

ขรัวตาทนความวิงวอนไม่ไหว จึงย้อนถามว่าไอ้คนนั้นมันตายจริง ๆ หรือ ? เขาบอกว่าตายจริง คนตายนั่นนะเป็นหญิงหรือเป็นชายแน่บอกเราโดยตรง เขาบอกว่าเป็นชาย หลวงพ่อตอบพร้อมด้วยความอ่อนใจว่าเราตายอีกแล้ว ตายแน่ ๆ และถามอีกว่า คนที่ตาย

นั้นน่ะ เป็นคนอ้วนผอมสูงต่ำประการใดอยากทราบไว้ก่อน เขาก็บอกตามความจริงว่า คนอ้วนสูง แต่ถึงอย่างไรก็ตายแน่แล้ว หลวงพ่อไม่ต้องกลัว เราไม่เชื่อใครง่าย ๆ เราเคยถูกมาจัง ๆ แล้วเมื่อ ๒ - ๓ วันนี้เอง คราวก่อนเราก็ยังแข็งแรงอยู่บ้าง ในคราวนี้หากว่าถูกผีแบบเปรตนั้นเข้าอีก และก็หนทางแบบผีนั้นเข้าแล้ว เราก็ต้องนอนตายอยู่กับผีตัวนั้นอย่างหมดลมหายใจทั้งเป็นแน่เทียว เอ้า! ขอถามย้ำอีก ถ้าพวกท่านจะให้เราไปจริง แล้วก็คนที่ตายนั้นน่ะพวกท่านมัดตีนมัดมือไว้หรือเปล่า เขาบอกว่าเปล่า ถ้าจะให้เราไปพวกท่านรีบกลับไปมัดตีนมัดมือปิดตามันไว้ให้ดี อย่าให้มันกระดิกตัวลืมตามองไปไหนได้

เขาก็กลับไปทำตามคำหลวงพ่อโดยไม่ขัดขืนคำสั่งแต่ประการใด เสร็จแล้วกลับมานิมนต์หลวงพ่อให้เข้าไป ขรัวตาก็เตรียมออกเดินทางด้วยความจำใจ และระมัดระวังภัยรอบด้าน พอไปถึงบ้านก็สั่งให้เขาเปิดโรงผีดูตลอดหมดทั้งตัว เห็นว่าตายจริงอย่างเขาว่าแล้วก็นำศพไปป่าช้า ตามองหน้ามองหลังและถามเขาบ่อยครั้งว่า ไม้ขีดไฟ ขวาน เสียม และมีดพร้า เอามาด้วยหรือเปล่า เขาบอกว่าเอามาพร้อมหมดแล้ว ยังต้องขอดูให้เห็นแน่จากเขา จนเห็นหมดทุกอย่างจึงยอมไป ผีตายแล้วก็ต้องให้ผูกมัดหมดและยังตรวจดูถี่ถ้วนทุกประการ

เวลาเดินนำหน้าศพก็สวดกุสลาไปตามทาง ไม่ยอมนั่งสวดเหมือนคราวก่อน ๆ ทางปากสวดกุสลา ตามองไปข้างหน้ามองมาข้างหลัง กลัวเขาจะวิ่งหนีตอนกลางทาง กุสลา ธัมมา ๆ พวกท่านอย่า

ด่วนหนีนะ เป็นท่านองนี้โดยตลอดทาง กุสลา ธัมมา อย่าเดินเร็วนัก กุสลา ธัมมา อย่าพากันวิ่งหนีนะ กุสลา ธัมมา เมื่อถึงป่าช้าให้เรากลับก่อน กุสลา ธัมมา อย่าตัดหนามกั้นทางนะ กุสลา ธัมมา เรายิ่งตาไม่ดีนะ กุสลาก็เลยได้เพียงแค่นี้ไม่ถึงไหน เมื่อถึงป่าช้าก็สั่งให้เขารีบจัดการพอเสร็จพิธีแล้ว ขรัวตาธัมมาก็ไล่โยมพวกหนึ่งให้เดินออกหน้าและไล่โยมพวกหนึ่งให้เดินตามหลัง ตัวท่านเองก็เดินกลาง ให้โยมเดินห้อมล้อมจนมาถึงบ้าน แห่ไปถึงวัดเหมือนประชาชนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง จากนั้นมาเมื่อคนตายเขามานิมนต์เพื่อไปโปรดสัตว์แต่ละงานต้องซักซ้อมโยมจนไม่มีช่องโหว่แล้วค่อยไปด้วยความระมัดระวังทั้งฟังเหตุการณ์ ไม่ได้ไปด้วยความโลเล เหมือนคราวที่แล้ว ๆ มา

นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า ความโลภมีมากความอยากมีหลายก็เลยกลายเป็นทุกข์และฉิบหาย คือไตรจีวรของเก่าก็ฝากหนามจนหมดสิ้น ร่างกายก็เต็มด้วยบาดแผลหมดทั้งตัว ความกลัวคราวที่แล้วเป็นครูสอนขรัวตาธัมมาได้อย่างเอก ความประพฤติภายในภายนอกของท่านหันเข้าหาทางมัชฌิมาเป็นที่เจริญศรัทธาของบริษัทนับว่าท่านมีนิสัย เพราะรับธรรมเทศนาจากผีทั้งเป็นเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็กลับตัวเป็นคนดีได้ ยังกลับเป็นขวัญใจของชาวบ้านเสียอีก ซึ่งแต่ก่อนเป็นข้าศึกกัน ควรเป็นคติได้ทั้งตอนต้นตอนปลาย

การนำนิทานมาลงประกอบทั้งนี้ เพื่อเป็นคติสอนใจที่เพลิดเพลินเกินขอบเขตมิได้มุ่งกิเลสอื่นใดแม้แต่น้อย ความทะเยอทะยานในอารมณ์โดยปราศจากความไตร่ตรองอาจเป็นภัยแก่จิต เป็นพิษแก่

ตัวไม่รู้วายแม้ตายแล้วเกิดเล่าถึงภพของเก่าก็หลงเรื่อยไป อาการของจิตเป็นอย่างนี้ ท่านเรียกว่าสังสารจักร หากไม่พยายามแก้ไข ก็จะเป็นไปทำนองนี้ตลอดอนันตกาล นักปราชญ์ท่านฉลาดแสวงหายาแก้คือธรรม โรคคือสังสารจักรจึงขาดกระเด็นออกจากใจปรากฏธรรมจักรเกิดขึ้นแทนที่ นี้คือยาแก้ที่ถูกกับโรคจิต ซึ่งเป็นโรคร้ายแรงและเรื้อรังฝังอยู่ในจิตมานานแล้ว หาเงื่อนต้นเงื่อนปลายมิได้

ศาสนธรรมกับผู้ปฏิบัติในครั้งพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน

คำว่าศาสนธรรม ได้อธิบายไว้บ้างแล้ว จะอธิบายเพียงเล็กน้อย เพื่อเข้าอนุสนธิกับบทธรรมซึ่งเกี่ยวกับผู้ปฏิบัติ คำว่า พุทธกาล หมายถึงสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ คำว่า สมัยปัจจุบัน หมายถึงพระพุทธเจ้าล่วงไปแล้วนาน คือสมัยนี้นี่เอง ศาสนธรรมที่เกี่ยวกับผู้ทรงไว้แบ่งเป็น ๓ คือ

๑. ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงไว้และสั่งสอนพุทธบริษัทด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เอง

๒. ธรรมที่สาวกนั้น ๆ ทรงไว้และสั่งสอนผู้อื่นด้วยธรรมนั้น ๆ ตามความสามารถของผู้แสดงและผู้สดับ

๓. ธรรมซึ่งในสมัยต่อ ๆ มา ทรงจำกันเป็นลำดับตลอดจารึกลงในคัมภีร์ใบลาน และสั่งสอนกันโดยคัมภีร์หรืออัตโนมัติสืบต่อกันมาเป็นทอด ๆ จนถึงสมัยนี้

แม้พระธรรมจะเป็นธรรมชาติทรงคุณภาพไว้อย่างสมบูรณ์โดย

ความจริงอกาลิโกก็จริง แต่ยังต้องอาศัยผู้ทรงธรรมซึ่งมีสมรรถภาพยิ่งหย่อนกว่ากัน และจะพึงนำความหมายของธรรมออกมาสู่สมมติตามสมรรถภาพของตน ๆ ดังนั้นธรรมจึงประกาศคุณภาพคือความจริงต่อส่วนรวมเท่าที่ผู้ทรงธรรมจะสามารถนำออกได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นควรแยกศาสนธรรมไว้เป็น ๓ ทั้ง ๆ ที่ศาสนธรรมออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ผู้เดียว

พระพุทธเจ้าพระองค์ฉลาดในธรรมทั้งหลายและทรงมีความรู้อันกว้างขวางเหมือนท้องฟ้ามหาสมุทร ทั้งฉลาดในการเทศนา ทรงวางยาคือธรรมโอสถให้พอเหมาะแก่จริตนิสัยของเวไนยผู้รับธรรม และในขณะที่พระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ บริษัทบางพวกได้ตรัสรู้ธรรมชั้นสูงสุด บางพวกได้บรรลุมรรคผลเป็นขั้น ๆ ตามอุปนิสัยวาสนาของตน ๆ บางพวกได้ปฏิญาณตนถึงสรณะพร้อมทั้งรับเอาธรรมไปปฏิบัติจนได้บรรลุมรรคผลในลำดับต่อ ๆ มา การปฏิบัติและตรัสรู้ธรรมเป็นขั้น ๆ ทั้งนี้ เป็นไปแต่แรกเริ่มเทศนาจนวันเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานไม่ขาดวรรคขาดตอนทั้งหญิงชาย ทั้งนักบวชและฆราวาส ถ้าจะปริมาณนับแบบสมัยปัจจุบันนี้ คงมีจำนวนหลาย ๆ ล้านคน ทั้งนี้หมายถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ทรงรื้อฟื้นพระองค์เดียวไม่เกี่ยวกับสาวกองค์ใดทั้งสิ้น จึงควรแยกศาสนธรรมที่พระองค์ทรงและสั่งสอนเองไว้ในอันดับหนึ่ง

พระสาวกผู้สดับได้ตรัสรู้ตามพระองค์ย่อมมีสมรรถภาพรองจากพระองค์ลงมาในการสั่งสอนผู้อื่น เพื่อถือเอาประโยชน์จากธรรมและความฉลาดในอุบายเทศนาวิธี ผู้สดับธรรมและถือเอาประโยชน์

จากธรรมก็มีจำนวนน้อยลงกว่าพระองค์ทรงสั่งสอนโดยพระองค์เอง ฉะนั้นผู้ทรงธรรมแม้จะเข้าถึงความจริงของธรรมร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่เมื่อนำออกแสดงเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมแล้ว คุณภาพของธรรมจะพึงลดจำนวนลงโดยทำนองเดียวกัน ฉะนั้นศาสนธรรมที่สาวกทรงไว้และสั่งสอนผู้อื่นโดยธรรมนั้น ๆ จึงควรแยกไว้เป็นอันดับสอง

สมัยต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ผู้ทรงธรรมโดยมากมักจะมีภาชนะที่ไม่สะอาด คือจิตซึ่งเป็นที่สถิตของธรรมแปดเปื้อนแทรกซึมด้วยอาสวะทั้งหลาย แม้ธรรมจะเป็นของบริสุทธิ์ แต่เมื่ออาศัยภาชนะคือเครื่องรับไม่สะอาดแล้ว ก็อาจจะมัวหมองไปบ้าง เช่นเดียวกับอาหารที่พลัดตกจากมือลงพื้นที่ไม่สะอาดก็จะกลายเป็นของปฏิกูล ไม่น่ารับประทานฉะนั้น ฉะนั้นธรรมเมื่ออาศัยผู้ทรงไว้มีจิตไม่บริสุทธิ์แม้จะประกาศผลของธรรมคือมรรคผลนิพพานแก่ส่วนรวม เพื่อถือเอาประโยชน์จากธรรม ธรรมก็จะพึงลดจำนวนคุณภาพลงตามส่วนของผู้ทรงธรรม ผู้แสดงธรรมและผู้รับธรรมซึ่งมีภาชนะในลักษณะเช่นเดียวกัน เข้าในทำนองว่านายช่างไม่ฉลาดรักษาเครื่องมือทำงานและไม่ชำนาญในงาน ผลของงานจึงไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร ฉะนั้นควรแยกศาสนธรรมของผู้ทรงธรรมในลักษณะนี้ไว้ในอันดับสาม

ดังนั้นศาสนธรรมกับการปฏิบัติธรรมในครั้งพุทธกาล กับสมัยทุกวันนี้จึงแตกต่างกันอยู่บ้าง ทั้งนี้เนื่องจากผู้ทรงธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมและผู้รับธรรม มีภาชนะคือใจอันเดียวกันแต่ต่างกันโดยคุณลักษณะของจิตและความสำนึกในแง่ธรรมหนักเบาต่างกัน ผลที่ได้รับจากธรรมจึงไม่ค่อยตรงกัน

ในครั้งพุทธกาล แม้พระพุทธเจ้าก่อนหน้าจะปรากฏพระองค์เองว่าเป็นผู้ควรแก่ธรรมและปรากฏพระองค์ในท่ามกลางพุทธบริษัทว่าเป็นศาสดาจารย์ ก็ปรากฏว่าพระอัธยาศัยของพระองค์หนักแน่นในการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์จริง ๆ ด้วยการบำเพ็ญโดยวิธีต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวิธีที่ทุ่มเทกำลังความเพียรเป็นต้น ลงอย่างมองไม่เห็นใครจะสามารถทำได้อย่างพระองค์ ความพยายามทั้งนี้ก็พอมองเห็นแล้วว่า พระองค์เป็นผู้มุ่งความจริงต่อพระธรรมเพียงไร ซึ่งตรงกับความหมายของธรรมแท้ ที่จะพึงสนองผลตอบแทนในความเป็นพุทธประจักษ์ใจเกิดขึ้นเฉพาะพระองค์

สาวกของพระองค์เล่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินโดยวิธีใด สาวกก็มิได้ท้อถอย คงดำเนินปฏิปทา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติตามเสด็จพระองค์โดยความรื่นเริงในธรรมที่ได้สดับแล้วจากพระองค์ จนกว่าจะสำเร็จความมุ่งหวังในธรรมที่ตนจะพึงบรรลุเสียเมื่อใด เมื่อนั้นสาวกนั้น ๆ จึงจะหันหน้ามาดูโลกอย่างเต็มตาว่าควรจะสั่งสอนบริษัทตามความสามารถของตนและตามอัธยาศัยของผู้รับและผู้ปฏิบัติธรรมก่อนหน้าการตรัสรู้ธรรม สาวกทั้งหลายมิได้รวนเรในความพยายามและในการสั่งสอนใคร มุ่งหน้าต่อธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้โดยเฉพาะ ทั้งมิได้ถือชาติถือตระกูลและยศศักดิ์ซึ่งจะเป็นอุปสรรคแก่ความเพียรและอุปสรรคแก่สังคม คือหมู่สาวกด้วยกันตลอดพระภิกษุหนุ่มและสามเณรน้อยมีความเคารพอธิปไตยแห่งกันและกันตามคุณวุฒิและอายุพรรษา ดำเนินสามีจิปฏิปทาให้งามเป็นสง่าราศีแผ่ซ่านไปทั่วสังคมและประชาชนโดยตลอด

ความเป็นสังฆโสภณาทั้งนี้ เนื่องจากใจที่บริสุทธิ์ทรงไว้ซึ่งธรรมบริสุทธิ์จึงกลายเป็นธรรมทั้งแท่ง ดังนั้นการปฏิบัติของพระพุทธเจ้ากับสาวกจึงไหลลงรวมในธัมมาธิปไตยโดยธรรมชาติปราศจากความเสกสรรยกยอ ทั้ง ๆ ที่ไม่จริงตามคำกล่าวอ้าง

อนึ่ง สถานที่และการบำเพ็ญธรรมเพื่อความตรัสรู้โดยถูกต้องตามมัชฌิมาพระองค์ก็ทรงสอนไว้เสร็จ และสาวกนั้น ๆ ก็ตั้งใจปฏิบัติได้ตามที่พระองค์ทรงชี้ไว้ทุกประการ ทั้งมรรคผลนิพพานอันจะพึงสำเร็จจากข้อปฏิบัติของผู้ทำจริงจะเป็นธรรมที่นิ่งนอนองค์อยู่ไม่ได้เลย ตรงกับบทธรรมว่า อกาลิโกต้องปรากฏในมโนทวารแน่และตรงกับบทธรรมว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ

ฉะนั้นสมัยโน้นจึงปรากฏมีผู้ได้ดื่มรสอมตธรรมเป็นจำนวนมาก เนื่องจากอาการที่กล่าวมานี้เป็นสำคัญ และพึงทราบบทธรรมว่า อกาลิโก แต่ผู้ปฏิบัติหนักไปในทางอ้างกาลเวลา ผลที่จะพึงได้รับจากธรรมก็จะเป็นกาลิโกประกอบด้วยการอันควรเหมือนกัน จะตำหนิพระธรรมผู้เขียนก็ไม่มีความรู้และความสามารถตำหนิว่า ทำไมพระธรรมจึงเป็นอกาลิโกบ้าง เป็นกาลิโกบ้างอย่างนั้น ทั้งนี้เพราะความสนใจและการปฏิบัติของผู้ต้องการเป็นเครื่องวัดในตัวเสร็จแล้ว แม้ธรรมทุกขั้นซึ่งประกอบด้วยเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงปรุงให้เป็นเหมือนอาหารที่มีรสพอแล้ว นำออกแสดงแก่เวไนยผู้มีความมุ่งหวังอยู่เต็มใจก็จะพึงได้รับประโยชน์จากธรรมนั้น ๆ โดยควรแก่อุปนิสัยของเวไนยผู้รับธรรมเท่านั้น หาได้ล่วงเลยหรือซึมซาบแก่ภาชนะที่ถูกคว่ำไว้ไม่ เพราะคำว่า อกาลิโก เป็นเรื่องของธรรมโดยเฉพาะ ส่วนผู้สนใจและ

ปฏิบัติมากน้อยเป็นกาลิโกของผู้ต้องการ เหมือนสมบัติซึ่งมีเต็มแผ่นดินและมีอยู่ทุกกาลก็จริง แต่ผู้ต้องการสมบัติมากน้อยนั้นเป็นเรื่องของบุคคลจะพึงนำมาตามกำลังและความต้องการของตน ๆ กลายเป็นเรื่องของผู้ต้องการไป

ฉะนั้นธรรมของพระพุทธเจ้าจะปรากฏเด่นชัดแก่ผู้สนใจและต้องการ จึงสำคัญไปตามรายบุคคล ทั้งผู้ทรงธรรมนำมาแสดงและผู้รับธรรมจะพึงปฏิบัติตนให้ตรงกับความหมายของธรรม ผลที่ได้รับจะเป็นที่พอใจนับแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ธรรมที่จะพึงให้ผลแก่ผู้ปฏิบัตินั้น ๆ ไม่ปรากฏว่าบกพร่องที่ตรงไหน นอกจากความสนใจและการปฏิบัติของผู้ต้องการเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น จะเป็นไปไม่สม่ำเสมอตามความหมายของธรรม จึงเกิดมีปัญหาขึ้นในสังคมเกี่ยวแก่มรรคผลอันผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับ ในครั้งพุทธกาลกับสมัยปัจจุบันว่าไม่สม่ำเสมอและไม่มีจำนวนมากเหมือนครั้งพุทธกาล ความเป็นทั้งนี้อาจตีความหมายได้หลายนัย คือ

๑. ผู้สามารถปฏิบัติและบำเพ็ญกิจของตนให้รู้ธรรมทางใจตามพระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ซึ่งจะมาเป็นผู้นำของบริษัทมีจำนวนน้อย

๒. ความสนใจมีกำลังมาก แต่เนื่องจากขาดข้อที่ ๑ เป็นปัจจัยเครื่องหนุนให้มีกำลังใจ และชี้ทางที่ถูกต้องให้ผู้ศึกษาธรรมได้ปฏิบัติกิจของตน ตามแนวทางที่ถูกนั้นโดย อุชุปฏิบัติ ไม่คดเลี้ยวจากแนวทางจึงทำให้เขวหลักธรรม ไม่ได้ผลเท่าที่ควรแก่ข้อปฏิบัติ

๓. โรคนี้ไม่สนใจในหยูกยาเสียเอง ปล่อยใจให้ลอยลมไปเลยแล้วแต่จะตกถิ่นไหน ๆ เป็นพอใจทั้งนั้น ขอแต่ได้ทำ ได้พูด และได้คิด

อย่างอิสรเสรี จะดีหรือชั่วไม่คำนึง เรียกว่าหลับทั้งเป็น (ทั้งลืมตา)

๔. ไม่ยอมเชื่อในกรรมดีกรรมชั่วที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่าเป็นของมีประจำตัว ทั้ง ๆ ที่ได้รับสุขรับทุกข์ อันเกิดเป็นผลขึ้นมาจากกรรมดีกรรมชั่วตลอดเวลาอกาลิโก

๕. ความสำคัญว่าตายแล้วสูญหมดโดยประการทั้งปวง ไม่มีเชื้ออันใดที่จะเพาะให้เกิดขึ้นมาเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นต้นได้ ตลอดดีชั่วบุญบาปที่เป็นวิบากคือผล ซึ่งเกิดจากกรรมดีกรรมชั่ว สิ่งเหล่านี้ก็ลอยลมไปเลย ไม่มีใครเป็นเจ้าของรับผิดชอบ เพราะกำเนิดความเกิดอีกไม่มี ทั้ง ๆ ที่จิตกำลังเพาะตัวจากอารมณ์เครื่องยั่วยวนอยู่ทุกขณะและแสดงความติดต่อพอใจในอารมณ์ที่เป็นสื่อสารชักชวนจิตให้เพลินติดอยู่ทุกเวลา แต่จิตยังมีข้อผูกพันซึ่งปล่อยวางไม่ได้ จึงแสดงเพียงอาการฟักตัวกับอารมณ์นั้น ๆ ไว้เท่านั้น เมื่อหมดข้อผูกพันคือตายเมื่อไรจิตจะพึงติดตามอารมณ์อันเป็นสื่อสารก่อให้เกิดทันที

ในข้อนี้ มีจิตบริสุทธิ์แล้ว ไม่ยอมเพาะตัวกับอารมณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น จะเป็นอารมณ์ที่ดีหรือชั่ว ไม่พัวพันและซึมซาบถึงใจได้ ไม่คุ้นกับอารมณ์ใด ๆ แม้แต่น้อยเป็นการตัดสะพานจากอารมณ์ซึ่งเคยเป็นมิตรประดิษฐ์ใจให้หลงเพลิน อันเป็นแนวทางก่อให้เกิดอีกอยู่โดยเฉพาะ เฉพาะในขณะที่สัมผัส

๖. ความเชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง เอาแน่ลงทางใดไม่ได้ พอเป็นเรื่องรำคาญใจของจ่านรกผู้ถือบัญชีจดทะเบียนของสัตว์ผู้ทำดีทำชั่ว ไม่ได้ปล่อยมือและหลับนอน

๗. ความเชื่อในทำนอง ข้อ ๖ เวลาทำบุญสุนทาน ต้องการ

เกียรติยศให้ปรากฏแก่โลก เป็นส่วนมากกว่าต้องการกุศลเครื่องชำระมลทินในใจ ให้หนักไปทางพิธีรีตองต่างๆ ตามความนิยมที่ตนชอบ มิได้คำนึงถึงความหมายของธรรมและศาสดาผู้เป็นเจ้าพิธี ในระเบียบการทีดีอันจะยังทำความดีให้ได้ผลเป็นอยัมภทันตา ทั้งภายในภายนอกเท่าที่ควรจะเป็นไปได้ คำว่าระเบียบ พระธรรมวินัยเป็นระเบียบที่เต็มไปด้วยเหตุผลและความหมาย ฉะนั้นผู้นำศาสนาออกมาสู่ตลาดโลกจึงจัดว่าเป็นผู้นำระเบียบมาพร้อมเสร็จ

๘. การศึกษาและประพฤติธรรมทั้งหลาย เป็นไปเพื่อเข้าฝ่ายตัวเสมอ ไม่ยอมแก้ไขลัทธินิสัยซึ่งเป็นข้าศึกแก่ศาสนธรรม ให้เป็นการเข้าฝ่ายธรรม

การกล่าวอุปสรรคแก่การบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ในครั้งพุทธกาลกับสมัยทุกวันนี้รวมเป็น ๘ ข้อ ว่ามีความแตกต่างกันได้กล่าวไว้พอประมาณ เพราะศาสนธรรมจากครั้งพุทธกาลมาจนถึงสมัยนี้พระองค์วางไว้เป็นแบบเดียว มิได้แยกไว้ตามสมัยนั้นๆ พอผู้ที่ปฏิบัติจะได้รับผลเป็นอย่างอื่นไปเสีย อันเป็นเหตุจะให้เกิดการทุ่มเถียงกันในระหว่างพุทธบริษัทผู้ปฏิบัติศาสนธรรมแห่งเดียวกัน ซึ่งพอที่จะตำหนิพระพุทธเจ้าและพระธรรมว่าลำเอียงในการให้ผล ทั้งนี้ไม่ว่าสมัยใดๆ ถ้าลงปฏิบัติไม่ถูกต้องตามแนวทางแห่งศาสนธรรมแล้วพระธรรมไม่เป็นทาสของผู้ใดพอที่จะถืออาสนะวิ่งตามรับรองผู้ทำผิดเพราะความผิดกับความถูกไม่ใช่ญาติสนิทมิตรสหาย หรือศัตรูคู่เวรของผู้ใด แต่เป็นที่ผู้ทำผิดกับทำถูกจะประดิษฐ์ขึ้นมาได้จากตัวเองทั้งนั้น เพราะพระธรรมไม่เป็นรูปร่างกลางตัว พอที่จะนิรมิตเพศเป็น

อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ ดักใส่ร้ายป้ายความดีแก่ผู้ใด และไม่มีพระพุทธเจ้าหรือพระธรรมบทใด จะมาทำโซ่ตีตรวนใส่ขาคน หากเป็นโทษคือความผิดนิรมิตใส่ตัวเอง

แม้การแสวงหาธรรมและการปฏิบัติธรรม หากว่าเป็นไปตามความหมายของธรรมแล้ว ปัญหาในเรื่องมรรคผลก็คงเป็นความสงบได้อย่างง่ายดาย เหตุที่จะทำให้ปัญหาทั้งนี้ลุกลามขึ้นในใจและกระจายออกไปสู่สังคมก็เพราะความดูแต่ตัวผลโดยถ่ายเดียว มิได้มองดูตัวเหตุ คือข้อปฏิบัติที่ถูกทางอันเป็นบ่อเกิดแห่งตัวผล ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ และตัดปัญหาภายในใจเสียได้ เมื่อเป็นผู้หนักในเหตุผลอันเป็นบ่อเกิดแห่งผลทุกประเภทแล้วปฏิบัติด้วยศรัทธาความเชื่อและวิริยะความพากเพียรเป็นต้น ไม่ท้อถอย ผลคือความสุขกายสบายใจ เป็นสมบัติสำหรับตัว ในทิฏฐธรรมและสัมปรายภาพ สมกับคำว่าอกาลิโกซึ่งเป็นเครื่องรองรับสุภาพบุรุษและสุภาพสตรีอยู่ตลอดกาล

อนึ่งความหิวโหยย่อมเป็นเหตุให้บ่นคร่ำครวญไปต่างๆ ไม่มีสิ้นสุด แต่เมื่อหมดความหิวโหยแล้ว ความรำคาญใจอันเป็นเหตุก็สิ้นสุดลงเอง เรื่องธรรมซึ่งเป็นอาหารที่ดีเลิศของใจ เมื่อสาธุชนได้ดื่มแล้วความหิวโหยซึ่งเกิดจากความสงสัยนานาชนิดก็จะดับลงทันที โดยไม่ต้องแต่งทนายขึ้นฟ้องร้องคดีระหว่างใจกับความสงสัยในศาลใดๆ จะเป็นการเลิกแล้วจากการวินิจฉัยและตัดสินด้วยตนเอง ตรงกับคำว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ แท้แล

ศาสนธรรมย่อ แต่ยังคงเส้นคงวาตามเดิม

ในโอวาทปาฏิโมกข์ ท่านย่นคำลงไว้พอประมาณ แต่ทรงคุณภาพตามเดิม บาลีจะไม่ยกมา ผู้ปรารถนาพึงดูในเอกเทศสวดมนต์เถิด

ความอดกลั้นขันติเป็นธรรมเครื่องแผดเผากิเลสได้เป็นอย่างดี ๑

พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระนิพพาน ว่าเยี่ยมกว่าสิ่งใด ๆ ๑

นักบวชเป็นผู้เว้นจากการฆ่าและการเบียดเบียน ถ้าประกอบกิจเช่นนั้น ไม่เรียกว่าผู้สงบ ๑

การไม่ทำบาปทั้งหลายทุกประเภท ๑

การยังกุศลให้ถึงพร้อม ๑

การยังจิตของตนให้ผ่องใส ๑

นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่โดยย่อ การไม่ดูถูกเหยียดหยามคนอื่น ๑

การไม่ฆ่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ๑

การสำรวมตนในแนวทางให้เกิดความหลุดพ้น ๑ (การสำรวมในพระปาฏิโมกข์)

ความรู้จักประมาณพอเป็นมัชฌิมาในการบริโภคใช้สอย ๑

ความเป็นผู้มีที่นั่ง ที่นอน อันสงัด ๑

การชำระจิตของตน ให้ยิ่งหรืออยู่เหนือสิ่งแวดล้อม ๑

นี่ก็เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์แต่โดยย่อ

ธรรมเครื่องประดับความงามสำหรับ กาย วาจา ใจ ของมนุษย์

และสัตว์ ซึ่งไม่จำกัดเพศและวัย ว่าหญิง ชาย และเด็กหนุ่ม หรือแก่ปานกลาง เมื่อสวมเครื่องประดับ คือธรรมเข้าแล้ว งามทั้งนั้น ความงามในเครื่องประดับ คือธรรมนี้ ไม่เป็นไปเพื่อสั่งสมกิเลสให้ลุ่มหลงเหมือนความงามในเครื่องประดับฝ่ายตรงกันข้าม และยังกลับถอดถอนกิเลสได้ด้วยเครื่องประดับทั้งนี้ด้วย นักปราชญ์ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง จึงชอบประดับตัวด้วยธรรม เพราะประดับเข้าแล้วงามไม่จืดจาง ตลอดอายุขัยงามในชาตินี้แลชาติหน้า คือเบื้องต้นแห่งวัยก็งาม ท่ามกลางแห่งวัยก็งาม และที่สุดแห่งวัยก็งาม

อนึ่ง เบื้องต้นแห่งการบำเพ็ญจิตเพื่อการหลุดพ้นก็งาม ท่ามกลางแห่งจิตที่ได้ดำเนินในทางมรรคก็งาม และที่สุดแห่งจิตที่ได้ดำเนินทางมรรคจนได้บรรลุที่มุ่งหวังแล้วก็งาม จิตได้มีความเป็นอยู่อย่างอิสร-เสรี โดยปราศจากกิเลสเครื่องก่อกวน มีความบริสุทธิ์อยู่โดยเฉพาะหน้าแล้วก็งาม แม้ที่สุดขันธ์ทั้งหลายจะพึงแตกทำลายลงสู่ธาตุเดิม คือดิน น้ำ ลม ไฟ ไปแล้ว ใจที่ยังเหลืออยู่เป็นธรรมทั้งแท่งก็งาม และงามไปตลอดอนันตกาล นอกจากนั้นยังไว้ลวดลาย คือความงามแก่สาธุชนผู้สนใจในความงามทั้งนี้อีก จนกลายเป็นความงามไม่มีที่สิ้นสุด มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น พระองค์งามลึกซึ้งในทางธรรม แม้ปรินิพพานไปแล้ว ความงามของท่านยังคงอยู่คู่ฟ้าดินสลาย ไม่กลับกลายเสื่อมสูญไปเลย และยังเป็นที่ดูดดื่มใจของพุทธบริษัทตลอดมา ความงามในธรรมลังการนี้ แผ่ไปทุกทิศทุกทาง เบื้องบน เบื้องล่าง และสถานกลาง เป็นที่เคารพรักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดสัตว์เขายังรู้จักเคารพรักในท่านผู้มีธรรมเป็นเครื่องประดับ

ธรรมลังการมีมาก จะเป็นการฟั่นเฟือนิสัยของพุทธบริษัทผู้มีกำลังน้อย จะพึงประดับธรรมลังการให้พอดีแก่วิสัยของตน ๆ พระองค์จึงทรงย่นย่อลงตามส่วน เพื่อพอดีแก่กำลังของผู้ทรงธรรมลังการ แต่ยังคงเส้นคงวาอยู่ตามเดิม ไม่บกพร่องในส่วนคุณภาพที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับตามนัยความแปลออกจากภาษาย่อมีอยู่ว่า ความอดกลั้นขันติต่อสิ่งที่มากระทบ ซึ่งเป็นเหตุยั่วโทสะให้แผ่พังพานหรือรัศมีออก เพื่อต่อสู้เอาชัยชนะโดยวาทะหรือทุบตีต่าง ๆ การอดกลั้นเหตุทั้งนี้ด้วยขันติ จึงจัดว่าเป็นธรรมเครื่องแผดเผากิเลสได้เป็นอย่างดี

บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระนิพพาน ว่าเป็นธรรมยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ในไตรโลกธาตุ ทั้งนี้เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่ยังไม่คงเส้นคงวา มีความแปรปรวนประจำตน สับเปลี่ยนหมุนเวียนกันอยู่ ไม่มีวันสิ้นสุด เหมือนรับประทานข้าวสุกและปลาเนื้อทั้งแกลบรำ และทั้งก้าง ทั้งกระดูก เป็นต้น ฉะนั้นแม้ความสุขก็เจือด้วยทุกข์ ไม่สุขล้วน เกิดแล้วกลับตาย ได้แล้วกลับสูญหาย ดีแล้วกลับชั่ว จะถือเอาจริงเอาจังกับสิ่งใด ๆ แท้ก็ไม่ได้ พลอยจะหลุดมือตกหายไปทุกเวลา ความเป็นทั้งนี้จึงเป็นเหตุให้นอนใจไม่ได้ เหมือนอยู่ใกล้อสรพิษ คอยจะขบกัดจิกต่อยอยู่เสมอ

พระนิพพานถ้าจะพูดถึงความดับทุกข์ ก็ดับสนิท ไม่มีทุกข์เจือปน พูดถึงสุขก็สุขล้วน ๆ ไม่มีข้าวสารแกลบรำ คือทุกข์เจือปน ไม่มีสมมติใด ๆ เข้าถึง แม้ท่านได้อนุปาทิเสสนิพพานแล้ว ถึงจะมีอายตนะภายใน คือ ตา หู เป็นต้น เป็นบันไดสำหรับรับแขก คืออารมณ์ภายนอก ซึ่งเกิดจากอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง เป็นต้นอยู่

บรรดาแขก คืออารมณ์นั้น ๆ ก็ไม่สามารถจะยังจิตนิพพานของท่านให้หวั่นไหวตามได้ แขกคงเป็นแขก เจ้าถิ่นคงเป็นเจ้าถิ่นอยู่ตามเดิม ไม่ระคนกัน ซึ่งพอที่จะให้หลงตาม เมื่อหยุดจากการรับแขกแล้ว ก็มิได้หลงอารมณ์ของแขกที่ขาดไป มีความเป็นอยู่อย่างอิสรเสรีโดยธรรมชาติ ปราศจากเครื่องยั่วยวนใด ๆ ทั้งสิ้น ความเป็นอยู่ทั้งนี้มิได้มีการขู่เข็ญบังคับแต่อย่างใด หากเป็นธรรมเป็นเอง ปราศจากเครื่องปรุงแต่งและเสกสรร ฉะนั้นนิพพานธรรมจึงเป็นธรรมที่ยอดเยี่ยมกว่าสิ่งใด ๆ ตามนัยที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญไว้

นักบวชเว้นจากการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์แล้ว จะทำกิจเช่นนั้นอีก ไม่เรียกว่าผู้สงบ นอกจากการไม่ฆ่าและไม่เบียดเบียนแล้ว ยังต้องมีเมตตาพรหมวิหาร ในมนุษย์และสัตว์ทั่วไป เป็นเครื่องประดับสมณะให้งามในศาสนาประจำเพศของตน

การไม่ทำบาปทั้งปวงทุกประเภท คำว่าบาป คือความเศร้าหมองเป็นผลเดือดร้อนแก่ผู้ทำ และเป็นเครื่องถ่วงตนลงในความเลวทรามเสมอ ท่านจึงมิให้ทำกรรมประเภทนี้ด้วยกาย วาจา ใจ

การยังกุศลให้ถึงพร้อม คำว่า กุศล คือความฉลาด ฉลาดในการทำ เลือกเฟ้นทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม และฉลาดในศิลปวิทยาต่าง ๆ ทั้งทางคดีโลกและคดีธรรม ฉลาดพูดในสิ่งที่ควรพูด ซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ อันเป็นเสน่ห์ความดึงดูดใจของผู้ฟังให้รื่นเริงไปในทางที่ดีและเคารพรัก เป็นศรีศักดิ์ในการพูด ทั้งเป็นรสชาติอันดีแก่ผู้ฟัง ยังกันและกันให้รื่นเริง และฉลาดในการคิด ประดิษฐ์อารมณ์เครื่องฟอกจิต และฉลาดเลือกสรรมิตรภายในใจ

อารมณ์อันใดเป็นข้าศึกแก่กุศล รีบแก้ไข ไม่รีรอนี้แล ท่านเรียกว่าฉลาด คนที่มีความฉลาดฝังใจ แม้จะสร้างโลกก็ไม่กระเทือนถ้ำ แม้จะสร้างธรรมก็ไม่กระเทือนใคร ค่อยเป็นค่อยไป ด้วยอุบายความฉลาดและคนเราก็จะเป็นนักปราชญ์ได้ ต้องอาศัยอุบายอันฉลาด คือปัญญา

การชำระจิตของตนให้ผ่องใสนี้ ได้อธิบายผ่านมาแล้ว ขอยุติไว้คาถาย่อนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ การสำรวมในแนวทางที่จะให้เกิดความหลุดพ้น สิ่งที่จะพึงสำรวมคือขวากหนามศาสนโวหารเรียกว่ากิเลส กิเลสทั้งนี้เป็นภัยสำหรับผู้กำลังดำเนินมรรคคือข้อปฏิบัติ ประหนึ่งขวากหนามหรือสัตว์ร้ายซึ่งซุ่มซ่อนอยู่ในระหว่างทาง ผู้ปฏิบัติเพื่อโมกขธรรม จึงควรระวังสิ่งเหล่านี้ให้มาก ศีล ๕ ก็ดี ๘ ก็ดี ๑๐ ก็ดี ๒๒๗ ก็ดี หรืออนุบัญญัติที่ทรงเพิ่มเติมทีหลังประหนึ่งว่ารั้วกั้นทางความชั่ว ซึ่งจะรั่วไหลออกทางทวาร พระองค์ทรงวางแนวทางที่ถูก คือธรรมไว้เป็นเครื่องดำเนิน ทรงกั้นรั้วหนามไว้ ๒ ฟากทางคือพระวินัย การที่พระองค์ทรงวางแนวทางไว้ทั้งนี้ เพื่อความสวัสดีต่อเวไนยโดยถ่ายเดียว มิได้หวังเครื่องตอบแทนแม้แต่น้อย

ความรู้จักประมาณในมัชฌิมาที่จะบริโภคใช้สอยแต่พอดีพองามในปัจจัยทั้งหลาย คำว่าประมาณหรือมัชฌิมามีความหมายกว้างขวาง คือกินอยู่หลับนอนก็ให้เป็นมัชฌิมา การไปมาก้าวหน้าถอยกลับก็ให้เป็นมัชฌิมาพองาม ปฏิปทาข้อปฏิบัติทุกอย่างก็ให้เป็นมัชฌิมา ความรู้ความเห็นก็ให้เป็นมัชฌิมา การทำ การพูด การคิดทุกกิริยาที่เคลื่อนไหวก็ให้เป็นมัชฌิมา คือความพอดีพองาม แม้ที่สุดความ

บริสุทธิ์ของจิตก็ต้องมัชฌิมา คือรู้กลาง ๆ ซึ่งสัมปยุตด้วยญาณ แต่ไม่ใช่กลางทาง คือ มรรค สรุปความเรียกว่า กลางสมมติกับวิมุตติ สมมติก็รู้เท่า วิมุตติก็รู้ทัน ปล่อยทั้ง ๒ เงื่อนไว้ตามเป็นจริง เพราะศาสนธรรมเป็นมัชฌิมา ไม่เข้าใครออกใคร

ผู้ปฏิบัติและรู้ธรรมแล้วตามเป็นจริง ยังจะเหยียบย่ำอนัตตาลงและยกอัตตาขึ้น ซึ่งเป็นการเข้าข้างโน้นออกข้างนี้อยู่จะจัดว่ารู้รอบคอบในธรรมอย่างไรได้ เพราะส่วนที่ตนสำคัญว่าเป็นอัตตายังถือไว้อยู่ก็เรียกว่ารู้โลกแล้วกลับหลงธรรมและถือธรรมเท่านั้น คนทั้งโลกข้ามแม่น้ำด้วยเรือ ขึ้นถึงฝั่งซึ่งเป็นที่ปลอดภัย แล้วปล่อยเรือไว้ในลำแม่น้ำเพราะเรือเป็นสิ่งอาศัยชั่วคราวในเวลาเดินทาง มิได้แบกหามไปด้วย อนัตตาเปรียบเหมือนลูกคลื่นหรือสัตว์ร้ายในน้ำ อัตตาเปรียบเหมือนเรือซึ่งขับขี่ข้ามแม่น้ำในเวลาเดินทาง เมื่อถึงฝั่งซึ่งเป็นที่ปลอดภัยแล้ว อัตตาซึ่งเปรียบเหมือนเรือเป็นธรรมอาศัยชั่วคราว จะพึงเป็นธรรมที่ควรปล่อยวางโดยแท้ ไม่ควรยึดถือเอาไว้โดยประการทั้งปวง

จิตทรงความเป็นยถาภูตญาณทัสสนะตลอดกาล คือรู้เห็นตามเป็นจริง ทั้งธรรมฝ่ายอนัตตา ทั้งธรรมฝ่ายอัตตา ทั้งพุทธธรรม ธรรมคือผู้รู้ ไม่มีช่องโหว่ไว้ ซึ่งพอที่จะให้เกิดความลุ่มหลงและยึดถือแม้แต่น้อย เรียกว่ามัชฌิมาโดยธรรมชาติ คือเป็นกลางระหว่างธรรมทั้งหลายกับจิต ระหว่างจิตกับธรรมทั้งหลาย และระหว่างจิตกับจิต อีกวาระหนึ่งเป็นบทสุดท้าย ขณะรากเหง้าเค้ามูลของวัฏจักร เริ่มถอนตัวออกจากใจ เปลี่ยนบทบาทพลิกสันมาเป็นคมจากมีดเล่มเดียวซึ่งมีทั้งสันทั้งคม กลายเป็นจิตที่ควรแก่ตนเอง และธรรมทั้งหลายมิได้ถือ

ในสภาวธรรมทั้งหลายว่าเป็นศัตรูคู่มิตร เมื่อจิตหมดความเป็นพิษในตัวเอง ไม่ตื่นเงาซึ่งเกิดกับตัวเองมาแต่กาลไหน ๆ พร้อมกับความรู้เท่าตัวเองว่าเป็นความจริงเสมอธรรมใด ๆ แล้ว สภาวธรรมใด ๆ ทุกส่วนทั้งใกล้ ทั้งไกล ทั้งภายใน ภายนอก เลยกลายเป็นสภาพปกติหรือเอนอ่อนไปตาม ๆ กันหมด ไม่ปรากฏธรรม ทั้งนี้แสดงตัวเป็นศัตรูคู่มิตร หรือแสดงตัวเป็นเจ้าบุญเจ้าบาปของผู้ใด คงเป็นปกติธรรมดาแต่เริ่มตั้งแผ่นดินมาและจะเป็นสภาวะปกติอย่างนี้ไปตลอดอนันตกาล

เหตุที่จะเสกธรรมทั้งนี้ขึ้นให้เป็นต่าง ๆ ก็เพราะความสำคัญผิดของจิตแต่ผู้เดียว เมื่อจิตเกิดความรู้แจ้งชัดขึ้นในตัวเองแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ก็มิได้เปลี่ยนฉากเป็นแนวรบ กลับเข้ามาตำหนิชม หรือโจมตีแต่อย่างใด ต่างก็คงความปกติไว้ตามสภาพ จากนั้นมาจิตจะพึงเห็นโทษในตัวเอง ซึ่งได้เคยตำหนิติชมในสภาวธรรมทั้งหลาย ให้เป็นต่าง ๆ ตามที่อารมณ์ของจิตต้องการ เช่นเดียวกับคนไข้ จะพึงเห็นโทษของตนในเวลาหายจากไข้แล้ว ซึ่งได้เคยกระทำความผิดพลาดล่วงเกินต่อหมอในเวลาตนที่กำลังป่วยอยู่ ทั้ง ๆ ที่หมอมิได้ถือสีถือสาอะไรกับคนไข้ฉะนั้น

ความเป็นผู้มีที่นั่งที่นอนอันเงียบสงัด ปราศจากความระคนกับหมู่ชนทั้งนักบวชและฆราวาส ความสงัดเป็นปัจจัยแก่การบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอย่างยิ่ง จะพึงเห็นพระพุทธเจ้ากับพระสาวกทั้งหลายได้ดำเนินมาเป็นตัวอย่าง เวลาพระองค์กับพระสาวกกำลังบำเพ็ญสมณธรรม ปรากฏว่าชอบเที่ยวบำเพ็ญสมณธรรมในที่เช่นนั้นเป็นปกตินิสัยการประสูติ การตรัสรู้ และการปรินิพพานของพระองค์ในป่าทั้ง

นั้น แม้ที่สุดจากองค์ท่านมาก็สั่งสอนสาวกให้ยินดีในป่า เมื่อมีความหวาดเสียวเพราะความอยู่เปลี่ยวเกิดขึ้น ก็ทรงแนะให้ยกธง ๓ สี คือ อิติปิโส ฯลฯ สฺวากฺขาโต ฯลฯ สุปฏิปนฺโน ฯลฯ ขึ้นเป็นเครื่องปลอบใจให้มีความอาจหาญและร่าเริงต่อความเพียร

จะเห็นได้ในธชัคคสูตร เพราะในที่เช่นนั้นเป็นทัศนียภาพเครื่องปรุงประสาทอยู่ทุกเวลา สามารถจะยังปัญญาให้เกิดขึ้นได้ในขณะที่สัมผัส เพราะปราศจากเครื่องก่อกวนและส่งเสริมกิเลสที่มีอยู่ภายในใจให้ฟุ้งตัวขึ้น สิ่งที่จะให้ปลงปัญญาก็คือความอยู่ผู้เดียว เปลี่ยวกายเปลี่ยวจิต ทั้งไม่มองเห็นใครเป็นที่พึ่งในเมื่ออันตรายนานาชนิดเกิดขึ้น เพราะที่เช่นนั้นโดยมากจะมีแต่เสียงนกเสียงสัตว์ต่าง ๆ ทั้งสัตว์ร้าย มีเสือเป็นต้น และสัตว์ธรรมดาซึ่งมีอยู่ตามป่า สัตว์เหล่านี้ชอบร้องเวลากลางคืน ในยามสงัด ๆ หากเป็นผู้หวังนิพพานสมบัติจริง ๆ แล้ว สิ่งเหล่านี้จะช่วยปลุกหรือเตือนสติปัญญาและความเพียรตลอดเวลาเพราะความหวาดกลัวบังคับ จิตปราศจากที่พึ่งภายนอก จะต้องย้อนกลับเข้ามาภายใน น้อมพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง สละชีวิตเลือดเนื้อทั้งหมดถวายไว้กับพระรัตนตรัย ประคองใจด้วยความเพียร มีสติสัมปชัญญะตลอดเวลาทั้งกลางวันกลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน

เมื่อใจได้ถูกเครื่องปลุกประสาทอยู่ทำนองนี้ ก็ยิ่งทวีความเพียรไม่หยุดยั้ง ปัญญาก็นับวันจะไหวตัวเกิดขึ้น ความอาจหาญที่จะทำให้จิตให้พ้นทุกข์ก็ยิ่งมีกำลัง สิ่งแวดล้อมซึ่งเคยถือว่าเป็นศัตรูคู่ประหารชีวิตที่มีอยู่รอบๆ บริเวณ ก็เลยกลายเป็นมิตรมิได้หวั่นไหว เพราะอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องฟอกจิตและลับปัญญาให้คมกล้า จิตเลยแปรรูป

ความเห็นเสียใหม่ว่า ที่เช่นนั้นกลับเต็มไปด้วยธรรมกถึก คือนักเทศน์เอกสอนให้ตั้งสติ เจริญปัญญาอยู่ตลอดเวลา ยิ่งมีศรัทธาเชื่อที่เช่นนั้นว่าเป็นที่เพาะสันติธรรมได้จริง อย่างพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ทุกประการ

การอยู่และประกอบความเพียรในที่เช่นนั้น ก็เลยกลายเป็นความสะดวกกายและสบายใจไปตาม ๆ กันหมด จนสามารถถอดถอนกิเลสได้โดยสิ้นเชิง ณ สถานที่เช่นนั้น ความเป็นทั้งนี้ผู้เขียนเคยอยู่และเคยปรากฏสิ่งแวดล้อมทำนองนี้มาแล้วมากราย แต่มิได้หมายความว่า ได้รู้ธรรมในที่เช่นนั้น เป็นแต่เล่าเรื่องหยาบ ๆ ซึ่งเคยปรากฏให้ท่านผู้อ่านฟังเพื่อแก้ง่วงเล็กน้อย

การอยู่ในที่เปลี่ยว ๆ สงัดเช่นนั้น จะพึงประคองความเพียรง่าย และดีกว่าที่ทั้งหลาย ซึ่งตรงกันข้ามกับที่เช่นนั้น เพราะการอยู่ในป่าซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ร้ายทุกประเภทย่อมเป็นเหตุให้ตื่นตัวเสมอ จะประมาทนอนในใจข้อวัตรซึ่งเป็นกิจประจำวันไม่ได้ จะปรากฏความแปลกหูแปลกตาขึ้นในเวลาใดก็ได้ แล้วแต่กรณีที่ทำผิดจะพึงบันดาล หรือเป็นปัจจัยยังเหตุนั้น ๆ ให้เกิด เหตุทั้งนี้ผู้เขียนไม่กล้ารับรองว่า จะเป็นเหตุที่เกิดขึ้นจากอะไร ในตำนานกล่าวสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อ แต่เป็นสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยของใจ จะพึงรู้เห็นว่าเป็นของมีอยู่ในไตรโลกธาตุอย่างสมบูรณ์ จึงขอเมธีชนพิจารณาด้วยวิจารณญาณเอาเอง

การอยู่ในที่เปลี่ยวเช่นนั้น ไม่มีรูป ไม่มีเสียง และสิ่งอื่น ๆ จะมารบกวน และยั่วยวนจิตให้กิเลสภายในฟุ้ง แม้ว่ารูปจะมีทั่วไปก็จริง แต่

ที่เช่นนั้นจะมีแต่รูปต้นไม้ภูเขา รูปนกหรือรูปปลา ซึ่งอยู่ตามลำธารโดยมาก ไม่มีรูปหญิงรูปชาย ตลอดสัตว์พาหนะ และพัสดุสิ่งของใด ๆ จะมายั่วยวนให้หลงตาม แม้ว่าเสียงเป็นต้น ก็จะมีเสียงนกและเสียงสัตว์ต่าง ๆ ร้องตามภาษาของเขา ซึ่งไม่พอจะให้เกิดความยินดียินร้ายได้

นอกจากสิ่งแวดล้อมกลายเป็นมิตรแล้ว การหลับนอนก็ตรงเวลาไม่คลาดเคลื่อน นอนน้อยกินน้อย และคิดไปในทางสั่งสมกิเลสก็น้อยกว่าอยู่ในที่ธรรมดาสามัญ ผู้มุ่งต่อสันติธรรมจริง ๆ จะเห็นที่เช่นนั้นเป็นสมรภูมิในการรบกิเลสได้เป็นอย่างดีเลิศ

การที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้อยู่ป่า ก็มีพระพุทธประสงค์เพื่อการประกอบความเพียรโดยสะดวก จิตเมื่อถูกธรรมกถึกนานาชนิด ช่วยพุทธองค์สั่งสอน ก็จะเป็นการช่วยพุทธภาระไปในตัว ทั้งจะยังประโยชน์คือสันติธรรมให้เกิดมีในใจของโยคาวจรนั้นๆ ด้วย แต่การอยู่ป่าจะถือว่าดีเสียทีเดียวก็ผิด เพราะสัตว์นานาชนิดซึ่งบางจำพวกอาศัยป่าเป็นนิจก็ไม่เห็นวิเศษ ทั้งนี้เพราะอยู่ตามประสาสัตว์ ไม่รู้จักดีชั่วและความหมายอะไร ความทำดีอยู่ไหนก็ดี แต่หนักเบานั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เช่นเดียวกับพื้นที่ แม้เป็นแผ่นดินอย่างเดียวกัน ย่อมมีคุณค่าต่าง ๆ กันฉะนั้น ข้อสำคัญคือการทำ แต่อาศัยปัจจัยภายนอกเป็นเครื่องหนุนให้งานและผลงานนั้น ๆ ก้าวหน้าตามใจหวัง เพราะภายนอกกับภายในต้องอาศัยกัน

สถานที่จึงเป็นสิ่งที่เทอดความเพียร ซึ่งจัดเข้าในสัปปายะข้อหนึ่งของนักปฏิบัติจะพึงเลือกหาความสะดวกเพื่อสมณธรรม แต่ว่าผู้ปฏิบัติแบบนกค้างคาว คือมีทั้งหู มีทั้งปีก จะว่าเป็นนกก็ไม่เชิง

จะว่าเป็นหนูก็ไม่ใช่ จะไปอยู่ในป่าเปลี่ยว ซึ่งประกอบไปด้วยสัตว์ร้ายเช่นนั้น ลำบากอยู่บ้าง เพราะการหึงหวงในชีวิต เป็นเหตุให้ใจแน่วแน่ลงในธรรมได้ยาก ยิ่งสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ตามป่า เที่ยวหากินในเวลากลางคืน เขาเที่ยวมารอบ ๆ บริเวณใกล้ ๆ แล้วก็สำคัญแต่ว่ามีอะไรจะมาทำอะไร ตอนนี้อาจจะกลายเป็นขรัวตาหาญขึ้นก็ได้

ตามนิทานสมัยปัจจุบันมีอยู่ว่า ขรัวตาองค์หนึ่งชื่อขรัวตาหาญท่านองค์นี้พึงบวชใหม่ เรียนปฏิสังขาโยก็ยังไม่จบ อยากไปเที่ยวทำกรรมฐานเป็นกำลัง ไปลาอาจารย์ ๆ ห้ามไม่ฟัง เพราะเห็นว่าบวชใหม่แม้จะแก่อายุก็จริง แต่คุณธรรมพึ่งจะเริ่มเรียนปฏิสังขาโย ก็ไม่ฟังคำอาจารย์ พระเณรห้ามก็ไม่ฟัง เมื่ออาจารย์ไม่ยอมให้ไป จะสึกวันพรุ่งนี้แน่ไม่ยอมอยู่ เพราะอยู่ไม่ได้ประโยชน์ เที่ยวโปรดสัตว์โปรดเสือตามป่า เที่ยวบิณฑบาตกับเทวดาตามภูเขาดีกว่าอยู่อย่างนี้ พูดยืนคำแบบกระต่ายขาเดียว ใครจะห้ามก็ไม่ฟัง อาจารย์หมดท่าเลยปล่อยตามเรื่อง เมื่ออาจารย์อนุญาตแล้ว ก็เตรียมตัวและเตรียมบริขารกลดมุ้งออกเดินทางไปถึงบ้านหนึ่งใกล้ภูเขา บ้านนั้นเป็นบ้านป่ารกชัฏเต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด

พอไปถึงก็บอกกับโยมหัวหน้าบ้านให้บอกกันพาท่านไปหาที่นั่งทำกรรมฐาน เขาพาไปดูที่ไหนก็ไม่ชอบ จึงพาท่านผ่านไปในที่แห่งหนึ่งที่นั้นทั้งป่ารกทั้งใกล้ภูเขา ขรัวตาหาญเลยชอบที่นั้นเข้า ยืนยันว่าจะอยู่ในที่เช่นนั้น ทำนองเดียวกับพูดต่ออาจารย์ ใครห้ามก็ไม่ยอมฟังเสียง เขาบอกว่าที่นี่อยู่ไม่ได้แน่ท่านตาเพราะเมื่อวานนี้เสือโคร่งใหญ่ตัวหนึ่ง ความยาวของลำตัวมันยาวประมาณ ๘ ศอก นายพรานเขา

เห็นมันบ่อยครั้ง กัดควายตัวหนึ่งแล้วกินอยู่ในป่านี้ ใคร ๆ ในบ้านกลัวมัน ไม่กล้าเอาเนื้อไปรับประทานเลยเพราะมันหวงซากควายเต็มที่ และเสือโคร่งใหญ่ตัวนี้ดุมากด้วย ขอนิมนต์ท่านตาไปอยู่ที่อื่นดีกว่า พวกผมเกรงว่าจะไม่ตลอดคืน เพราะเสือหวงซากนี้ร้ายกาจมากนะท่านตา ปล่อยให้เขากินซากควายหมดเสียก่อน เขาหนีไปที่อื่นแล้วค่อยกลับมาอยู่ พวกผมจะจัดให้ไม่ขัดข้องอะไร เวลานี้เกรงว่าเขาจะมารบกวนท่านตา ไม่มีเวลาหลับนอนและเสือตัวนี้ไม่ค่อยจะกลัวและหนีคนด้วย ร้ายจริง ๆ ท่านตา

เขาพร้อมกันวิงวอนด้วยความสงสาร ท่านตาไม่ฟังเสียงเลย พูดยืนตัวอยู่คำเดียวเท่านั้นไม่ยอมหนีไปที่อื่น เขาเลยย้อนถามท่านว่า หากเสือตัวนั้นมาและจะทำอันตรายแก่ท่านตาจริง ๆ จะทำอย่างไรละ ? ท่านตาก็ตอบเขาอย่างทันควันว่า เสือมันจะเหนือธรรมไปได้หรือ ? อีกอย่างหนึ่งชื่อของอาตมาก็อยู่ในตัวแล้วว่า “หลวงตาหาญ” อะไรจะมาพาลก็ลองฤทธิ์กันดูวันนี้ จะไปกลัวอะไรกับเสือเล่า กิเลสมันร้ายกว่าเสือ อาตมายังจะฆ่ามันอยู่เวลานี้ แต่ยังไม่ได้ที่เหมาะกิเลสจึงรอมาป่านนี้ยังไม่ตาย บัดนี้ได้ที่ดีแล้ว อาตมาจักฆ่ามันให้ตายในคืนวันนี้เอง รีบจัดที่ให้อาตมาเดี๋ยวนี้ กิเลสมันกวนเหลือเกิน ด้วยความจำเป็นเขาเลยพร้อมกันจัดที่ให้ในพื้นราบใกล้กับซากศพควายซึ่งเสือกำลังกินและหวงอยู่ประมาณ ๑ เส้นพอดี พอทำเสร็จแล้วเขาก็พากันกลับบ้านปล่อยขรัวตาหาญอยู่องค์เดียว

พอราว ๒๐.๐๐ น. เท่านั้น คู่มิตรสีแดงลายพาดกลอนของขรัวตาหาญก็มาถึงซากควายพอดี พอมาถึงซากควาย ก็มองเห็นมุ้ง

และกลดพระทำกรรมฐานตั้งตระหง่านขวางฟ้าอยู่ สหายผู้สำคัญของท่านก็ตรงเข้ามาอย่างไม่รีรอ พอถึงหอปราสาทพระธรรมเจ้าก็มีรอนิดหน่อย เพื่อฟังเหตุการณ์พระกรรมฐานจะสั่ง พระธรรมกรรมฐานพอเห็นท่าไม่ดี ก็เลยเอ่ยคำขึ้นปราศรัยกับคู่บารมีของท่านว่า เรามาที่นี่ก็เพื่อจะโปรดเธอนั่นเอง เพราะเธอเป็นสัตว์อยู่ในป่ามาก็เป็นเวลานานแล้ว ฉันอยากจะให้เธอขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้ากับเขาบ้าง

พอเสือโคร่งใหญ่ลายพาดกลอนลำตัวยาว ๘ ศอกได้ยินเสียงภายในมุ้ง ก็เกิดความสำคัญขึ้นทันทีว่าใครจะมาแย่งอำนาจเราในป่าเวลาค่ำคืนเช่นนี้ ก็เริ่มคำรามเสียงขึ้นเป็นการทดลองพระธรรมท่านจะโปรดจริงหรือท่านคลายเมตตาธรรมแล้วว่า "ฮือ" ครั้งที่ ๑ พระธรรมก็เงียบนั่งตัวสั่นอยู่ในมุ้ง เสียงปรากฏเหมือนฟ้าคำรามในฤดูเดือน ๖ - ๗ พอเริ่ม "ฮือ ๆๆ" ครั้งที่ ๒ - ๓ แล้วก็กระโดดข้ามมุ้งกลดพระธรรมกรรมฐาน ทั้งหางก็ฟาดพื้นดิน เสียงครางก็คำรามหนักเข้า แล้วกระโดดข้ามมุ้งกลดไปมา ขรัวตาหาญค้นคิดหามนต์คาถาบทใดก็ไม่เห็น แม้แต่ปฏิสังขาโยก็เพิ่งเริ่มเรียน เสือก็ยิ่งแสดงฤทธิ์หนักเข้าทุกที พอดีเล็บเสือเกาะมุ้งขรัวตาหาญเลิกขึ้น ขรัวตาสำคัญว่าเสือตะครุบก็ออกอุทานว่าตายแล้ว มือคว้าบาตรกับกระป๋องยาสูบอยู่ภายในบาตรได้ก็กระโดดวิ่งออกมา ไอ้เสือโคร่งตกประหม่าด้วยสำคัญว่าอะไร จึงกระโดดเข้าป่าไป

ฝ่ายขรัวตาวิ่งเข้าบ้านออกอุทานไปตามทางว่า แส ๆๆ ไปตลอดทาง ทั้งเสียงกระป๋องยาสูบกระทบกับบาตรดังก๊อก ๆ ทางปากขรัวตาดังแส ๆๆ ก๊อก ๆๆ เป็นเสียงกล่อมกันไปตลอดทาง เสียงบาตรก็

ดังก๊อก ๆ ๆ เสียงปากก็ดังแส ๆ ๆ ไม่มีหยุดยั้งได้ วิ่งเข้าบ้านจนเลยบ้านไปอีกไม่รู้ตัวเพราะความกลัวบังคับ ญาติโยมในบ้านได้ยินเสียงดังทั้งก๊อก ๆ ทั้งแส ๆ ผ่านบ้านไปไม่รู้อะไรเป็นอะไรกว่าจะวิ่งตามไป ขรัวตาวิ่งเลยบ้านไปเสียแล้ว ชาวบ้านเข้าใจกันว่าขรัวตาธรรมแตกเพราะความเพียรกล้าเกินไป กว่าจะวิ่งตามได้ตัวมา ท่านเสกคาถาแส ๆ ไปได้ตั้งหลายเส้นไม่หยุดปาก ถามเรื่องอะไรเลยไม่ได้ความ มีแต่แส ๆ กับมีแต่จะวิ่งต่อไปอีกโดยถ่ายเดียว จนพากลับมาถึงบ้านแล้ว ก็ยังมีคำว่าแส ๆ อีก ยังมีคำว่าแส ๆ อยู่ทำนองนั้นไม่หยุดปาก ผ้าสบง จีวรขาดหลุดลุ่ยไปหมด เหลือแต่ตัวและบาดแผลเต็มไปหมดทั้งตัว เพราะท่านวิ่งบุกป่าไม่เดินตามทาง ชาวบ้านพร้อมกันมาถามก็ยังไม่ได้ความคงมีแต่คำว่าแส ๆ เท่านั้นร่ายอยู่ไม่หยุดปาก

จนกว่าฤทธิ์ความกลัวค่อยสร่างลง จึงได้ความว่า เสือกระโดดข้ามมุ้งจะกินหัว ชาวบ้านเห็นท่าอาการหนักเช่นนั้น ก็พร้อมกันทำขวัญให้หลวงตาหาญพักใหญ่หนึ่ง ค่อยฟื้นสติคืนมาหน่อยหนึ่งแต่ยังไม่สมบูรณ์ เขาเลยนิมนต์ให้ท่านอยู่วัดในบ้านเพื่อโปรดโยม เพราะโปรดสัตว์โปรดเสือท่านก็เคยโปรดมาแล้ว ท่านบอกว่าไม่อยู่เพราะกลัวเสือจึงต้องจัดวาระให้ญาติโยมมานอนเป็นเพื่อนท่านทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดเวลาจะขาดคนไม่ได้

ถึงอย่างนั้นเวลาท่านไปบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ บางครั้งกำลังรับบาตรอยู่สุนัขวิ่งไล่กันมาใกล้ ๆ ท่านตกประหม่าก็แส ๆ ทันทีต่อหน้าทายกทายิกา เขาพร้อมกันขบขันหัวเราะท่านเสียงสนั่นไปทั่วบ้าน นับแต่ครั้งแสดงฤทธิ์กับเสือมาแล้ว ท่านตั้งใจไว้ไม่อยู่เอะอะเป็นต้อง

แส ๆ ทันทีทุกครั้งที่กระทบเหตุ ไม่ยอมให้ผ่านไปได้ เสือตัวนั้นป่านนี้จะวิ่งหนีไปถึงภูเขาลูกไหนก็ไม่รู้ ต่างคนต่างกลัวฤทธิ์กัน เสือเข้าป่าขรัวตาเข้าบ้าน ต่อ ๆ มาได้โอกาสดี ชาวบ้านนึกขบขันขึ้นมาก็พูดหยอกเย้าท่านบ้างว่า ท่านตาไม่นึกอยากไปโปรดสัตว์โปรดเสือบ้างหรือ ท่านก็ดุทันที (ท่านจะว่าเสือ ๆ แต่เพราะความกลัวเผลอสติจึงออกเป็นแส ๆ ไป)

การนำนิทานมาประกอบทั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าความตั้งใจจริงหรือไม่จริง หากว่าท่านตาหาญไม่หวั่นไหวไปตามกิริยาของเสือคำราม ยั้งสติเฉพาะหน้า ถวายชีวิตไว้กับพระธรรมจริง ๆ แต่ต้นมือแล้ว เสือคงไม่สามารถทำได้รุนแรงขนาดนั้น เพราะเคยทราบเรื่องจากท่านนักปฏิบัติทั้งหลายซึ่งเคยประสบเหตุการณ์ทำนองเดียวกันแต่ท่านยับยั้งจิตไว้ด้วยความเพียรถวายชีวิตไว้กับพระธรรมเลย สัตว์ร้ายเกิดใจอ่อนและหนีไปเอง ไม่กล้าทำ เพราะความรู้สึกเป็นธรรมชาติอันเดียวกันต่างแต่รูปกายเท่านั้น หากว่าตั้งจิตให้ชิดต่อธรรมแล้ว ท่านตาอาจได้อุบายสำคัญ ๆ เกิดขึ้นในขณะสงครามเสือกับท่านกำลังเป็นไปอยู่นี้ เพราะกล้าเกินตัวกลัวเกินไปเลยเสียหลัก

การประกอบความเพียรเพื่อชำระจิตให้ยิ่งเหนือสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ได้อธิบายผ่านมาแล้ว

ธรรมทั้งนี้เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์อ้อมใจความสำคัญ ๆ ของศาสนธรรมไว้หมด ในที่นี้มิได้นำพระบาลีมาลงประกอบ ผู้ต้องการโปรดดูในโอวาทปาฏิโมกข์

พุทธะไม่ใช่เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าแต่ผู้เดียว

กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นของยาก คำว่าพุทธะมี ๔ คือ พุทธะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑ ของพระปัจเจกพุทธะ ๑ ของสาวกทั้งหลาย ๑ และพุทธะของสามัญมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ๑

ก่อนพุทธะของพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นแต่ละองค์ๆ ปรากฏในตำราว่า ต้องสร้างพระบารมีมากมายตั้งแต่ ๔ ถึง ๒๐ อสงไขย ไม่เช่นนั้นก็เป็นพระพุทธเจ้าผู้แทนของไตรภพไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็ยังมีผู้ต้องการความเป็นพระพุทธเจ้าอยู่มาก ซึ่งเวลานี้กำลังสร้างบารมีอยู่ เวลานี้พระพุทธะของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้รับจากพระบารมีนั้น เป็นพุทธะที่แลกจากสามัญชนมากในด้านคุณภาพและความบริสุทธิ์ ทั้ง ๆ ที่ธาตุรู้เดิมของพุทธะนี้เหมือนพุทธะของสามัญชนและสัตว์ทั่วไป แต่อาศัยพระองค์เป็นนายช่างผู้ฉลาด สามารถเจียระไนได้ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย คือพระบารมี ๑๐ มีศรัทธาบารมีเป็นต้น พุทธะอันนี้จึงปรากฏขึ้นมาเป็นคุณค่าแก่โลก ทั่วสากลพิภพพร้อมทั้งโลกได้ถือพุทธะอันนี้เป็นสรณะตลอดสมัยปัจจุบัน พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ พุทธะที่มีอยู่ในสามัญมนุษย์และสัตว์ ต้องไหลมารวมเป็นความเชื่อความเลื่อมใส ฝากเป็นฝากตายกับพุทธะดวงวิเศษของพระพุทธเจ้าดังเราทั้งหลายนอบน้อมถึงพระพุทธคุณอยู่ทุกวันนี้

ฉะนั้นพุทธะซึ่งมีประจำองค์ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเหมือนน้ำในมหาสมุทร ซึ่งเป็นที่ไหลรวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย ฉะนั้นความเป็น

พุทธะซึ่งจะพึงมีได้ในพุทธบริษัทเป็นคน ๆ ไปนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดแต่พระองค์เดียว และการวางศาสนธรรมลงไว้ประจำโลก ก็เพื่อพระประสงค์จะให้เวไนยชนยึดเป็นเครื่องมือ ถือเป็นข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลส ซึ่งสิงอยู่กับพุทธะไม่ให้ฉายแสงออกมาได้อย่างอิสรเสรีเท่านั้น มิได้มุ่งประสงค์อย่างอื่นใดทั้งสิ้น ในเมื่อพุทธบริษัทต่างทำหน้าที่ที่พระองค์ชี้บอกแล้ว นามว่าพุทธะซึ่งมีอยู่ประจำทุกท่าน เมื่อถูกซักฟอกด้วยธรรมที่ทรงมอบให้แล้ว ก็จักพึงเลื่อนฐานะของตนขึ้นสู่ความสงบโดยลำดับ ในที่สุดพุทธะดวงนั้นก็จะปรากฏดวงขึ้นเป็นพุทธะที่บริสุทธิ์เต็มที่ และจะเป็นสมบัติของเราโดยเฉพาะซึ่งหาได้ในตัวเอง โดยที่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงเรียกค่าธรรมเนียมจากเราผู้ได้พุทธะดวงพิเศษ แม้แต่น้อย และยังมีความอิสรเสรีจากสิ่งที่เคยเป็นข้าศึกตลอดอนันตกาลด้วย

พุทธะของพระพุทธเจ้าก็ดี ของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ของพระสาวกทั้งหลายก็ดี ทั้งนี้กว่าจะอุบัติขึ้นมาในระหว่างโลกทั่วไปก็ดีในระหว่างโลกคือขันธ์ก็ดีเป็นของยาก ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท ฉะนี้แล

กิจฺฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ การฟังธรรมเป็นของยาก ธรรมในที่นี้มี ๒ คือธรรมที่ผู้รู้ธรรมเจริญทรงไว้ ๑ ธรรมที่ผู้ศึกษาทรงไว้ ๑ การฟังธรรมก็จัดให้มี ๒ เป็นคู่กัน คือการฟังธรรมเป็นของง่าย ๑ การฟังธรรมเป็นของยาก ๑ การฟังธรรมจากผู้แสดงตามสถานที่ต่าง ๆ ในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาประจำเช่นสมัยนี้ การฟังธรรมก็กลายเป็นของง่ายยิ่งสมัยทุกวันนี้ มีทั้งการแสดงทางวิทยุกระจายเสียง และแสดง

ตามวัดหรือสถานที่ต่าง ๆ จนผู้ฟังเบื่อ จะเห็นได้ในศาสนพิธีต่าง ๆ พอพระเริ่มจะแสดงธรรมก็ปรากฏกิริยาของผู้ฟัง มีอาการชอบกลและสมัยต่อ ๆ มาจนถึงสมัยปัจจุบัน ผู้แสดงอาจมีจำนวนมาก ผู้ฟังอาจมีจำนวนน้อย

เมื่อของสิ่งใดมีปริมาณมากขึ้น ของสิ่งนั้นจะพึงลดคุณภาพและราคาลงตามความนิยมของคน แม้ของสิ่งนั้นจะทรงคุณภาพไว้อย่างสมบูรณ์ก็ตาม เช่น สินค้าที่มีมากจากต่างประเทศที่ส่งเข้าปะทะกันมากราย จนถึงกับทำให้พ่อค้าใหญ่ ๆ ซึ่งหวังกำไรในการค้าด้วยกันเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้นและเกิดความเสียหาย เพราะเหตุทั้งนี้ก็มีมากราย การฟังธรรมในทำนองที่ว่าผู้แสดงก็สักแต่ว่า ผู้สดับก็ทำนองเดียวกันเช่นนี้ การฟังธรรมจัดว่าเป็นของง่าย แต่การฟังธรรมจากผู้ทรงธรรม และรู้ธรรมอย่างแท้จริงภายในจิตอย่างพระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายรู้และสอนจริงตามที่รู้จริง และการฟังธรรมโดยธรรมชาติที่ประกาศกังวานอยู่ภายในกายในจิตตลอดเวลา ตามที่อธิบายมาแล้วกับผู้ฟังตั้งใจฟังเพื่อจะถือเอาประโยชน์จริง ๆ ในธรรมอย่างนี้การฟังธรรมจัดเป็นของยาก เพราะยากทั้งผู้แสดง ยากทั้งผู้ฟังในทำนองเดียวกัน

ฉะนั้นการฟังธรรมจึงจัดว่าเป็นของยากก็มี เป็นของง่ายก็มีด้วยประการฉะนี้

...ใจจะได้เห็นอริยสัจ ๔
ว่าเป็นของจริงแต่ละอย่าง ๆ
ด้วยปัญญาอันชอบ
พร้อมทั้งเห็นใจตัวเองว่าเป็น
ของจริงแท้อย่างหนึ่งจากอริยสัจ
ไม่ถือมั่นในอริยสัจทั้ง ๔
แต่อย่างหนึ่งอย่างใด
พร้อมทั้งไม่ถือมั่น
ในจิตโดยประการ
ทั้งปวงด้วย